

DRECHSLER

STANKO VRAZ

422/1410 25—

HRVATSKA KNJIŽNICA
KNJIGA ČETVRTA.

DR. BRANKO DRECHSLER:

STANKO VRAZ

STUDIJA

TISAK
DIONIČKE TISKARE U ZAGREBU
1909.

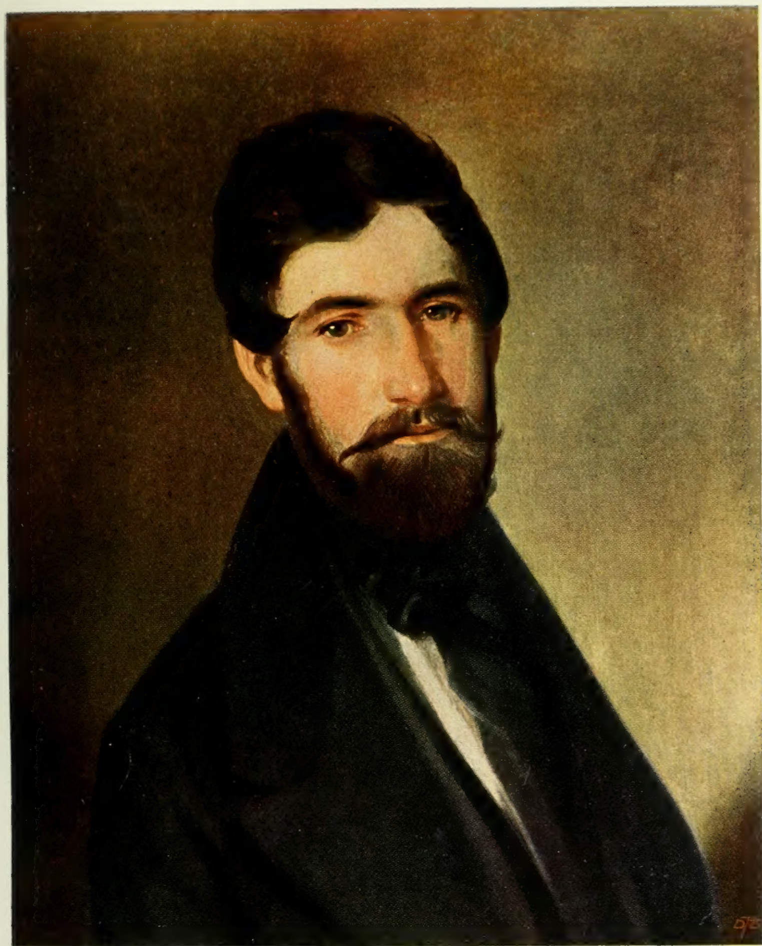
Dr. BRANKO DRECHSLER:

STANKO VRAZ

STUDIJA

IZDALA
MATICA HRVATSKA I SLOVENSKA
U ZAGREBU 1909.

LIBRARY
FEB 12 1970
UNIVERSITY OF TORONTO

Lerois pinx. 1841.

St. Vraz
privr. tajnik Čitao-
nice.

I.

MLADOST.

Romantični Mali Štajer, sâm bez osobitoga prosvjetnoga života, bez ikakve književnosti svjetovnoga sadržaja, rodio je u početku XIX. stoljeća hrvatskome preporodu glavu književnoga pokreta, a velikome slavenskome svijetu uzor-naučenjaka, koji je prvi dignuo slavistiku na stepen ostalih lingvističkih nauka — dao nam je Stanka Vraza i Franja Miklošića.[1]

Jakob Frass — to je isprvično ime pjesnikovo — rodio se u Cerovcu, općini žerovinskoj, nedaleko Ljutomera, 30. juna g. 1810. Pokrstio ga je u župnoj crkvi u Svetinjama rodjak mu Mihalj Jaklin. Očinski pjesnikov dom, ugledna, crijepom pokrivena zidanica na jedan kat, stoji i danas osamljen, podaleko od susjeda, zaklonjen malo ispod vrha na obronku jednoga cerovačkoga huma. Ovdje živi i danas njegov rod.[2] Majka pjesnikova Lucija bila je sestra Andreja Kavčića, koji je kao gradski župnik bio ravnatelj mariborske gimnazije (1785.—1794.), a poslije kao kanonik u Gracu školski nadzornik čitave biskupije. Pjesnikov otac Josip Frass, koji je imao tri sina i dvije kćeri, bio je imućan „gornjak" i prijatelj škole, jer je od god. 1820., pa do svoje smrti (1834.) bio mjesni školski nadzornik pučke škole u Svetinjama, te je i sâm mogao raditi oko odgoje sinovljeve, ali Mihalj Jaklin, oko kojega se kretao duševni život slovenskoga Štajera, mogao je postati i izgledom svome nećaku.

Vraz je polazio pučku školu dvije godine u Svetinjama (1819.—1821.), a dvije u Ljutomeru (1821.—1823.), gdje je u to doba njegov rodjak Jaklin bio župnikom. Mladi Cerovčanin došao je ovamo jamačno zato, da što bolje nauči jezik njemački radi daljih nauka ; tu se naime već u osnovnoj školi sve predavalo na njemačkom jeziku, pa i u kući moglo je u većem mjestu dijete čuti njemačku riječ, čega inače nije bilo u malim seocima ovoga čisto slovenskoga kraja. Svršivši ljutomersku trivijalku upisan je Vraz u prvi razred mariborske gimnazije (1823.), dok je mladji Miklošić, koji se rodio u Radomerščaku (1813.), nedaleko Vrazova očinskoga doma, svršivši pučku školu u Središću,[3] za godinu dana kasnije krenuo na gimnaziju u Varaždin (1824.). Vraz već prvo poljeće propade, a prije negoli se završilo drugo, ostavi Maribor. Anton Krempelj, štajerski historik, držao je u ovo doba kao kapelan u Ptuju privatnu školu za dječake, da mogu prijeći iz osnovne u srednju školu, jer je izmedju jedne i druge doista bila čitava propast, osobito za slovensku djecu, budući da u osnovnoj školi nijesu dovoljno naučila njemački, a u gimnaziji nije se njemački jezik više ni predavao, pa se nije pitalo, da li učenik razumije nove i teške predmete na njemačkom nastavnom jeziku. U ovu privatnu školu udje Vraz, a poslao ga amo jamačno Jaklin, u kojega bijaše prije u Svetinjama Krempelj kapelanom. Krempelj ga je spremio za novu školsku godinu. U jesen god. 1824. povratio se Vraz u Maribor i odsele redovito svršava pojedine razrede : četiri gramatička te peti i šesti kao humaniora (1824.—1830.). Bio je rjedje medju srednjim, običnije medju slabijim djacima, a značajno je, da najslabije napreduje u latinskom jeziku, ali se često odlikuje u matematici, geografiji i historiji.

U jesen god. 1826. ostavio je Miklošić franjevačku gimnaziju varaždinsku i kao učenik trećega razreda mariborske gimnazije postao saučenikom Vrazovim. Miklošić bijaše izvrstan djak, ali mladić veoma živahna temperamenta, te nam se iz njegova djakovanja sačuvalo nekoliko veselih i šaljivih anegdota,[4] a Vraz bit će da je i natkriljivao svoga druga, jer nam i Davorin Trstenjak, prvi životopisac njegov, koji je u isto doba bio djakom u Mariboru, veli, da ova gimnazija nije imala gorega djaka od Vraza.[5] On već sada izmiče od nametnute discipline i zamišlja rad za druge ideale, što mu ih nije mogla podati škola. Oko njega bilo je sve tudje. Od Vrazovih profesora jedini je Zupančić bio rodom Slovenac i čovjek pjesnički nadahnut, ali njegovo rodoljublje bilo je sapeto, austrijsko, a pjevao je na — njemačkom jeziku. Ali, čini se, on je ipak utjecao na domoljubne osjećaje svojih učenika, pa i na Vraza. „Bil je Zupančić — piše o njemu kao o svome profesoru Slomšek — za isto doba iskreni Slovenec, ki je prvi dramil svoje učence, naj se lotijo maternega jezika, ki je zapuščen v prahu spal ; on nam je dal prvi v peti in šesti šoli čitati slovenske Vodnikove in Jarnikove poezije, katerih učenec in prijatelj je bil.“[6] No Vraza je jamačno sâm Jaklin već u prvi razred opremio sa slovenskim narodnim osjećanjem. Miklošić pripovijeda : „V Mariboru uzdržaval je Vraz v meni ljubezen do materinščine, koji je že v 3. ali 4. razredu med školskim predavanjem stihe delal, pri tem sem mu jaz bil svetovavec“.[7]

U jesen god. 1830. imatrikulovana su oba druga, Vraz i Miklošić, u prvoj godini filozofije u gradačkom sveučilištu. Ovdje bijaše god. 1827. Ljudevit Gaj, a već prije njegova dolaska osnovan je tu „ilirski klub“, gdje se sastajahu mladi Hrvati, Srbi i Slovenci. Gaj u svojoj autobiografiji pripovijeda, da ga je ovdje Srbin Mojsije Baltic

upućivao u čisti štokavski govor i da je s njim prvi put čitao Vukove narodne pjesme.[8] U ovome se društvu zametnulo iskreno prijateljstvo izmedju Gaja i Demetra. Tu su zatitrale u mladim dušama prve sanje o preporodu naroda. Kad je Vraz s Miklošićem došao u Gradac, Gaja ovdje više nema, ali su iza njega ostale življe veze medju djacima iz južnih slavenskih zemalja i budnija svijest narodna. Vraz i Miklošić dolaze probudjeni već sa gimnazije, pa ovdje umah postaju najvidjeniji rodoljubi. Stjepan Kočevar, koji je u isto doba s Gajem i Demetrom došao u Gradac (1827.) i s njima prijateljevao, budući poslije u Beču na medicinskom fakultetu, pita zabrinuto Matjašića, da li ima u Gracu slovenskoga podmlatka (1832.), a ovaj odgovara, da su tu Vraz i Miklošić, nada sviju rodoljuba, a već slijedeće godine (1833.) piše Kočevar Vrazu: „Cjelujem Vas i vrloga Miklošića. Moram Vam zahvaliti, jer ste Vas dva mir mojemu srcu povratili".[9] A Miklošić sâm o sebi i Vrazu pripovijeda: „Kovali smo velikanske osnove; Vraz imel bi spisati primerjajoč slovar, jaz pa primerjajočo slovnico slavenskih jezikov. Občenje s Poljaki v Gradcu interniranimi podpomagalo je delovanje."[10] Uistinu čitavo doba Vrazova djakovanja u Gracu (1830.—1838.) doba je „velikanskih osnova", doba traženja odredjena cilja i sredstava te spremanja za rad oko preporoda naroda.

Miklošić umio je ovo nastojanje dovesti u sklad sa svojim obligatnim naucima, te je bio jedan od najodličnijih djaka gradačkoga sveučilišta, ali Vraz nije mogao svoje oduševljenje i romantička nagnuća ni toliko ograničiti, da se u sveučilištu provlači bar kao u gimnaziji. Prvu godinu filozofije (logiku) svršio je doduše redovito, te ga god. 1831./32. vidimo u drugoj godini (fizici), no ove ne svršava ni prve ni druge godine, već je tek tečajem

god. 1834. načinio ispit, ali se nije dao ispitati iz svjetske povijesti, pa je prema tome mogao prijeći na pravnički fakultet, ali bez prava na doktorat. No u svjedodžbi za prvu godinu filozofije nije imao sve uvjete, da prijedje na prava, pa je opet trebao punu godinu, da je nadopuni. Tako je tek u jesen 1835. upisan na juridičkom fakultetu. Vraz provodi u Gracu svoje romantičke, pjesničke godine, a čemu se on podao, podao se punim srcem, pa nije ništa neobično, da je u pet godina svršio tek dva tečaja filozofije. Prve godine svojih pravničkih studija nije pravio ispita, a tek školske godine 1836./37. načini prvi pravnički ispit. Slijedeće godine slušao je povijest filozofije, a potkraj g. 1838. udomio se u Zagrebu, i time se zauvijek prekida njegovo djakovanje. On bijaše gimnazista slab, filozof loš, a pravnik — nikakav.

Vraz se od svojih gradačkih profesora ugodno sjećao samo starca Josipa Wartingera,[11] pisca djelca „Kurzgefasste Geschichte der Steiermark" (1815.). Gaj veli o njemu u svojoj autobiografiji, da je odlučno na nj utjecao, i premda je bio Nijemac, da ga je poticao na rad oko narodne povijesti na narodnom jeziku.[12] Pored ovoga spominje se Vraz, no veoma neugodno, samo još Adalberta pl. Muchara, profesora klasičke književnosti i estetike, koji, ako je i bio porijetlom Hrvat, opet se isticao kao fanatični Nijemac, pa je u tom duhu i napisao opsežno djelo „Geschichte des Herzogthums Steiermark" i odlikovao se kao protivnik Slavena. Vraz o njemu govori, kad je ostavio gradačko sveučilište, u najstarijem svojem hrvatskom — epigramu („Muhar", 1838).[13] Ali ma da Vraza nijesu mogli osvojiti profesori ni akademičke nauke, on ipak u ovo doba upravo neumorno radi. U hladnoj djačkoj sobici piše on pjesme, pa se sâm sa sobom našalio, kako mu se misli, prije negoli padnu na papir, na putu smr-

zavaju.[14] Kraj nedostatnih sredstava, a suviše intenzivna i naporna rada skrhao je pjesnik već ovdje u prvoj mladosti svoje krepko zdravlje i uhvatio klicu bolesti, s koje se patio kroz čitav život. On je radio i preko svojih sila. Nijedan časak njegova dugotrajnog i besciljnog djakovanja nije propao, te je ovo doba, što nam ga ispitne svjedodžbe tako crno rišu, upravo najradinije doba pjesnikova života. Vraz je polazio naime i drugu školu, te slušao tajnene glasove drugih učitelja, koji su naviještali novo doba narodima: on je u ovo doba naučio sve slavenske jezike i upoznao najbolje plodove njihovih književnosti, on je naučio francuski, španjolski, talijanski i engleski, prevodio na slovenski pjesničke proizvode najrazličitijih književnosti i sâm napisao silu originalnih pjesama; napokon preživio je sâm u sebi njemačku romantiku, koja ga je u početku posve osvojila, pa je pod utjecajem narodne poezije i suvremene slavenske književnosti stvorio odredjeniji pravac svome radu.

Vraz je došao u gradačko sveučilište zajedno s Miklošićem i oni su umah postali pokretači slovenskoga života u Gracu. Obojica su izašla iz jednakih prilika, iz istoga kraja, a težili su za istim ciljem, pa ipak se već u Gracu razviše u dva različita značaja. Neke su im crte zajedničke, i to one, koje im dade rodni kraj. Slovenac u ovome kraju u jednu je ruku radin, otvoren, samosvijestan, voli red i čistoću, a u drugu je ruku poznat kao veseljak, neobično mu je milo društvo, vesela pjesma i šala. Ovakovi jesu i oni kao djeca ovoga kraja. Ali Miklošić, premda nam je kao gimnazista poznat sa svoje obijesti, a još i na sveučilištu izmedju akademičkih satova zabada u Vraza šaljivim epigramima, što ih nazivlje strjelicama („pušice"),[15] podavajući se uvelike filozofskim i juridičkim naukama tako je razvio i potencirao prva

prirodjena svojstva: samosvijest, radinost i red, da je tijem polako zatirao i brisao ostale crte svoga značaja, dok je u Vraza ostalo uvijek sve to u skladu; njegov značaj ostao je uvijek vjernim odrazom života oko ljutomerskih „gorica". Miklošić bavi se svestrano naukama, te je kao svršeni pravnik — što je zaista dosta neobično — radi potrebe 1. maja 1837. počeo u gradačkom sveučilištu kao suplenat predavati filozofiju, a 23. juna 1838. postade doktorom „slobodnih umjetnosti i filozofije". Vraz se naprotiv bavi svestrano lijepom književnošću. Oni doduše zajedno uče slavenske, pače i druge evropske jezike, čitaju znamenita pjesnička djela svih naroda, najviše slavenskih, no Miklošić si time stvara osnov, da od diletanta postane kabinetni naučenjak — kako ga dobro nazvao T. Maretić[16] — dakle vodile su ga naučne težnje, a Vraz si stvara osnov, da postane pjesnik, književni kritik, pokretač i preporoditelj naroda, a nagnuća su mu pretežno umjetnička. Miklošića njegovo kolo cijeni kao čovjeka puna znanja, ali umjetničke pretenzije, što su u njega nekolika puta izbile, čine nam se kurioznošću, dok se Vraz uvijek jednako ističe upravo s ovim ambicijama: on uči, čita, ali uporedo i sâm pjeva. Suvremena romantika vodila ga od suhih nauka i skrbi za životnu egzistenciju k idealima na Parnas. Miklošić je romantik, u koliko su romantičke ideje nakon racionalizma Dobrovskoga prodrle i u nauku, osobito u slavistiku, a Vraz je romantik pjesnik, najizrazitiji u naše preporodno doba. Pa kako on kao romantik osjeća opreku izmedju ideala i zbilje, sanja i istine, tako je osjeća takodjer izmedju poezije i proze — svojih nauka. Kao karakteristiku spominjemo iz nepriopćenih još Vrazovih slovenskih rukopisa jedan papir, na kojem imamo: ulomak iz Helmoldove „Kronike", važan za Slavenstvo, vježbe u poljskoj deklinaciji,

nekoliko hrvatskih stihova, namijenjenih pobratimu Vukotinoviću, kratku slovensku erotičku pjesmu o Afroditi, jednu slovensku narodnu pripovijest, slovenski prijevod neke ruske narodne pjesme i napokon — nedovršenu rješidbu jednog geometrijskog zadatka.[17] Tako se Vrazov rad oko akademičkih nauka posve izgubio u romantici.

II.

„ILIR IZ ŠTAJERA".

Vse za domovino![1] bilo je geslo Vrazovo u doba akademičkih nauka; u ovim se riječima on preporadjao kao pjesnik i razvijao kao preporoditelj. U pomolu njegova pjesničkoga rada privlače ga dvije zemlje: Kranjska, gdje se baš uto pojavila „Kranjska čbelica" (1830.—1833.) u duhu evropske romantike kao osnov novije slovenske svjetovne književnosti, a onda Hrvatska, gdje se ovih godina javljaju prve brošure, domoljubne elegije i budnice kao znaci budjenja narodne svijesti i predznaci Gajeve „Danice." Štajerska, najuža domovina pjesnikova, nije imala nikakva književnoga središta, nikakve književne veličine, sve bijaše maleno, sitno, polumrtvo. Veze s Kranjskom bile su slabe. Štajerac bio je geografički, etnički, jezično i kulturno bliži Hrvatskoj negoli Kranjskoj. Hrvatsko-kajkavski kulturni utjecaji već su prije Vraza ovdje dosta jaki.[2] Vrazovi zemljaci obično su polazili gimnaziju u Varaždinu, a kajkavska književnost bila je poznata i u Štajerskoj. Ono malo književnoga života, što ga je tu bilo, obilježava separatizam prema nešto jačem prosvjetnom radu u Kranjskoj. Vraz je doduše htio probuditi u Štajerskoj narodni i književni život, ali njegove mlade sile bile su preslabašne, jer za to još nije kucnuo zgodan čas. I tako Vraz čas naginje Kranjskoj, čas Hrvatskoj, koleba se i skuplja, ako mu je i bila jasna svrha njegova rada, dok ga ne pre-

dobi Hrvatska, ali za svu Veliku Iliriju. U njegovu životu jedva da ima išta značajnije od ovoga duševnoga procesa, što nije nastao preko noći, već se razvijao kroz čitav niz godina.

Kad je počela izlaziti „Čbelica" (1830.), u Hrvatskoj još nema sličnoga književnog pokreta. Vraz je „Čbelicu" dočekao s najvećim oduševljenjem, uzdao se posve u rad ljubljanskih književnika i težio u njihovo kolo, a njegovi slovenski prvenci dokazuju, kako se taj pjesnički almanak dojmio njegova stvaranja. On hoće da i lično upozna pokretače. Iz Graca piše 29. juna god. 1833. Muršcu: „Petemusne vacantiis Carnioliam ?".[3] Ali prije praznika god. 1833. prvi put se Vraz u Gracu susreo s Ljudevitom Gajem, koji ga je oduševio i pozvao, da dodje u Hrvatsku,[4] a ovaj je susret prvi pokazao pravac daljem Vrazovu radu životu.

Kranjska je Vrazu zemlja obećana, osuta cvijećem, po kojem zuji „Čbelica". On doista o praznicima godine 1833. sâm kreće put Kranjske, ali Hrvatska, kroz koju je na Gajev poziv prolazio, zadržala ga, i on nije dopr'o dalje od Mokrica, nedaleko Samobora.[5] Upravo u ovo doba pada prvi i najvažniji čin Gajev: on je u Beču i Požunu sabrao oko sebe mladost, koja je bila voljna da radi oko preporoda naroda, razvio joj svoj program, koji je ona prihvatila, i došao u Hrvatsku, da provodi zajednički s prijateljima svoje misli u život.[6] A evo u taj mah, u mjesecu augustu 1833. godine, Vraz dolazi u Krapinu i Zagreb, gdje ga upozna Gaj s mladim preporoditeljima. Ostavivši Hrvatsku piše iz Radgone prijatelju Cafu, kako se teško dijelio od Gaja, Rakovca i drugih; kako hrvatski književnici već pjevaju s Gajem: „Još Hrvatska ni propala", i da će se za nedjelju dana vratiti ka Gaju u Krapinu, pa želi povesti i njega sa sobom. „Kaj sem na Hro-

vatskem najšel, Vam ne možem spisati". Sa sobom je ponio „mnogo zaklada slovesnosti hrovatske".[7] A Rakovcu se iza ovoga odlaska javlja ovako: „Vi ste iskro, ki so njo Gajove goreče besede, kerim se nobeno ganlivo srce soprotiti ne more, v moje prsa zahitile, celo vplamenili . . ."[8]

Vraz je tek slijedeće godine (1834.) o praznicima došao u Ljubljanu.[9] Privlačila ga je „Čbelica", o kojoj smo medju njegovim slovenskim pjesničkim prvencima našli ova dva stiha:

Kaj bčelci marni med in cveti šibki,
so mojim ustnam, srdcu njeni zlibki.[10]

Mladi i oduševljeni pjesnik nije bio medju mirnim, uozbiljenim i starijim od sebe „čbelarjima" onako objeručke primljen kao u Hrvatskoj, ali ga još nije ništa ni odbijalo. On je počeo dopisivati s Prešernom, Čopom i Kastelcem, pokretačima „Čbelice". Jednome „čbelarju", koji mu ne odgovara na pismo, gorko se jada u stihovima:

Al to še bi vse pretrpel,
to še ne nar veči hudo,
de b' le vedel, de b' le vedel,
kak še kaj se Čbelcô ljubô?[11]

Vraz je slao svoju prvenčad za „Čbelicu", ali je uzalud čekao, da ona opet poleti u svijet. Zujanje njezino bilo je dostatno, da zamami pjesnika, ali suviše kratkotrajno, da mu izdovolji njegove težnje. Kako je Vraz već sada čovjek kritičkoga pogleda, a sveze su mu svestrane i jake, umah je progledao zapreke za razvitak „Čbelice". On je opazio, da inteligencija slovenska, a to je bilo ponajviše samo svećenstvo, nije spremna za svjetovnu književnost, ma da je predstavnikom njenim bio Prešeren, koji se može izvesti u red najvećih evropskih pjesnika. I Prešernova poezija, u koliko se nije mogla razviti, nevina je žrtva ovih

prilika, pa ona i sama o tom govori. Tako je Vraz obavijestio Čelakovskoga, a ovaj mu odgovara: „Was sie mir über ihre Patres schreiben, vorzugsweise in Bezug auf die Zhbel., das ist doch ein wenig zu toll — non habet osorem, nisi ignorantem!, da doch Ihre Zhbel. durchgehends sittsam und keusch wie ein Mägdelein spricht. Bei uns haben wir uns über die Geistlichkeit weniger zu beklagen, vorzüglich unsere jungen Seelsorger sind in der Mehrzahl voll Feuer für die gute Sache und grosse Stütze unserer Literatur".[12] A druga nevolja za „Čbelicu" bila je pravopisna borba. U „Čbelici" upotrebljavala se bohoričica, kojom se služi u svojim slovenskim prvencima i Vraz, a protiv nje podigla se metelčica, kojoj bijaše svemoćnim zaštitnikom Kopitar. Matija Čop piše Vrazu (1834.), da ne zna, kad će opet „Čbelica" izaći, a svemu je kriv Kopitar, „welcher durch den, ursprünglich durch die Zhbeliza veranlassten ABC-Krieg so erbittert wurde, dass er als Censor über das Ms. des 4-ten Bändchens derselben ein sehr ungünstiges Gutachten ertheilte, und eine neue Redaction desselben verlangte".[13] Napokon nesretno zaglavi, utopi se u Savi tvrdi i neslomljivi Čop (1835.), koji je bio duša ovoga književnoga pokreta,[14] i tako izadje peti svezak „Čbelice" tek — god. 1848.

Vraz nije u Ljubljani vidio osobito utješljive pojave: pravoga narodnoga gibanja nije bilo, a na krasne početke književnoga preporoda oborilo se reakcionarno shvatanje, na koje se okomila i Prešernova satira „Nova pisarija". A suradnici oko „Čbelice" nijesu Vraza ni susretali s onim iskrenim veseljem, s kojim je on k njima dolazio. Od ovih najbliži i najsrdačniji Prešeren nije štedio u dopisivanju s Vrazom ironije.

Kad je „Čbelica" prestala izlaziti, slao je Vraz u Ljubljanu svoje pjesme, da izadju u tamošnjem njemačkom listu „Illyrisches Blatt", gdje se javljao i Prešeren, ali

nije nikako mogao prodrijeti na javu, što je sâm, ako je i bio čedan i rado priznavao, da su to njegova pjesnička tapanja, veoma teško osjećao. Njegove slovenske pjesme, ako i jesu prvenci, bolje su od svega, što je u ,,Čbelici" izašlo do Prešerna, ali one su odbijale od sebe kranjske književnike radi jezika. Vraz bijaše uvjeren, da Slovenci još nemaju gotovoga književnoga jezika, već da ga tek treba stvoriti, i to na osnovi narodnoga govora i proučavanjem slavenskih književnih jezika. No uistinu je za malen narod, kao što je slovenski, snažna i velika poezija, kao što je Prešernova, gotova književnost, a jezik njegov tako je pun, jedar i pjesnički, da je morao postati zajedničkim književnim jezikom svih Slovenaca. Osnov u Vrazovim prvencima jest slovenski pučki govor u Malom Štajeru, koji je bliži hrvatskom kajkavskom narječju negoli kranjskom, a pored toga je pjesnik čitajući Vuka, Kačića i prve proizvode hrvatske knjige uvlačio u svoj jezik mnogo kroatizama, a od slavenskih jezika primaše riječi najradije iz češkoga (na pr. vlast, vlastenec, vlastenski, odglaski, znelka, krasa i t. d.), gdješto iz ruskoga, kad mu je nedostajala domaća riječ. Pa zato, kad je poslao Prešernu svoje pjesme za ,,Illyrisches Blatt", odgovara mu ovaj : ,,Die Einrückung der beigegebenen Poesien, die meinen vollen Beifall haben, ins Illyrische Blatt ist aus dem Grunde unterblieben, weil sie für das Lesepublikum desselben zu unverständlich sind", i dodaje, da ih on i Kastelic jedva napolak razumiju.[15] Bilo je tu više netolerancije tadašnjih jezično-pravopisnih gloženja negoli istine, dok su se u Hrvatskoj u uredništvu ,,Danice", gdje se zbilja težilo za jedinstvenom književnošću, primali radovi u različitim narječjima, pa i kad je najjače nadvladalo, urednici su sami dotjerivali prinose prema književnom jeziku.[16]

Kako Vraz nije mogao, da iz ono malo kranjskih knjiga nauči narječje ljubljanskih pjesnika — u srednjim školama se slovenski jezik nije učio — a živio je daleko od ovoga dijela naroda, u Štajerskoj pako nije bilo književnoga središta, a koliko je on sâm kušao tu pokrenuti književni život, nije uspio — to on sa svojim slovenskim prvencima naprosto nije mogao na javu, a bila je to poezija njegove prve mladosti, najčišćeg nadahnuća, kome je žrtvovao svoje nauke i svoj život. I tu se umah javlja potonji Vraz: on se prihvaća epigrama i satire, jer nije njegov običaj, da stane na pô puta ili da se istim putem povuče, već korača naprijed. Jedan epigram počima: „Pisarji naši so klopotci“,[17] ali još prozirniji jest ovaj:

Pravite mi, d' zaglušeno
brenkam struno prstom slabim,
ino pravite de habim
poezije vaše pšeno,
to dovolte še mi, prosim,
kaj spet malo želč vam strosim.[18]

Ove riječi jamačno su namijenjene „čbelarjima“. No još je zanimljivija satira, ako i nije formalno dotjerana, već samo bačena na papir, u kojoj pjesnik obilježava značaj svoje slovenske prvenčadi i jadom oplakuje njihov udes prikrivajući svoju bol humorom:

Slovenc kaj rekel bo, kda drobte moje
prekazale se bodo mu, (pazlive
med ljudstvo bodo šle, kak zajc na njive,
kde stražè detele lisica svoje
ne dà je skusit, sama in ne skusi,
al nevošliva gleda, kakor vene,
in veselí, kda cveti s' prerumenè)
kak Protej to Vam, čujte, čem proreči.
Ne bodo radi moji drzni Muzi,
in nè do včas' neradi njenoj reči,
nek karal bo jò, neki drznil hvalit,

in nekim bo dopalo se nje šalit.
Moj Štajarc bo lakonsko krit'ko trobil
svim učencom : zlo krajnski, ga ne šte'te.
Zaljubljen Krajnc v kratkočo bo sonete
zazrevši djal : predébelo zarobil
jih v hrovatsko čòho. Mu malo v naše
romar't Athene, in Rotarske kaše
je treba snet', dotečas naj ne hodi
med naše klasike, mej čbeličane,
de z hrovatijô krajnčije ne zbrodi ;
in s'rota, kda bez ж-g' in г-ga vgodi —
bez plajša snažnega med Quintiljane,
kak suvali jò bojo od gostvanja.
In kda med grozne bo jezika varhe
se zablodila — trde Aristarche,
in slobodni nje rimi in nje djanja,
ki ne so zmerjene po njih kopiti',
ah kak ter bode nji z njih nogtov priti.[19]

Satiru pisao je Vraz još bohoričicom, dakle potječe najkasnije iz god. 1835. Pjesnik je naveo sve protivnike svoje poezije : jednima bio je njegov jezik odviše kranjski, drugima suviše hrvatski, trećima nije bio po volji njegov pravopis, već bi htjeli meteljčicu, napokon četvrtima bile su njegove pjesme preslobodne. Epigramom i satirom obara se Vraz na književne prilike medju Slovencima, kad ga je počela najjače pritezati pomladjena Hrvatska.

U Hrvatskoj razmahao se velikom silom narodni pokret, kojemu su na čelu bili sami mladi ljudi, vršnjaci i prijatelji Vrazovi, a izbio je na osnovi slavenskoj, na kojoj se razvijala čitava obrazovanost njegova. Pjesnik nije trebao tek nuditi svoje sile mladim pokretačima — oni su ga sami zvali u svoje kolo i usrdno ga pričekivali. Gaj i Rakovac mole ga već za prvoga boravka u Hrvatskoj (1833.), da sabira po Štajerskoj narodne pjesme za „Danicu“ i odredjuju mu veliku ulogu, da slovenske književ-

nike sjedini s hrvatskima.[20] Vraz je u Hrvatskoj u jednu riječ našao ono, što je tražio i što ne bi bio mogao naći u Kranjskoj: pravi početak narodnoga preporadjanja, a to ga je najvećma privlačilo, jer za nj — kako reče jednom — nije bilo „ugodnijega i veličanstvenijega prizora na svijetu, nego što je duhovno razviće jednoga naroda".[21]

Veoma je važno za Vrazov razvitak, što je on došao u Hrvatsku i upoznao se s mladim pokretačima baš u vrijeme, kad su se tek zametale osnove budućega preporoda. Impulzivni Vraz jamačno je živo učestvovao u ovome kolu. Gaj je upravo počeo raditi oko svoje misli, da izdaje „Novine horvatske" sa „Danicom". Ime ilirsko još nije izbilo. Vraz je obećao svoje suradništvo, ali on i ne misli, da će se odreći u književnom radu svoga narječja, niti je itko to sada tražio. Uoči nove godine 1834. piše pjesnik Rakovcu iz Graca: „Je li budo skoro Novine hrovatske na svetlo zišle?" Osobito mu je na srcu „Danica". „Le skrbte za Danico, da bude nam skoro prisvetila. Kada Danica priblešči, je blizo dana". Ali sâm se ispričava, da mu ne može poslati svojih pjesama, jer se pregledavajući ih uvjerio, da im još nedostaju „močne znotrešne žile i zvunešna glatka obraznost", a „Virgilja menoj poslovenjenega", od kojega je neke česti namijenio „Danici", nema pri ruci.[22] Vraz dakle namjerava kao slovenski pjesnik pristupiti k „Danici". Pitanje jedinstvenoga književnoga jezika još nije bilo aktuelno. Ivan Derkos je doduše u raspravi „Genius Patriae super dormientibus suis filiis" (1832.) istaknuo, da Hrvati, Slavonci i Dalmatinci moraju prihvatiti jedan književni jezik, koji se samo tako može onda izobraziti. U ovo pitanje nije se ipak još diralo iz oportunosti, a književni rad prvih pokretača u ovo doba kreće se još na kajkavskom narječju. Vraz je dakle u prvi čas prionuo uz ovo kolo ne osjećajući nikakvih

VRAZOV RODJENI DOM U CEROVCU.

prepreka, tim više, što je i poslije kajkavsko narječje smatrao govorom slovenskim; jednom riječi: pjesnika je u Hrvatskoj sve privlačilo, a ništa ga nije odbijalo, i on je jedva čekao, da opet ovamo dodje. „Veselim se že po času — dodaje na kraju istoga pisma Rakovcu — po ferijah, kere nakanim na Hrovatskem prebiti.“[23]

Uistinu Vraz je o praznicima god. 1834. bio po drugi put u Hrvatskoj, no ovaj puta, kako vidjesmo, krenuo je i u Kranjsku, da se lično upozna s pokretačima oko „Čbelice“.[24] Ali dok je u Ljubljani gledao velikoga pjesnika u polumrtvoj narodnoj sredini, opazio je u Hrvatskoj micanje pojedinaca i veliko narodno gibanje. Upravo se najnapetije iščekivalo veliko Gajevo poduzeće. A 20. oktobra god. 1834. eto izadje Gajev „Oglas“ na kajkavskom i štokavskom narječju, kojim se pozivalo na pretplatu „Novina horvatskih“ i „Danice“. Novine izadjoše prvi put 6. januara god. 1835., a 10. januara osvanula je i „Danica“ sa značajnim geslom: „Narod prez narodnosti je telo bez kosti“.

Vraz je u Gracu s najvećom neustrpljivošću očekivao „Novine“ i „Danicu“. Već 4. januara 1835. javlja Muršcu, da su „Novine“ izašle, ma da nisu, i moli ga, da se kao „znani potporitel slovenšine“ pretplati.[25] A onoga dana, kad su „Novine“ u Zagrebu doista izašle, javlja opet tu radosnu vijest Knupležu i veli: „G. redaktor v oglasu obečavle, kaj bodo v literarnem listi tudi različne dela po našem narečji najti. Če bo se ta obljuba spolnila, tak so za nas te Novine ravno tak korisne, kak da bi je v našem kraji na svetlo davali“.[26]

Vraza se „Danica“ neizmjerno dojmila. „Danica bode našim bratom — piše Gaju — omamljeno glavo razsvetila, de bodo ze sna stanovši si zenice mesili, in zazableni se prašali jeden drugâ: Kde smo? Kde smo pred

bili ... Naš Slovenec bode se rokoval s Horvatom, Horvat s Krajncom, Kranjc s Koroščom, Korošec z bratom na Malem Štajeri, brezkončni sklep bo nas vezal, kajti mi bomo vsi med soboj spoznali, kaj smo le Slovenci, sini jedne pramatere". To kao da su odjeci Gajeve budnice. „Lepo se mi dopadne duh Tvojih slovesnih pripomočcov, ki so nas v pesmah tak lepo, privablivo pobratili — radi mi u vaše kolo stopimo — a vonder prosimo nehajte nas za Hrovate imeti ... Bolelo bi Te, de bi kdo rekel, Ti si Polak, al Rus, al Čeh, al Kranjc ; pusti z misli ime Horvat ... Nehajmo vse pridavke, Horvat, Kranjc, Goroten, Štajarc, Dalmatinc i t. d., to nas loči, kajti vsak bi rad svoj kraj na prvenstvi videl. Mi smo vsi sini južne Slavije Slovenci".[27] Prve godine doista u „Novinama" i u „Danici" ne izbija ime ilirsko u općeno narodnom značenju, već se najjače ističe ime hrvatsko, ali separatizam i provincijalizam bio je upravo sada tako jak, i to baš u inteligencije, a težnja za narodnim jedinstvom tako silna, da je bilo potrebno neko zajedničko ime, koje bi svi mogli prihvatiti. Vrazovo je pismo dokaz ove potrebe. On predlaže, da se svi južnoslavenski narodi prozovu Slovencima, a to nije ni bilo ništa novo, jer Gaj na početku svoga „Oglasa" i sâm izbraja sva provincijalna imena hrvatska, srpska i slovenska, a sve ih naziva Slovencima. Ali prema svršetku godine 1835. Gaj je u kolu preporoditelja predložio, da se prihvati ime ilirsko, što je i historijom opravdavao,[28] i to je bilo prihvaćeno, pa je u broju 48. prvoga tečaja „Danice" izašao zanosni njegov proglas za Ilirstvo, i tako osvanu novo godište „Novina ilirskih" i „Danice ilirske".

Kakogod je Vraz pristao uz „Danicu", ipak još uvijek misli, kako bi se mogla probuditi i pokrenuti slovenska književnost. On se još uvijek nada, da će „Čbelica" možda ipak izaći i stvoriti novi književni život. Po Smoletu po-

slao je za nju svoje prvence — zove ih „šušmariji“[29] — a Kastelcu šalje pjesme „od treh akademikov, kteri se vseh slovenskih jezikov učijo“, i pridodaje iz svoje zbirke šest narodnih pjesama.[30] Pače Vraz namjerava sâm s Miklošićem pokrenuti almanak „Cvetlice“.[31] Iz njegova pisma Kastelcu negdje početkom god. 1835. vidimo, da je već s Miklošićem „poslovenil“ „nekaj ptujih samih plemenitih pesmi najimenitneših pevcov europejanskih“, pa traži slične prinose iz Ljubljane namjeravajući „prvi svezek“ „Cvetlic“ izdati svakako „na početku prihodne letine“, a obojica, on i Miklošić, bit će Kastelcu za to zahvalni „osoblivo o velkem srpni ali kimavci“.[32] Vraz je dakle mislio o praznicima 1835. poći opet u Kranjsku.

Vrazove „Cvetlice“ nijesu izašle. Iz Kranjske bez sumnje nije dobio nikakve pomoći. O praznicima g. 1835. došao je po treći put u Hrvatsku, sada već pomladjenu, preporodjenu, punu oduševljenja, pjesama i melodija. U Kranjsku nije ni išao. Bio je „v Bistrici na Zagorji pri ljubeznivem starci g. opati Krizmanići“, koji je „poslovenitelj Miltonovega Zgublenoga raja“.[33] A bio je dakako i u Zagrebu. „V tem mesti me tolko ljubeznivih reči motilo, tolko prijatelnih rok zadržavalo, da je ne lahko bilo se vsem tem protiviti“, pa je tek 15. septembra mogao ostaviti Hrvatsku i prijeći Dravu.[34] Kad je pjesnik došao u Gradac, stigne ga „Danica“, a u njoj balada „Stana i Marko“, prva njegova štampana pjesma.[35] Ova je pjesma gradačkom slovenskom kolu prva jasno pokazala put, kojim će Vraz krenuti, a na što ono još nije bilo pripravno. „Murko još ne zna niš o toj baladi — piše 25. oktobra Vraz Gaju — a ja si lasno domislim, šta o njoj sudit će: on me kudit bude kako heretika“. „Moj brat Miklošić ju prečtevši muča. On ne može pregoreti mojeg ilirskog pera. On ga naziva, kako više pisah, izdajicom“.[36]

*

Vrazova pozornost sa suvremene polumrtve točke književnoga rada i narodnoga pokreta u Kranjskoj pala je u Hrvatsku. Ovamo ga vodila nacionalna ideja, jer je Slovence s Hrvatima kajkavcima smatrao jednom genetičkom cjelinom, pa slavenska ideja, koja je uopće, povodeći se za naukom Dobrovskoga, isticala samo četiri samostalne skupine: češku, poljačku, rusku te ilirsku. Njegova impulzivnost, obrazovanost, sprema i oduševljenje za narodni rad, sve to nije imalo drugdje prilike da izbije negoli u Hrvatskoj, kamo je pjesnika privlačio intimni društveni život i općena susretljivost mladih pokretača. Vraz je vidio, da su u Hrvatskoj realizovane njegove sanje i s najvećim zadovoljstvom ostavlja Hrvatsku, koja je u njegovu srcu sada nadrasla Kranjsku. Baladu „Stana i Marko" u „Danici" nije podpisao „Jakob Frass Cerovčan", već „Stanko Vraz, Ilir iz Štajera". A 3. decembra god. 1835. piše Muršcu iz Graca: „Za kolko korakov so še Hrovati (bolje Iliri) dalje v napretki, vi si malo sami lahko domislite, da Danico in Novine horv. štejete".[37] Ovo su prvi oblici Vrazove metamorfoze: on se potpisuje novim svojim imenom i naziva se „Ilir iz Štajera", premda je tek dva dana iza ovoga pisma izišao Gajev proglas za Ilirstvo.

Vraz je prihvatio ime ilirsko kao najvidljiviji znak svojih simpatija za naš preporod, koji je sezao i do susjednih Slovenaca, ali ovaj je čin bio još bez pravoga sadržaja, jer pjesnik nije vidio sve dalje posljedice njegove, niti je bio sada na to posve pripravan. On i opet pokušava, da pomakne književni život kod Slovenaca. U istome pismu, gdje se prikazao Muršcu kao „Ilir iz Štajera", piše, da prevodi na slovenski, „kak dober štajarski Slovenec govori",[38] pripovijesti Smidtove, koje kani za mladež izdati slovensko gradačko kolo, pa i Muršcu

odredjuje jednu, da je prevede. Vraz i njegovi gradački drugovi još uvijek misle, da će „Čbelica" ipak izaći, pa spremaju pjesme.[39] Još i sada je tendencija Vrazova rada u slovenskom kolu, kako sâm javlja god. 1836. Šafařiku: „v Gradci Slovence s tim obuditi, se vsem slavenskim jezikom priučovati in je na cesto napeljati, lepoto in obilnost našega lastnega narečja v pamet vzeti in spoznati, ktero bi se že slobodno se sestrami v red postavilo bilo, de bi jemu solnčece milši sijalo blo".[40] Ovo pismo Šafařiku je dokaz, da je Vraz i u svome vedrome optimizmu kritički gledao na stanje suvremene slovenske književnosti. „Naši dozdajni še živi pisarje so zvun Ravnikarja, Jarnika in Prešerna, pred kterimi se naj vsak Slovenec pokloni, vsi ne spomenja vredni"...[41] A osjećao je Vraz i svu golemu opreku izmedju svoje generacije i žilavoga starog reakcionarno-konzervativnog pokoljenja. „Če nas kdor kaj bojezlivo drzne reči, taki je nemški odgovor: Was wisset Ihr jungen unerfahrenen Leute, Ihr sollet unter alten Männern schweigen".[42] Ali i ovo njegovo poduzeće, slovenski prijevodi Smidtovih pripovijesti za mladež, izjalovi se.

O praznicima god. 1836. došao je Vraz četvrti put u Hrvatsku. U ovo doba Gaj je nesamo sve oduševio za ilirsko ime, već je velikom taktikom dosljedno proveo načelo organičkoga pravopisa i dignuo štokavsko narječje kao najraširenije, najljepše i najkulturnije na stepen jedinstvenoga književnoga jezika. Vrazu se u početku činilo, da se to bude Hrvati u tri stare županije, a sad je vidio, da je zublja bačena u daleke ilirske zemlje, a svuda su se za njom dizali plamenovi ili bar plamsaji. Pokret pokazao mu se u većim dimenzijama, nego što je to i slutila njegova duša, vapijući uzalud kroz niz godina bar za iskricom novog duševnog života kod Slovenaca. Ve-

lika ideja napunila je Vraza velikim počitanjem, i on je postajao svijesnim „Ilirom iz Štajera", našao je za vrijeme ovoga boravka u Hrvatskoj svoju novu domovinu i počeo slaviti ideal svoje nove, hrvatske poezije, samoborsku krasoticu Ljubicu Cantily.

Vraz je već pjevao na hrvatskom jeziku, ali došavši u Gradac nije ipak mogao ni sada prekinuti sa svojim mislima o preporodu slovenske književnosti, no u godinu 1837. padaju posljednji ovakvi pokušaji, zanimljiviji od dojakošnjih. Preporod književnosti i preporod naroda vezivao je Vraz uvijek kao uzrok i posljedicu. On je opazio, da nabožno-poučna knjiga za prosti puk ne će probuditi narodnosti u Slovenaca, već da je za preporod naroda potreban u prvom redu preporod narodne inteligencije, kako je to bilo kod Hrvata, a za taj preporod trebala je opet po primjeru Ilira svjetovna knjiga u suvremenom duhu. „Nam treba, kaj se narodnost med srednim stanom budi . . . zakaj kmet je preprosti, kaj bi se k našim mislam podignol ; ino pak smo že tak odrejeni, kaj ne moremo s telom ino dušom k njemu — v njegovo življenje stopiti". „Tak se tudi Prešern toži ino pravi, kaj je vsa naša pisarija za proste ljudi — prenavljanje, v kterem ne živosti, da naše življenje ne je med njimi".[43] Prešeren i „Čbelica", kojoj bijaše glavna svrha procvat svjetovne književnosti i estetska izobrazba narodnoga jezika, ideali su pjesnikovi, ali on nema više prave vjere u uskrsnuće njezino, ma da još 2. aprila god. 1837. šalje iz Graca nekoliko svojih slovenskih pjesama Prešernu za „Čbelicu", „gesetzt, dass sie Herr Kasteliz nicht des Serbismus oder gar des Russismus beschuldigt".[44] Vraz je osjećao, da je kucnuo posljednji čas i da ne valja više čekati već raditi. I doista „na dan svetega Jurja" god. 1837. javlja Muršcu, da su u Gracu zaključili, „da nam Čbelica zaostaje",

izdavati „Metuljička“, a u Prešerna su se pouzdavali, da će „Metuljičku“ njihovu „peroti poslati“.[45] Bit će da je varšavski almanak „Motyl“ dao ime njihovu pjesničkom zborniku. Uistinu je Vraz već prije toga, šaljući posljednje svoje slovenske pjesme za „Čbelicu“, javio Prešernu: „Ich beschäftige mich gegenwärtig unter Beihilfe des Herrn Baccalaureus Mikloschizh mit der Zusammentragung der Materialien für einen Rivalen der Zhbeliza, der mit ihr um die Gunst der Blüthen buhlt. Habe die Gefälligkeit, und sende mir Du bald etwas von den versprochenen Beiträgen, damit sich die Zhbeliza ihres Concurrenten nicht zu schämen braucht“[46] I ovaj Vrazov pokušaj ostade jalov: „Metuljiček“ nije nigda izašao. Prešeren javio je Vrazu: „Einen Beitrag zu Euerer Zeitschrift kann ich Dir nicht übersenden, weil ich nichts neues gedichtet habe“.[47] Miklošić držao se „močnima rokama“[48] stare „bohoričice“, dok je Vraz bezuvjetno htio, da almanak izlazi u „gajici“, a ostali članovi gradačkoga kola malo su mogli pjesniku pomoći, jer se ni kasnije nijesu pročuli u književnosti slovenskoj. Kad mu je pored toga 5. jula god. 1837. kategorički javio Prešeren: „Die Zhbeliza wird meines Erachtens nie mehr ausfliegen“,[49] osjetio je Vraz, da je sa svojim težnjama kod Slovenaca osamljen, a sàm prenemoćan, pa da ih ne će moći privesti k životu putem, kojim je dosele koračao. Njemu ne preostade drugo, negoli da se povuče u zabit ili da se posve priključi mladim Ilirima, s kojima ga nije ništa rastavljalo, pa da tu izvrši svoje pjesničko zvanje i da ovim putem u velikoj i jakoj zajednici utječe na narodni preporod Slovenaca. Prešeren nije osjećao nesklada, što je poezija njegova procvala kao čarobna oaza u pustinji. Ali Vraz mogao je pristati samo uz drugu alternativu, na što su ga nagonile sve duševne sposobnosti, najjača

njegova nagnuća i shvatanje književnosti, kojoj je imao biti najpreči cilj preporod naroda, a za ovaj rad on nije mogao naći uporišta medju Slovencima. U Prešerna stavljao je Vraz svoje posljednje nade. „Ich hätte schon vorigen Sommer muthig in diese hölzerne Wirtschaft — tako piše o slovenskoj književnosti onih vremena Prešernu 19. novembra god. 1837. — eingeschlagen, wenn Du nicht darin sässest, dessen poetische Kinder mir immer mit ihren frischen Rosenwangen Friedensliebe einflössen ... Ich habe auf deinen Beitritt zu meinen Ansichten gerechnet und darauf bauend noch das Vegetiren der slovenischen Literatur für möglich gehalten. Da aber das nicht erfolgt ist, so habe ich mich seit verflossenem Frühjahre vom undankbaren Felde, das ich 5 Jahre mit aller Liebe bebaute, zurückgezogen, und mich den begeisterten jungen Illyriern angeschlossen, und denke nicht wieder zurückzutreten. Mit Slovenien hab' ich es abgethan, zumal da ich auf meiner letzten Reise alle meine Schriften, die ich von dem Jahre 1832—36 in slov. Sprache besass, verlor. Seit dem vorigen Jahre schreibe ich nur illirisch. Was Herr Kasteliz von mir besitzt, sind daher als Opera posthuma zu betrachten".[50]

2. septembra god. 1837. počele su u „Danici" izlaziti Vrazove „Djulabije", kojima se on umah pročuo kao jedan od najboljih ilirskih pjesnika, a time se ujedno pjesnik istrgnuo iz one pasivnosti, koja je više godina iscrpljivala sve njegove sile, da mu se osnove prometnu u čin, a donosila mu samo razočaranja.

Mi smo isticali i različite subjektivne povode, koji su u Vraza stvorili nagnuće k našem narodnom preporodu, pa ako i ne ćemo reći, da je mladi pjesnik romantik pristao uz ilirsko kolo samo pod nekom sugestijom, ova je sugestija bila ipak jaka. „Der Bothe des illyrischen

Tages, die Danica ist aufgegangen — piše Jarniku o sebi kao pjesniku slovenskom — der Glanz hat ihn geblendet; die Adler des Vaterlandes und die Nachtigallen der Einigkeit und Liebe erhoben ihre göttlichen Stimmen und benahmen ihm für immer seine schwachen Laute".[51] No Vraza i u ovo prvo doba, kad ga je kao pjesnika posve zaogrnula maglica romantičkih maštanja, uvijek vodi razum, ili ako ga je srce kamo zanijelo, on bar iza toga analizira svoj čin. Već u njegovim najranijim listovima svuda izbijaju iskre potonjega osnivača hrvatske kritike Vraz se uistinu najidealnije zanio za ilirsku ideju, ali je pristao za nju i srcem i umom, pa joj je i ostao vjeran, kad su mnogi drugi smalaksali.

Vraz je znao, kako su se iza velikih Napoleonovih vojna Nijemci narodno ujedinjivali, pa kako su pokraj tako velikih opreka medju pojedinim narječjima imali svi jedan književni jezik. On je veoma rano upoznao češku književnost, a poznavao ju je bolje nego itko od naših preporoditelja, i tu je vidio kolovodje češkoga preporoda: Šafařika i Kollára, gdje su se upravo radi narodnog jedinstva odrekli svoga slovačkoga narječja i pisali češki. Pa tko će im i danas, gdje su Slovaci protiv njihova primjera razvili samostalnu slovačku književnost, zabaviti radi toga, što su htjeli nešto veće, te se zanijeli za ideju narodnoga jedinstva? Idejom narodnoga jedinstva bio je prodahnut i naš preporod i upravo ona je udarila biljeg našem kulturnom životu XIX. stoljeća. Ali i tu je trebalo žrtava. Ako odbijemo Prešerna, kajkavska književnost nije bila siromašnija od tadašnje slovenske knjige, pače su i naši preporoditelji u početku većim dijelom pisali na kajkavskom narječju, ali su se svega toga odrekli i počeli učiti štokavsko narječje, da se stvori jedinstveni književni jezik i jedinstvena književnost, jer samo na

ovoj osnovi uz časovito povoljne političke prilike mogao je narodni preporod već u prvi mah imati toliko uspjeha. Pa kako su se Hrvati kajkavci usprkos dosta jake opozicije Kopitara, Kristijanovića i hrvatskih madžarona, što su samo kajkavsko narječje smatrali „horvatskim" jezikom, odrekli svoga narječja, mogao je to učiniti i Vraz, kad je Prešeren zanijemio, „Čbelica" prestala izlaziti, a svi su njegovi pothvati pošli po zlu; kadno u jednu ruku nije mogao podići svoje štajersko narječje na stepen književnoga jezika, a u drugu ruku imao je više prilike, da nauči štokavsko narječje negoli jezik Prešernov. Vraz se dakle u suglasju sa suvremenom idejom narodnoga jedinstva odriče svoga narječja shvatajući slovenski jezik ilirskim narječjem, a štokavski govor zajedničkim književnim jezikom svih Ilira. To je bila malena žrtva velikoj ideji.

Sredinom septembra god. 1838. ostavio je Miklošić Gradac i otišao u Beč.[52] Vraz je bio o praznicima opet u Hrvatskoj, ali nakon odlaska Miklošićeva nije se više vratio u Gradac, već je ostavio pravne nauke i posve se predao književnom radu i ostao u Hrvatskoj.

Dopisivanje izmedju Vraza i Prešerna uto se za neko vrijeme prekida. Vraz se poslije sâm prvi javio prijatelju iz Potčetrtka 7. septembra god. 1840., pa crtajući ilirske uspjehe ovako završuje: „Ich wünsche sehr Dich zu sehen, und — post varios casus et tot discrimina rerum — so Manches mit Dir zu besprechen".[53] Ilirska ideja bila je sadržajem njihova dopisivanja. Vraz je na Prešernove prigovore odgovorio iz Bistrice 15. decembra god. 1840., a glavne misli ove apologije samoga sebe jesu: ilirska ideja ne ide za tim, da sputava, a još manje, da potisne provincijalno književno nastojanje, već samo sumnja o bujnom cvatu ovakve književnosti. Istina, slovensko je

narječje sposobno za unapredjivanje, ali nitko ne očekuje od slovenske književnosti što trajno. Utjecaj germanizma je silan, a Slovenci su osamljeni. Koliko kupaca može naći naučna ili beletristička knjiga na slovenskom narječju ? Ni toliko, da bi se pokrili troškovi, a nekmoli da bi pisac mogao od svoga rada živjeti. U takvim prilikama ne može biti govora o književnosti. Vraz dopušta, da se i u slovenskoj književnosti mogu pojaviti pojedini velikani, ali nikada velika književnost. Ako dakle Slovenci hoće ostati Slavenima, nema druge, nego da se pridruže braći na jugu, što ne će biti teško, ako to poteče od srca, jer su im ova braća po jeziku najbliža. Po jeziku, veli Vraz, nijesmo mi od njih dalje, negoli Hanoveranac od Saksonca, a ovaj od štajerskog Nijemca. Ne fali nam ništa do ozbiljnosti. Ako možemo tako dobro naučiti njemački, francuski i t. d., zašto ne bismo jednako mogli naučiti najsrodnije i najbliže nam narječje ? „Aber freilich kostet das die Aufgebung des Uneinigkeitsgeistes".[54]

Vraz je imao i nije imao pravo. On nije ni slutio, koliko ima u Slovenaca duševne snage i sposobnosti, da odolijevaju svome teškome položaju i reguliraju svoj prosvjetni život nadoknadjujući različitim načinom nedostatke, koji su se Vrazu činili ubitačnima. On to nije vidio, jer ova sila bila je još latentna : on sâm nije mogao, da je najednom probudi, a drugih nije bilo. Ali u tadašnjim prilikama bilo je Vrazovo mišljenje ispravno, a dokaz je slovenskih kulturnih sposobnosti, da je ono danas oboreno. Vraz je do kraja svoga života ostao nepokolebljiv u svom uvjerenju radeći oko svoje ideje, a sav književni rad u Slovenaca u njegovo doba nije mogao dokazati neosnovanost njegova rada. Pristavši Vraz uz Ilirstvo mogao je razvijati svoje sposobnosti, pa je u Hrvatskoj postao središtem književnoga života, a da ga nije privukao naš

preporod, njegov i najneumorniji rad izgibao bi sâm u sebi, kako je to bivalo, dok je pisao slovenski. A valja istaknuti, da je Vraz, stekavši tako veliko mjesto u preporodu Velike Ilirije, upotrebljavao najodličnije svoje sposobnosti i kao pjesnik i kao agitator i sabirač narodnoga blaga, da prene, ojača i uzveliča svoju Sloveniju: njene ljepote kiti najvećim brojem domoljubnih kitica svojih „Djulabija", kroz sav svoj život sabira slovenske narodne pjesme i narodno blago, najviše putuje po svim slovenskim krajevima budeći svuda narod, u najtješnjoj je vezi sa svim vidjenijim književnim radnicima i sa inteligencijom slovenskom, pa blagotvorno utječe na ono književnoga rada, što ga je bilo, a najviše je njegova zasluga, što su se i Slovenci napokon otresli starih pravopisa i prihvatili „gajicu".

III.

PJESNIČKI PRVENCI.

Vraz sâm spominje u pismu Jarniku, da se samo jedanput javio u slovenskoj književnosti, i to sa pseudonimom Jakob Cerovčan.[1] Bilo je to god. 1836., kad je nakon smrti svoga gradačkoga prijatelja Janeza Dragotina Šamperla (1815.—1836.) izdao njegovu knjižicu: ,,Navuk o peldah'', namijenjenu slovenskoj mladosti, te joj napisao predgovor.[2] Pjesnik je tijem učinio poštu uspomeni svoga prijatelja, ali je to i njegova oporuka slovenskoj knjizi. Vraz je ipak poslije toga izdao prigodom primicija prijatelja A. Stranjšaka prigodni slovenski sonet (1838.), koji nam se i sačuvao,[3] a god. 1839. izišla je u Zagrebu na slovenskom jeziku njegova: ,,Hvala Nj. c. Visosti nadvojvodi Joanu'', lijepa prigodnica u čast sinu Leopolda Habsburgovca, nadvojvodi Ivanu, koji je u Gracu osnovao ,,Joanneum'' (1811.), te je najvolio boraviti u Štajerskoj, kojoj bijaše sklon, a puk ga je osobito volio. Inače Vraz nije objavio ništa na slovenskom jeziku.[4] Priključujući se Ilirima javio je Prešernu, da je na putovanju izgubio sve, što je od god. 1832.—1836. na slovenskom jeziku spjevao,[5] ali bit će, da je poslije ove rukopise ipak našao, ako možda i ne sve, jer su oni bili vlasništvo ,,Matice ilirske'',[6] a danas ih čuva ,,Matica slovenska'', te su osobito važni za shvatanje razvitka Vrazove književničke fizionomije i pravca čitava njegova potlašnjega književnoga rada, a sami o sebi označuju nam jedan samostalni period u njegovu razvitku.

Slovenski prvenci Vrazovi udaraju u oči svojom svestranošću: on proučava suvremenu evropsku književnost i stare klasike, te prima poticaje sa svih strana. Od klasika prevodio je mnogo Virgilija, nešto Tibula, pa onda i sâm pjeva u heksametrima i distisima, ali naginjanje ka klasicizmu sve se većma gubi već medju prvencima, što više preotima maha utjecaj narodne poezije i slavenskih pjesnika. I njemačka romantika slegla se na njegovu prvenčad, a najviše je čitao, kako sâm priznaje, Goethea, Uhlanda, Chamissoa, Platena, Rückerta, Grüna i Lenaua.[7] Medju njegovim slovenskim prijevodima nalazimo iz Goethea „Mignon" i „Der Fischer" („Ribič"),[8] a iz Schillera „Bürgschaft",[9] a ima prijevoda iz francuskoga (Beranger: „Naš ded")[10] i engleskoga. Ali najjače se Vraza dojmiše suvremeni slavenski pjesnici i slavenska narodna poezija: Vukove narodne pjesme, Kollárova „Slávy dcera" (1832.) i „Kranjska čbelica" sa pjesmama Prešernovim i Vodnikovim udariše pečat njegovu radu na slovenskom jeziku.

Vraz je od Vukovih junačkih pjesama preveo „Zidanje Skadra"[11] i „Kosovku djevojku".[12] Po izdanju I. knjige „Narodnih srpskih pjesama" (Leipzig, 1824.) preveo je ove: „Ti si moja svakojako", „Mutan Dunav", „Djevojka na gradskim vratima", „Radost u opominjanju", „Najljepši miris", „Kako žali djevojka", „Sud djevojački", „Ne valja gubiti vrijeme", „Najveća sladost" i „Zejnina kletva" — sve samo biserje narodne poezije.[13] Vrazova potlašnja pjesma: „Srce moje",[14] što se motivom oslanja na Vukovu žensku pjesmu „Želja djevojčina"[15] iz ovoga zbornika, najljepšim je svjedokom, kako je ovaj rad utjecao na njegovu poeziju i kako je on umio katkad umjetnički obraditi narodni motiv. Ali pored Vukovih on prevodi na slovenski i rusinske, ruske i novogrčke narodne pjesme te španjolske romance — uopće

ljubav prema narodnoj poeziji od ovih prvenaca do posljednjih pjesama glavna je biljega Vraza kao romantika.

U prvencima Vrazovim sabiraju se utjecaji češke, poljske i ruske književnosti. Prema zbirkama pjesama Čelakovskoga: „Ohlasy písni ruských" te „Ohlasy písni českých" i on pjeva „Odglaske",[16] pa i to su kao u češkoga pjesnika odjeci narodne poezije. Od Mickiewicza preveo je baladu „Powrót taty" („Oče domò pride"),[17] od Karpińskoga pjesmu „Wiosna" („Pomlad"),[18] a od Žukovskoga: „Pevec pri vstanji ruskih vojšakov".[19]

Od svih slavenskih pjesnika Vraz se najjače privio uz Jana Kollára, pjesnika „Slávy dcere". Kad se početkom god. 1834. domogao ovoga djela, piše veoma obradovan Gaju: „Pred nekimi dnevmi sem Kollárovo Slávy dcero dobil; ne premorem Vam dopovedati, kakšo veselje ž njoj mam".[20] Kollárovo djelo nije osvojilo našega pjesnika svojom poezijom, jer ove, osim formalne dotjeranosti, bilo je tu malo, već je pronicavi Vraz već sada shvatio pravu veličinu njegovu: ono je veliki i pjesnički program narodnoga preporoda, evandjelje pomladjenoga Slavenstva u epoci romantike. Vrazu Kollár nije pjesnik, nego nešto više — prorok. On je našao u „Slávy dceri" odgovor na sva pitanja, a bila su teška i neizvjesna, i putokaze za čitav svoj život, što su ga doveli na utrenik, kojim je mogao smjelo koračati. I Vraz čitao je „Slávy dceru" kao knjigu prošlosti, sadašnjosti i budućnosti Slavenstva. Najvećma ga je potresao spjev četvrti „Lethe", slavlje i apoteoza Slavenstva. Oko boginje Slave u njenome raju grnu znameniti muževi iz prošlosti i sadašnjosti — bilo ih je, koji su još bili na životu, a Vraz ih je poznavao. I mladi Gaj je već ovdje ovjekovječen. A grnu oko svoje boginje Slave Česi, Poljaci, Rusi, Hrvati — svi, samo s njegovih rodnih krajeva nema nikoga. Krasna je cvjetna gradina

— crta Kollár — slava i vijenci čekaju, ali mjesta su prazna, nema nikoga.

Aha! myslím, odtud neposláno
Ještě nikoho sem ke Slávě,
Ač jim dávno místa přichystáno.[21]

Kad je umr'o Dragotin Šamperl, član gradačkoga slovenskoga kola, koje bijaše prožeto duhom Kollárovim, Vraz je ovaj sonet preveo i k tome nadovezao dva svoja soneta: njegova druga evo prima prvoga u svoj raj boginja Slava iz uspavanoga Štajera.[22]

Vrazov čitav rad odgovor je na Kollárov tako neutješljivi sonet o Štajerskoj, a naš pjesnik u svome sonetu „Kolláru"[23] — koji ovdje prvi put priopćujemo — priznaje iskreno, što mu je bio autor „Slávy dcere".

Slovanski prorok, naroda vkresitelj!
Imenuvál kak bi tvê usta svate?
'S kîh med in mleko zvira, usta zlate
Nazivle vsak je matere čestitel.

Kak gromno reč govoril zakonitel,
Ki v pušči z njoj je vižal trde brate,
Zionskega če tožca strune vnate
Z njoj spojejo se, glas je tvoj, spasitel!

Kad Tva se reč na Tatrah razhrumila,
V Slovenskih bil goricah odglas čuti,
Kde veščna moje uho začarila.

Me duše pol Ti dolžen, kaj mam dasti
V obét, ki Teb' ne vreden nogvic zuti,
Zvun mojga srca na oltarek Vlasti.

U prvome nacrtu ovaj sonet počima: „O Kollár, mojga srca Ti reditel!"[24] Pjesnik je dobro označio, što je Kollár bio njemu i preporodu naroda, pa je kao učenik njegov, koji mu ne može uzvratiti ničim, nego da ide nje-

govim stopama, savio nekoliko soneta posve u duhu „Slávy dcere" pod natpisom „Zvončeki", a zabilježio je i kad ih je spjevao: „15. svičana o 6-teh rano 1835." Kako nam je Vrazova slovenska poezija uopće nepoznata, a značajna je za njegov dalji razvitak, to ćemo i ove sonete priopćiti u vjernoj transkripciji sa stare bohoričice.[25]

I.

Brat treba žlahtnim žilam tvem pobuda:
zaslug do lépih cesta je široka,
če vlasti služit sil bo tvih odloka,
ne bo živlenja Ti požrla gruda.

Ze vsoj močjoj bran' narodnost brez truda,
naj nam ne zgine ko obraz, ki róka
prostakova zamaže, ter mu póka
po trakih lépih dež in toča huda.

V naroda krilo den' imena seme,
bo črstev cvet doklil ko bršlen trava,
kaj ga ne bò zadušilo lét pleme.

Al pred, vzatoke kak dotegnol barko,
kde ga objela blaga mati Slava,
po spakah se močil Kraljevič Marko.

II.

Vas, zvončeki, poženèm od veseljà,
med brate neste bratovske mi glase,
kaj 'z čutkov se splode jih v nadrah zrase,
zahit' me kmal v nebò, kmal v pekel pelja.

Od sinov od pradedov davnih z selja
kak naše se radujò z petjem krase,
kih lici sram, neskrunost kiti pase . . .
vse, vse njim glaste, kaj srdca povelja.

Evropa možke leta že dorasta,
ker krepka hrana njej, kolkor nji treba :
njo módrost včijo ne sam v očanašu.

Al naš polk 'stane gingav fant, bez masla,
ker skleda mu bez črstveca in hleba,
ter pšete v usta mu le mlečno kašu.

III.

Prè — pero Ti preostro brez poštenja,
brez srama duh — me dražit čejo z bajem,
kak pes vogrski pocestniku z lajem
pretì, kmal de ne vzeme mu življenja.

Postal bi l 'z perom, graja dok ne henja ?
Ne ! zvonček še naván — le z koračajem
drznó dalj ! to še nes' tvim bratcom z krajem,
naj odemì se njim pravice senja.

Le vi ste zrok : v kosmate se kožuhe
lopùh lovì, in rad od njih ne loči,
al bele, gladke se ne prime ruhe.

Tak slušte na — moj glas, ne bote gluhi :
kožuh norij če slečete, ni moči
na gladko kožo se prijet lopuhi.

IV.

Gorì m' gori vbogo srdcè : ko, v parem
če slame hiti iskro, kviško švigne
prot nebu z srdcom vnet se duh mi zdigne,
nasolzen zdolej tam nehaje jarem.

Položil narav iskričico žarem
u nadra majhnim, al ko z očma migne
njó vpahnol s tvim jezikom, ki vse prigne,
pastìr ko tlečo gobo v listji starem.

Oj sveti ogenj! kam še boš me vodil?
Naj najdem tò kre matere počitek,
k nji sem priklenjen, z vlasti me ne diži.

Bo mahal z menoj veter, ali me vgodil
tresk pušk šesterih. — Ak tak skončaš žitek,
Te l' sram? Ne božji sin tud vmerl na križi.

Pored ova četiri soneta priopćujemo od ostalih još tri, što se takodjer tijesno privijaju uz „Slávy dceru".[26]

V.

O Samo, Varuh, Godomer, Prvina,
vi v tamnoj noči zvezdice bliskave,
da b' znal, kjer prstenè Vas svate glave,
ta zval Sloven'je vsakiga bi sina.

Tam celuval prah vlastniga b' spomina
od bregov cvetnih Drave, Mure, Save,
spomenuti b' se mogli Vaše slave,
naj spet bi se vkresila materina.

Ah vtiši se srdcé! To prazna nada;
že deco mačuha vso prestvarila,
na grobi zlo de mater zaničuje.

Do rajskih stolov, de se doglasila
revnost — srdé bogovje — Plače Lada,
zakrivle Živa se — Perun pa strele kuje.

VI.

Slovenska je bezsinna vboga mati,
nadloga njena velkša od Niobne
s' rodila sine v lici seb' podobne,
al s' nje ne dajo srdca se ravnati.

Baš trikrat, stokrat sram Vas bodi, brati,
nad materjo gučite reči zlobne,
nemčino žvečete, d' na kamne grobne
Vam vdubil vnuk bo: Bli so Herostrati!

*

Davnost inako hranila je pleme,
ki zdignulo, čestilo materinu
Avarskega i jarma steplo breme.

Ta zirte — bli krepostni so očaki,
i trud njih slaven, ter se pri spominu
sprašajte : smo pravnuki njim jednaki ?

VII.

Oziram kda na skalnem se grebeni,
pojmenuvale ki ga usta slavne,
kak trudno se nad gore srebroglavne
naklanja solnce, nje rumeni.

Kda zrem na polje, marni v kem Sloveni,
očaki naši, ruli loge davne,
in pušče prestvorili v njive ravne,
srd v srdci vlastenskem budi se meni.

Krog rasprestrta obilnosti ruha,
znamijê zlatovalno klasje kruha,
na gor korénji trsa sadek dragi.

Zemelni raj to, al ni rajskih dnevov,
vse nemo, ne nekdajnih hvalospevov,
pregnali angelje de slavne — vragi.

Medju Vrazovim prvencima ima i prijevoda iz „Slávy dcere", a ima i originalnih erotičnih soneta, gdje i našega pjesnika vodi Kollárov bog ljubavi Milek, a kćerku boginje Slave zove Milom prema Kollárovoj Mini. Ali najjače je Kollár utjecao na Vrazova domoljubna čuvstva : ovi soneti, ako im zamisli i jesu originalne, privijaju se uz „Slávy dceru" čitavim svojim raspoloženjem, nagnućem k elegiji, sklonošću k davnini, crtanjem oprečnosti starine i sadašnjosti, nekim polemičkim tonom, pače i dikcijom i nekim uzajmljenim riječima. Ovaj utjecaj češkoga pan-

slaviste treba osobito podvući, jer je Vraz i poslije u ,,Djulabijama" dalje samostalno razvijao osnovne misli iz ,,Slávy dcere".

I ,,Kranjska čbelica" živo je utjecala na Vrazove prvence, osobito njezin prvi pjesnik Prešeren. Na satiru ,,Nova pisarija", što se njome Prešeren oborio na natražnjaštvo, koje nije moglo shvatiti potrebe slovenske svjetovne književnosti, podsjeća jedna Vrazova satira bez naslova u heksametrima.[27] Jednim epigramom okomio se Vraz na slovenski ,,ABC-Krieg", koji je imitacija Prešernova soneta ,,Črkarska pravda". Oba pjesnika crtaju borbu oko toga, kako će se pisati riječ ,,kaša". Vraz podrugujući se u pointi predlaže, neka se piše slovo ,,š" na sva četiri načina jedno niže drugoga, pa će svi Slovenci čitati jednako.[28] Napokon i Vodnikova poezija, što se po smrti njegovoj javila u ,,Čbelici", bila je takodjer ogledalo Vrazovo. Slovenska Vrazova romanca ,,Milica" (1834.)[29] imitacija je ili bolje reći nadovezak Vodnikove pjesme ,,Milica".[30] Pače, čini se, da je ,,Balade ino pesmi med krajnskim ljudstvam péte, od r. V. Vodnika zapisane", u svemu samo tri pjesme, što su izašle u IV. svesci ,,Čbelice", poslao sâm Vraz.[31] Kao potvrdu navodimo ulomak iz nepriopćenoga još pisma Čelakovskoga Vrazu: ,,H. Preshern schreibt mir, Sie beschäftigten sich mit dem Aufsammeln Vodnik'scher Sachen, vorzüglich auch mit der baldigen Herausgabe derselben. Sind viele von dem sel. Vodnik gesammelte Volkslieder darunter? Stat deren H. Smole noch mehrere? Die Proben, die Sie bisher gaben, sind vortrefflich! Nur suchen Sie so viel möglich nichts daran zu verschönern".[32] Prema tome je, čini se, Vraz bar kao sabirač Vodnikovih pjesama sudjelovao kod ,,Čbelice".

Vraz je poslije neke od svojih slovenskih prvenaca preveo na hrvatski, što i sâm priznaje, pa ih je priopćio

pod naslovom „P r v o l i š ć e" u zbirci „Gusle i tambura" (1845.), ali i pored toga ima nekoliko njegovih hrvatskih pjesama, o kojima nam samo sačuvani slovenski rukopisi svjedoče, da su prijevodi. Hrvatskoj pjesmi „Prepirka" u zbirci „Gusle i tambura" original je slovenska pjesma „Oko in srdce", do koje je zabilježen i dan postanja: „13. rožencveta 1835."[33] Baladi „Vjera i nevjera" u „Glasovima iz dubrave žerovinske" (1841.) original je slovenska pjesma „Zvestost do groba".[34] Prijevodi su i dva soneta: „Plač i utjeha" i „Pali smo",[35] kojima se završuju Vrazovi „Soneti"; posljednjemu jest original peti u nizu slovenskih soneta, što smo ih mi priopćili. No oba ova soneta izašla su tek poslije smrti pjesnikove. Prema tome je Vraz priopćio na hrvatskom jeziku neznatni dio svojih prvenaca. „Prvo lišće" ima samo osam pjesama od 1833.—1835. godine, pretežito erotičkih, pa da nam se ne sačuvaše slovenski rukopisi, mi ne bismo ni znali, da se on već u svojim prvencima ističe kao snažni domoljubni pjesnik, duhovit epigramatik i oštar satirik; uopće vidjeli bismo Vraza, kako izlazi iz njemačke romantike, a ne gdje ulazi u romantiku slavensku.

O vili, što je nadahnula „Prvo lišće", sâm pjesnik veli: „Bijahu joj tu dadilje vile stare klasičke i nove germanske i romanske — najpače iz luga romantičkog. Medju l i š ć e m ovim naći ćeš i takovog, kojeg šuštnja sami su teški uzdasi, a rosa jutrnja gorke suze".[36] I to je njihova najbolja karakteristika.

Vraz se prevodeći „Prvo lišće" ponajviše znatno udaljivao od prvobitnoga originala: u pjesmi „O ponoći" od osam strofa samo tri su iskinute iz originala;[37] pjesma „Preprošenoj" ima deset strofa, a u slovenskom nacrtu samo šest;[38] — ali je pjesnik ipak, dotjeravajući iza mnogo godina svoje prvence, umio lijepo i vjerno uščuvati stari

njihov ton i ugodjaj.* „Prvo lišće", ako bismo tako mogli nazvati svu njegovu prvenčad, jedinstven je ulomak iz poezije Vrazovih mladih dana : ono šušti uzdisajima, orošeno je suzama, a jedva što je probrstalo. U ovim se pjesmama ističu tri borbe, svaka s porazom, s rastankom : pjesnik se oprašta s milim očinskim domom i prvom bezbrižnom mladosti („Prvi rastanak", „Tuga"), u tudjini proživljava tešku vjersku krizu i oprašta se s vedrom religijom svoje prve odgoje, kojoj bijaše tako nježno odan („Borba"); pače i u ljubavi, koja je pozlaćivala dane njegove borbe, on je nesretan, te se oprašta sa svojim prvim pjesničkim idealom („O ponoći", „Preprošenoj"). A nijesu to bile samo romantičke sanje, već tu ima mnogo iskrenoga čuvstva. Ako to i jesu samo odrazi njemačke romantike, ali su se odrazili s njegove duše — on je to i proživio i preosjećao. Kako je pjesnik toplo ljubio kolijevku svoje mladosti, svoje žerovinske dubrave, očinski dom, svoju majku i sestricu Anku — o tome rado govori i njegova poznija poezija, pa nije čudo, da im savija pjesnički vijenac, kad mu je to kao romantiku najvećma dolikovalo, u prvoj mladosti. Ali na ove sanje, razbijene otrgnućem od miloga doma, pade i druga nevolja : pjesnik je tražio „slatki mir u prašnih knjigah" („Borba"), a našao je otrova, i on bi htio da bar nešto od svojih uspomena spase :

* U hrvatsku književnost pokušalo se za njemačku riječ Stimmung uvesti „nastrojenje", što su već prihvatili prema ruskom jeziku Srbi, i češku riječ „nalada", ali ne održa se ni jedno ni drugo, pa danas naši pisci upotrebljavaju naprosto njemačku riječ, što nije nimalo pohvalno. Mi upotrebljavamo u ovom značenju u g o d j a j, lijepu narodnu riječ, koja se danas rjedje čuje, ali je nalazimo u Gundulićevu „Osmanu" (XVII. 377.) kao sinonim riječi s k l a d. Kako za glagol s t i m m e n imamo riječ u g a d j a t i (na pr. gusle), tako i riječ u g o d j a j može svojim značenjem lijepo odgovarati imenici S t i m m u n g.

Razbjenog se hvatam čuna vjere –
Ko razbjenih dasakâ mornar.

Ali spasa nema.

Razbjen čun mi izbaci talas . . .

Vjera nije mogla nesretnoga romantika spasti,[39] a ljubav nije htjela. U gradačkoj pjesmi „O polnoči" (1835.) pjesnik uzdiše, za udaljenim idealom, pa nam je u slovenskom nacrtu odao i ime, što se u hrvatskoj preradbi ne spominje. Njeno je ime Ruža. A u Ilovcima 20. septembra 1835. spjevao je Vraz najljepšu svoju elegiju „Prepröšenoj" kao epitafij ovoj prvoj ljubavi, o kojoj govore samo njegovi slovenski prvenci.

IV.

DJULABIJE.

Djulabije, ma da su sastavom tako jednostavne, promijenile su više oblika, dok su se ustalile, kako ih danas poznajemo, a tome bijaše povod teška pjesnikova borba s jezikom te izrazom. On je doduše iskren poštovatelj Vuka Karadžića, veoma savjesno proučava njegova djela i usvaja gdjekoju krepku narodnu riječ i frazu, te je uvodi u mladu preporodnu knjigu, ali njegov se duh ipak ni u jednostavnim pjesničkim oblicima ne kreće slobodno, osobito u početku. Borba s jezikom u njega je samo jenjavala, a nigda nije prestala. On se najviše kretao medju kajkavcima i Slovencima, a od živoga vrela, od naroda, koji govori čistim jezikom, bio je uvijek podaleko. Iliri su doduše prihvatili jedinstveni književni jezik, ali uistinu svaki je pisac drukčije pisao, jer jedinstveni jezik ne stvaraju načela, već velika književna djela, a takovih u nas još nije bilo. I Vraz je rano pristao uz štokavsko narječje, ali je naginjao k misli, da u književnom jeziku i narječja imadu neka prava, pa ako i nije išao tako daleko kao Urban Jarnik,[1] ipak je i on tražio, da se prihvate i neki slovenski oblici, na pr. dual kod glagola, da se Slovencima olakša prijelaz k nama, pa da i oni u jedinstvenom književnom jeziku nadju nešto svoje. I poznavanje svih slavenskih jezika zamutilo je čistoću njegova jezika. Borba s jezikom otešćavala mu je uvijek pjesničko stvaranje, a kod prvenaca tim više, što mu je sada mašta, razbujala

njemačkom i slavenskom romantikom, najpoletnija, a osjećaji najpuniji. Još početkom god. 1838., kad mu se pjesnička slava već nadaleko prostrla, piše Jarniku njemački ispričavajući se, da je iscrpljen, te mu ne može pisati na jeziku narodnom, „denn ich habe verflossene Nacht durchwachend das Feuer der Fantasie geschürt, um ein Gericht für unser illyrisches Lesepublikum, wovon Sie bald wieder ein Paar Brocken in der Danica finden werden . . ."[2] Ovako su teško nastajale na oko tako lagane „Djulabije".

Prvi dio „Djulabija", ali još bez ovoga imena, spjevan je, kako je Vraz zabilježio, „u Hrvatskoj u jesen 1836.",[3] a prve je ulomke od toga poslao pjesnik 15. decembra iste godine Ivanu Mažuraniću, uredniku „Danice". „Meni bi mučno bilo — piše — kad ne bi niti grančice na letošnji žrtvenik domorodnog rasvjetilišća metnuo".[4] U ovim ulomcima — ima deset pjesmica — štošta je zanimljivo. To su čisto erotičke pjesme, domoljubnom čuvstvu nema ni traga, a nad njima je zagonetni naslov: „S * * * * * ci".[5] Ovdje se vjerno javlja oblik poljskoga krakowiaka: osam šesteraca teče bez prekida jedan iza drugoga; svaka je ovakva pjesmica kao cjelina označena osobitim brojem, a na početku stoji motto:

Płynie voda, płynie,
po kamykach huczy,
kto nie umie wzdychać,
miłość go nauczy.

Napokon već u prvoj pjesmici ovoga niza nalazi se zametak motivu o „slovinskom" gradu i lijepoj djevi u njemu, koji je poslije pjesnik razvio na početku svakoga dijela „Djulabija".

Prvi ulomci potonjih „Djulabija" nijesu izašli; oni su kraj ljupkih motiva naprosto — nerazumljivi. Neke

od pjesmica „S * * * * * ci" pjesnik ipak nije odbacio, već ih je lijepo dotjerao i zadržao. Ove preradbe u poredjenju s prvobitnim oblicima najljepše pokazuju, kako je pjesnik u početku nemoćno razvijao krila, na pr.:

Ti medj ruže sadjen
ljeljane — vi zubi,
smieh kad svane ustam'
stavnost momcim gubi.
I vi oči — sad vas
samo mislit smiem
pako mogu šakom
da si svoje krijem.
S * * * * * ci, pj. 6.

Kosa ti j' mehkana,
usti su ti ljupke,
a njedra snježana
kano u golupke.
O kada to samo
razmišljavat smijem,
već moram rukama
oči da sakrijem.
Djul. I. 83.

Ali ove su preradbe i svjedoci, kako je pjesnik lijepo napredovao u jeziku, čistio pjesnički izraz, dotjerivao motive, pa iz grubih svojih hrvatskih prvenaca, što nijesu ni u „Danici" mogli izaći, stvorio nekolike svoje ponajljepše „djulabije".[6]

Prve pjesmice iz „Djulabija" javile su se u „Danici" tek god. 1837., a nastavci slijedili su god. 1838. i 1839. Tako su za tri godine izašle 42 dvokitice iz prvoga dijela „Djulabija", a tek god. 1840. vidimo u „Danici" pjesmice iz drugoga dijela, koji je pjesnik spjevao već god. 1837., dok nijesu napokon krajem jula god. 1840. izašla prva dva dijela „Djulabija" čitava u osobitoj knjizi. Kroz sve ovo vrijeme Vraz je svoje pjesničko djelo dotjerivao — ima pojedinih dvokitica, što su nam poznate u tri redakcije — pa se tu štošta s temelja promijenilo, premda pjesnik ni poslije izdanja „Djulabija" nije s njima zadovoljan, te piše Čelakovskome, da su mu one još mjestimice „zamračene", a mnoge rime još „tvrde i hrome".[7]

Ime pjesnikova ideala u tečaju ovih promjena tri put se izmijenilo. U prvim ulomcima, poslanim Mažuraniću, ono se jamačno krije u naslovu „S * * * * * ci".

U dvokiticama, što su se javile u „Danici" god. 1837. i 1838., ističe se svuda samo fiktivno ime Milica.[8] Ljubica se u „Danici" spominje samo jedanput, i to tek g. 1839.,[9] a kad su osvanule „Djulabije" u knjizi, pjesnik svuda pjeva samo o Ljubici, pače njoj ih i posvećuje kao „ljubezne ponude Ljubici". Vrazova ljubav prema Ljubici bila je doista idealna i pjesnička, pa zato, pored pjesama, imamo o njoj tako malo sigurnih vijesti, ali i ovo malo podataka, što ih posabrasmo, prosipa svjetlost na postanje, razvitak i značaj „Djulabija".

Ljubica (Julija) Cantily rodila se 26. decembra god. 1812. Njezin otac bio je ugledan samoborski trgovac, vrlo poštovan gradjanin, te je bio izabran i „šenatorom", a zapisnici trgovišne općine samoborske svjedoče, da je u zastupstvu njegova riječ mnogo važila.[10] Brat njegov bio je ljekarnik u Gracu.[11] Majka Ljubičina bila je kćerka Ivana Gaja, ljekarnika u Krapini, a sestra Ljudevita Gaja. U sačuvanoj klasifikaciji samoborske osnovne škole, koja je u doba austrijskoga vladanja prekosavskim krajevima gradjanske Hrvatske bila posve njemačka (1813.—1822.), vidimo školske godine 1818./19. i „Cantily Julianu von Samobor" kao učenicu prvoga razreda, ali u veoma neugodnoj rubrici : „die dritte Fortgangs-Classe verdienen".[12] Ljubica, kojoj je ime nadjenuto po njenoj baki, majci Ljudevita Gaja, razvila se u prekrasnu crnku, pa se priča, da je i Gaj bio u nju zaljubljen.[13] Portret njezin, što ga je naslikao god. 1839. uljenim bojama u Gracu slikar Wachtel, bio je vlasništvo pok. kanonika Vrevca u Zagrebu.[14] Vraz je bio u Samoboru već god. 1833., ali u ovo doba on Ljubice još nigdje ne spominje. Macun pripovijeda, da ju je prvi put pjesnik vidio oko god. 1835., kad je bila u Gracu kod svoga strica,[15] a jednako nam se čini vjerojatnim, da se pjesnik s njome

susreo i kod bake njene, u domu Gajevu u Krapini. Prvi put je spominje Vraz god. 1835., dakle prije nego što se dosele mislilo. On piše Gaju 20. novembra god. 1835. iz Graca : ,,Pošli mi takodjer naskorem prvi tečaj D(anice), po kojoj moj odstavlen duh žedja, kakti moja usta po ustama Ljubičinima, i mozbit još više."[16] Ako nam slovenska, poslije na hrvatski prevedena elegija ,,Preprošenoj", spjevana 20. septembra god. 1835., prikazuje konac prve pjesnikove ljubavi, što je nepoznata i pokopana u njegovim slovenskim prvencima, to je ovo početak nove ljubavi, koju je ovjekovječila njegova hrvatska erotika, a javila se glasnije tek god. 1836. Pjesnik došao je u Samobor, pa 31. augusta piše Vukotinoviću, da se ne može nikako otkinuti iz Samobora i k njemu doći, jer ga zadržava kiša, ljepota prirode te — dva crna oka, i moli ga, da mu oprosti obećavajući, ,,da će ovo zadnji put biti .[17] Ako je pjesnik pobratimu i obrekao slijedeći dan krenuti na put, ipak je začamao ovdje još nekoliko dana, i tu je nikla prva hrvatska pjesma, namijenjena Ljubici. Niže pjesme ,,Prepirka", prijevoda starije slovenske pjesme ,,Oko in srdce", stoji : ,,Samobor d. 5. rujna 1836."[18] Poslije toga došao je pjesnik k Vukotinoviću na njegovo dobro u Lovrečinu, i tu je spjevao prvi dio ,,Djulabija" pod svježim dojmovima svoga boravka u Samoboru. I motto na čelu ovoga dijela: ,,Nie mogę zapomnieć — dziewki czarnych oczek" aluzija je na crne oči Ljubičine, o kojima piše Vukotinoviću i što se toliko spominju u ,,Djulabijama". Ove su pjesme historija prvih sretnih dana pjesnikove ljubavi, pune nestašnosti, dražesti, njegovanja, slatkih boli i stradanja, ali i užitaka, cjelova, a zamračeni samo prvim rastankom, kojim pjesnik završuje prvi dio ,,Djulabija".

Vraz je u jesen god. 1836. ostavio Hrvatsku, te u Gracu, daleko od Ljubice, ,,onkraj Ilirije", u proljeću god. 1837.

pjeva drugi dio „Djulabija", i to pjesmice pod brojevima 1—36.[19] Krakowiak na početku : „Kto nie umie wzdychać — miłość go nauczy" obilježava i ovdje glavni motiv. To su pjesme uzdaha i čežnja, proljetne pjesme jesenskih uspomena, iz kojih se izvija čeznuće za prividjajem crta udaljene Ljubice; pjesme tkane iluzijama duše pjesnikove u tudjini, začarane ljubavlju iz domovinskih krajeva.

O praznicima god. 1837. vratio se pjesnik u Cerovac, gdje je nastavio i dovršio drugi dio „Djulabija".[20] Ovdje se prvi put u njima ističe domoljubni elemenat. Pjesnik šalje preko gora i rijeka, što ih dijele, pozdrave Ljubici, a onda idealizuje svoje Slovenke, crta čari svoga zavičaja i gleda s gore Jerusolima u prošast i budućnost svoga naroda u osvit novoga doba, a onda se opet vraća k erotici, ali tu se ozivaju novi zvuci : on nadovezuje pjesme Ljubici, kojoj „prstena dat ne smi", od koje ga „svijet rastavlja sada", a sâm ih je Bog združio. On će ipak i dalje pjevati o crnim očima i crnim kosama, i šalje svoje „Djulabije", što ih je suzama kupao, a srcem ogrijevao, na krilo Ljubici, jer ih je stvorila njena ljepota, i one idu same na majčino krilo.

Vraz je i ove godine (1837.) o praznicima došao u Hrvatsku, ali je ponajvećma bolovao od ljute groznice. Udomio se na plemićskom dobru Vjekoslava Štauduara u Krčima, a žena ovoga, Dragojla, pjesnikova posestrima, njegovala ga u bolesti. I dok je bolnik pjesnik odavle slao Rakovcu za „Danicu" ulomke „Djulabija", prve, što su izišli na svjetlost, a govore o najsretnijim časovima njegove ljubavi, dotle se u Samoboru spremala svadba. Ljubica Cantily udala se u Samoboru za trgovca Eduarda Englera 19. oktobra god. 1837.,[21] a pjesnik je već 10. oktobra ostavio Hrvatsku i spremio se u Gradac,[22] ali je dobro upamtio mjesec, kojega s Ljubica udala, o čemu nas uvjerava dvokitica :

Jesen se naklanja,
lišće s grana lieće:
gdje se dvoje ljubi,
nij' potrebno treće.

Ah moj listopade,
dalko se odstranio,
jer si mi najljepši
cviet ljeta stamanio!

Djul. III. 9.

Kad je Vraz upoznao Ljubicu, bila je ona u punim djevojačkim godinama, ali on nije ni mislio na ljubav, koja se završuje ženidbom. Vraz je pjesnik i romantik. On svoga prijatelja Kočevara odvraća od ženidbe slovenskom pjesmom „Zvestost do groba",[23] a kad je čuo, da mu se i mladi pobratim Vukotinović namjerava oženiti, evo ga, gdje mu dokazuje, da je ženidba smrt ljubavi, a bez ljubavi nema poezije, bez poezije mladosti. „Das Gefühl der Liebe — pjesnik nastavlja njemački, valjda da jasnije izrazi apstrakne misli — ist etwas übersinnliches, versetzt den Menschen in eine Idealwelt, ein Himmel, welcher gleichsam in einem hocherhobenen Frescobilde gezeigt wird, welches der Mensch nur von der Ferne ungestraft und mit Entzücken anblicken darf, mit Ungeduld und Unerfasslichkeit in die Wirklichkeit herabgezogen zeigt dem Getäuschten nur Züge des gewöhnlichen Alltaglebens."[24] Ovi nazori o ljubavi nijesu pjesnika poslije udaje Ljubičine učinili ravnodušnim, jer upravo time kao da je medju njima ovjekovječen idealni saobraćaj u mislima i osjećajima. Treći dio „Djulabija", što ga je pjesnik spjevao god. 1838. i 1839., odgovor je na ovaj dogadjaj, a može se reći, da se ljubav prema samoborskoj krasotici ne bi ni odrazila tako dukoko u Vrazovoj poeziji, te se od nje i ne otkida, da je nije sâm ovaj dogadjaj i prerana smrt Ljubice učinila takodjer pjesničkom i romantičkom.

Vraz je krajem god. 1838. došao zauvijek u Hrvatsku, gdje Ljubice više nema, a ona je nakon vjenčanja otišla

u Ljubljanu, gdje se njezin muž etablirao kao trgovac. Poljski motto: „Gdzie się dvoje kocha — niepotrzebny trzeci" odaju nam opet novi okret u razvitku pjesnikove ljubavi. U zemlji „slovinskoj" je grad, što ga je po svome carstvu krstio Leljo — pjesnik misli Ljubljanu — a u ovome je gradu njegova duša: held dršće ko list na drvu o vjetru, jer mu se Ljubica „za drugog udaje". Kita i svatovi kreću u crkvu, gdje pop mladu pita, hoće li ga ljubiti, a njegova Ljubica plače, ali kaže: „Hoću!" U Heineovu poznatom sonetu istoga sadržaja na ovu riječ tisuću vragova kroz smijeh viče: „Amen!",[25] no u Vraza nema ni prijekora, nekmoli podruge i cinizma. Ali i njega bole iluzije, što mu ih razočaranje dočarava pred oči. Oni slatki glasovi kao pjesme andjelâ ne bijahu njene riječi, već čarobit pjev rajske ptice, što samo proleti vrh staze njegova života. One dvije luči, vedre i tople ko dvije ljetne noći, ne bijahu dva njena crna oka, već dvije nebeske svijeće, koje rasvijetliše prazninu njegove sreće. Pjesniku je pred očima iščeznuo put života, on ga više ne će moći naći, niti ga traži, već se podaje sanjama i estetičkim užicima stvarajući nekoliko čarobnih slika smjele mašte, kakvih nema ni u jednog preporodnog lirika. Prekidajući nit erotike pjesnik se opet zagledao u svoj ubogi život: podatljiva mašta dočarava mu idilu djetinjstva, mile likove sestrice Anke i preminule majke, pa u grobnome ugodjaju vidi i svoj grob, ali se ne jada i ne kuka — on je za života ljubio, a tko ljubi, ne osjeća težine života. Njegov je grob, kako mu je i kolijevka bila, ali na jugu, u Hrvatskoj: na brežuljku pod slavenskom lipom, bez zlatnoga vijenca slave; na dnu groba je mač, nad grobom biglišu slavuji, kraj njega pjevajući prolaze kući žetelice, a na njemu je nadgrobni natpis:

Pjesnik, rajske ptice
 čujuć pienje milo,
nij' ni osjetio
 teško ljetâ krilo.

Ovaj je pjesnički grob apoteoza života Vrazova. Prelazeći napokon u patriotičku poeziju pjesnik svršava treći dio „Djulabija" sa tri oveće domoljubne pjesme: prva je oda Slavenstvu, druga je posvećena Koruškoj i Kranjskoj, dok je Štajersku opjevao već u drugome dijelu, a treća prikazuje nam ilirsku ideju u njezinu postanju i razvitku.[26]

U „Djulabijama" od jednoga dijela do drugoga sve većma raste domoljubni elemenat, a uporedo s tijem iščezavaju prvobitne dvokitice kao samostalne, zaobljene cjeline, što je odgovaralo obliku krakowiaka, a javljaju se sve izvedenije slike, dok završetak „Djulabija", dio četvrti, sastavljaju napokon samo dvije oveće pjesme: prva je erotička, dirljiv epitafij na grobu Ljubičinu, a druga domoljubna, što govori o pobjedi jednakoga prava svih naroda kao o idealu budućnosti čitava čovječanstva.

Ljubica umrla je od prsnoga raka 22. maja 1842., te je pokopana u Samoboru sa kćerkom Helenom, koja se rodila 1839., a umrla već god. 1848. Ostao je dulje na životu samo Ljubičin sin Slavoljub Engler, pa i on je tužno svršio kao samoubojica u Maksimiru.[27] Kad je pjesnik spjevao u smrt njezinu divnu elegiju u „Djulabijama", ne znamo, ali je sasvim vjerojatna Markovićeva misao, da zaključna pjesma u „Djulabijama" pada u doba oko god. 1848., na što nas upućuju i bilješke na sačuvanome autografu pjesnikovu,[28] pa nije nemoguće, da i ona prva pjesma četvrtoga dijela „Djulabija" potječe iz posljednjih godina pjesnikova života. Posljednja dva dijela „Djulabija" nije Vraz za života nigdje priopćio, kao da

nijesu ni bili namijenjeni javnosti najiskreniji i najčuvstveniji stihovi njegovi. Jedino prve 34 dvokitice iz trećega dijela „Djulabija" nije krio, ali i ove, premda ih je spjevao već god. 1838., izašle su pod naslovom „P j e s m e o s t a v l j e n o g a" tek god. 1844. u almanaku „Iskri", dakle dvije godine iza smrti Ljubičine; a od patriotičkih pjesmica priopćio je iz ovoga dijela samo dvokitice 79—84 pod naslovom „Utjeha majki", te dvokitice 86—97 („Svojoj majci") u „Danici" god. 1848.

Kad su se u „Danici" prvi put javile „Djulabije", pjesnik je sâm rastumačio neobično ime ovako: „Riječ turska, znamenuje u njemačkom Rosenäpfel",[29] a nije nevjerojatna misao Davorina Trstenjaka, da je Vraz u ovom naslovu htio prikriti ime Ljubičino (tal. Giulia).[30] Pjesnikov komentar zaveo je neke, te su pomišljali, da se on ugledavao u Saphirove „Wilde Rosen", ali Vraz je sâm taj utjecaj odbio ističući, da su od ovih njegove „Djulabije" starije, pa dodaje: „Ako je ikoji njemački pjevalac upliv na moju vilu imao, što kod nekojih komada I. razdijelka ne tajim, to su zaista morali biti: Goethe, Uhland, Chamisso, Platen, Rückert, Grün, Lenau, koje sam još godišta 1833. i 1834. pomno čitao".[31] Odbivši taj svakako dosta neznatan utjecaj njemačke poezije, „Djulabije" imadu obilježje slavensko. Na kompoziciju, ideje i pojedine motive „Djulabija" utjecao je najviše Jan Kollár — o čemu valja osebno govoriti — a oblik dadoše pjesniku krakowiaci, poljske narodne pjesmice od osam šesteraca erotičkoga sadržaja, kojima je motiv najobičnije capriccio ili scherzo, pa i ove upoznao je u češkoj književnosti, koja je na nj najranije, a uvijek najjače utjecala. Prvi je Čelakovský u zbirci „Slovanské národní písně" iznio poljske krakowiake i odavle su oni prodrli u češki narod kao domaće narodne pjesme.[32] Ugledavajući se u

pomenute krakowiake počeo je u „Časopisu Českého Museum" (1835.) priopćivati Jaroslav Langer (1806.—1846.), jedan od najboljih lirika čeških ovoga doba, svoje „České Krakováčky", u svemu 56 dvokitica erotičkoga sadržaja, a uz njih vežu se oblikom te sadržajem i njegove pjesmice „Hraběnce *** na památku". Prvi zameci „Djulabija", pjesmice „S * * * * * ci" stoje po obliku najbliže Čelakovskome i Langru, no poslije se Vraz sve većma udaljivao od prvobitnih uzora i dizao se više njih. Osobito udara u oči, što isti poljski motto: „Kto nie umie wzdychać — miłość go nauczy" nalazimo ispred Vrazovih pjesmica „S * * * * * ci" i Langrovih „Českých Krakováčků", a ovaj ga je uzeo iz zbirke Čelakovskoga, koju je dakako poznavao i naš pjesnik. Veze Vrazove s Langrom ogledat će se najljepše u dvjema trima paralelama:

Mirišuć najljepšim cviećem zavičaja, dielite s', vjetrići, put onoga raja! Pa joj se na čelo, lica svaki spusti, šapćuć: „Dolazimo š njeg'vih željnih usti." Djul. II. 25.	Let', o let' větýrku Až do udychaní, Přes ty všecky lesy K té vysoké báni: Vyzrad' ty, co studu Jevit možno není, A dones jí, dones První políbení! Česk. Krak. 28.

Ili:

Aj vi tankostruki visoki topoli, šaptajućim lišćem sliko srčne boli! Aj tresite jače plahe svoje vlase, da to tužno srce zaboravi na se! Djul. II. 49.	Hui! koníčku vraný Řehci na vše strany, Aby neslyšeli Moje tajné žely! Dupej podkůvkami A utíkej ruče, Aby neslyšeli Jak mi srdce tluče! Česk. Krak. 35.

*

Ili:

Oj vi gusti luzi
i visoke gore,
dignite vi svoje
zelene zastore!
Da se nepokojna
duša osvjedoči,
gdje su slatka usta
i one crne oči.

Djul. II. 105.

Ach vy tmavé háje,
A vy hory doly!
Kamkoly zalezu,
Všude srdce bolí;
Zjev pak se mi, zjev se
Pro mou velkou lásku!
Zdráv sem, jak tě spatřím
Podivný obrázku!

Česk. Krak. 32.

J. V. Frič, revolucionarac češki, prijatelj Vrazov, koji je osobito cijenio poeziju Jaroslava Langra, jer je i najjače utjecala na mladju češku generaciju, što joj je on bio na čelu,[33] osjetio je i zabilježio srodnost ,,Djulabija" s Langrovim ,,Českým Krakováčkima" u svojim memoarima.[34] Prema tome su ,,Djulabije" po obliku imitacija imitacije. Ali umah treba reći, da je Langru osobito pristajao ovaj oblik za njegove mekane osjećaje povodom nesretne ljubavi prema odličnoj kneginji, koja nije nigda mogla biti njegova; ova mjera jednako je najprirodniji izražaj za najljepše sposobnosti Vrazova pjesničkoga duha, laka i podatljiva, a veoma nalika osobitoj mjeri gorenjskih narodnih pjesama, što ju je Vodnik uveo u slovensku poeziju (,,Ilirija oživljena").

Prvi ulomci ,,Djulabija" bili su u prvi mah nešto osebujno u preporodnoj poeziji. U doba budnica i davorija, što su se orile ulicama, Vraz je nježno zaustio kao čisti erotik i progovarao srcima pojedinaca, a bojne pjesme ,,Nek se hrusti šaka mala" i ,,Nosim zdravu mišicu" nijesu mogle zatomiti mekanih glasova njegove lire, posvećene ljubavi. Ljudi, vični davorijama, nijesu u prvi čas znali, čemu ta poezija, a Vraz im u pjesmi: ,,Odgovor braći, što žele, da pjevam davorije" odvraća: ne mogu drukčije,

ovakvu mi poeziju kazuje srce. I napokon su obikli njegovoj erotici, a kad je izišlo prvo izdanje ,,Djulabija", premda su to dva manje vrijedna dijela, pjesnik je odasvud obasut pohvalama: one su se najugodnije dojmile Erbena, Čelakovskoga i Kollára, a u Hrvatskoj je taj pjesnički dnevnik i autobiografija pjesnikova — kako ih zgodno zove Marković — postala malim canzonierom preporodnih gospodja, milim štivom mladosti te izgledom mladjih pjesnika četrdesetih godina; uopće su ,,Djulabije" bile tako cijenjene, te i suvremeni madžaronski satirik Ivan Sterne, koji se u ,,Srčikama" (1845.) aforizmima obara na čitavu preporodnu poeziju, nema dosta riječi, da im uzdigne cijenu.

V.

POSESTRIMA DRAGOJLA.

Djulabije pripisuje tradicija još i danas, ali sasvim neispravno, i nekim drugim gospodjama osim Ljubice. I Marković je mislio, da je pjesnik u nekim pjesmicama „Djulabija" „opjevao i drugu svoju isto tako idealnu ljubu, svoju posestrimu Dragojlu Štauduarovu", ali je kasnije sâm to porekao.[1] Dragojla nije kao Ljubica ispunila svojim bićem Vrazovu poeziju nego njegov život.

Preporoditelji najradije su se sastajali u Bistrici na župnom dvoru opata Ivana Krizmanića, Nestora hrvatske knjige, i to od prvih početaka narodnjega budjenja, pa do burne godine 1848. Bio je on usrdan, obrazovan, slobodouman, dočekljiv i gostoljubiv, prijatelj velikih preporodnih težnja, po svome značaju pravi izdanak jozefinskih vremena, koja nam dadoše Vrhovca. Vraz je ovamo pao već god. 1835.,[2] a odsele mu je to drugi očinski dom, gdje ga vidimo i kad treba šale i obijesti, da se razvedri, i kad je bolestan, da ozdravlja. Opat imao je na dvoru dvije sinovice, kćeri svoga brata Stjepana: Dragojlu, što se udala za Vjekoslava Štauduara, velikoga suca u Varaždinu, kasnije u Sisku, te Pavlinku, poslije ženu Ljudevita Gaja (1842.). Obično je u Bistrici boravio i drugi opatov brat Pavica, a Dragojla, ako je i udata, često biva ovdje, a na mahove dolazi amo i njezin muž. Kod opatovih „lukulskih stolova", kako bi rekao Vraz, sastaju se svi preporoditelji, pače nijedan slavenski gost nije smio ostaviti Hrvatske, da ne

dodje u Bistricu, a čitavo ovakovo veliko društvo prenijelo bi se katkad u nedaleko Omilje k Čaćkovićevima, rjedje u Krče, gdje su Štauduarovi imali svoje dobro. I pokraj golemih dohodaka kraj ovih vječnih lukulskih gozba pade Krizmanić u stečaj, ali tek nakon glasovite zagorske ,,korone'' god. 1848., što je htjela provesti u životu svećeničkom slobodoumne reforme, a on joj je predsjedao. Krizmanić se morao povući u zabit, te je u tišini umr'o u Omilju (1852.).

Ako je Vrazu i bila, kako lijepo reče Marković, sva Hrvatska ,,jedan gostoljubni dom'',[3] ipak ga je najusrdnije dočekivala Bistrica, Omilje i Krči, a on i najradije amo dolazi. Ovo mu je društvo nadoknadjivalo, što je u životu izgubio. God. 1837., kad pjesnik nema više ni oca ni majke, uoči Ljubičine udaje, kadno ga je najteže pritisnuo osjećaj osamljenosti, leži on bolestan u Krčima, gdje ga njeguje Dragojla, lijepa plavka, žena oštroumna i andjeoski dobra, kako je crta u svojim memoarima Jarnevićeva. Vraz je osjetio prema Dragojli osobito nagnuće, posve različno od onoga prema Ljubici, i ona postade, kako se ovakav odnošaj u preporodno doba krstio, njegova posestrima. Pridigavši se od bolesti, iza prvih ,,Djulabija'', šalje pjesnik iz Krča u ,,Danicu'' pjesmu ,,Molba'',[4] što ju je kasnije preradio pod natpisom ,,Rok i staza'', ali i u prvobitnom obliku ona je puna osjećaja i poezije. Ova se pjesma privija uz biće, što ga je brižno njegovalo, kad je mislio, da nikoga nema na širokom svijetu; ona svojim sadržajem suponira neposrednu blizinu bića, o kojem pjeva, a Ljubica bila je zauvijek otkinuta s njegovih očiju; u pjesmi se spominju modre oči, a kad pjeva o Ljubici, svagdje ističe crne oči. Pjesma je dakle namijenjena Dragojli, koju pjesnik u najtežim trenucima života moli, da mu u radosti bude — ljuba, u pogibijama života — sestrica, u borbi za domo-

vinu — mati, a kad mu budu usta modra, kako su sada njene oči, kad umre, neka mu bude — andjeo.

U decembru god. 1838. došao je Vraz u Bistricu i ovdje ostao neprekidno kao gost — pô godine. Kako je Pavlinka još neudata, najradije se aludira na nju i na pjesnika, koji je evo ovdje po drugi put nehotice takmac Gajev, ako je istina, da je i ovaj bio zaljubljen u svoju nećaku Ljubicu. „Meni se čini — piše Vrazu Rakovac — Ti na Bistrici živiš uz Pavlovnu kao Božić; blago si ga Tebi".[5] A Vraz, koji radi nevremena ne može u Zagreb, odvraća: „Ja gledajući kroz prozor Pavlinkin vičem: Jam satis nivis!",[6] na što dodaje Rakovac: „Moguće takodje, da je Bog Pavlinkine molbe i uzdahe uslišio . . ."[7] Ako u ovo doba i nema u Bistrici Dragojle, pjesniku je lijepo i ugodno. „Literature Ti ne treba na Bistrici — piše Rakovcu — s Pavicom možeš filozofirati, s kapelani teologizirati, s Vjekoslavom filologizirati, s Pavlinkom poetizirati i t. d. Praxis theoriae praeferenda".[8] Pavlinku nazivlje pjesnik Safom na pećini iznad sinjega mora, Pavica mu je Terencije ili Aristofan, stari Antun Štauduar, nekadašnji poklisar hrvatski na požunskom saboru (1832.—1833.), Tribullet iz igrokaza „Le roi s' amuse", a Vjekoslav, to je onaj, „koj poštenim mladićem u društvu krasnom dobro razumije rumenilo metati na lice."[9]

U ovome društvu, osobito kad bi se povećalo izvana, nicale bi rodoljubne misli, dalekosežne osnove, ali tu se točila i mila kajkavska šala, primitivna i slatka. Ni Vraz nije bio u tome najčedniji. Njega ni u bolesti ne ostavlja humor. Kad je god. 1840. zadobio upalu pluća, iza koje je slijedio tifus, pa minuo krizu i došao u Bistricu, u njegu svoje posestrime, piše pobratimu Rakovcu: „Krasavice Dragojla i Pauna . . . mene dvore kao Hebe bogove na Olimpu". „Ja se sklanjam u jaram sudbine bez narjeko-

vanja i jadikovanja. Non me terret Acheron necque dura regna Plutonis".[10] Upravo su se sada doštampavale „Djulabije", i on nadodaje pobratimu, da mu knjigoveža knjige ne obreže, „budući da moja djeca nisu židovskoga pokoljenja".[11] Ali u isti mah podaje se pjesnik i najnježnijim osjećajima. Mala šestogodišnja kćerka Dragojlina Gabrijelica, mezimče Vrazovo, gledajući pjesnika bolna u njezi svoje majke, pohiti u crkvu, baci se na koljena pred kipom Bogorodice, pomoli se za život njegov, poleti k njemu i reče mu, da će ozdraviti — a Vraz dirnut ispjeva „G—i", najnježniji od svojih soneta, i upiše ga u njenu spomen-knjigu.[12]

Kad je u martu god. 1841. došao u Zagreb ruski slavista Sreznjevski, Vraz ga povede i u Hrvatsko Zagorje, pa ga dovede i u Omilje, a iza toga u Bistricu. Prikazujući Sreznjevski u obliku dopisa iz Zagreba u „Časopisu Českého Museum" (1841.) pod natpisom „Zprávy o literatuře Illyrských Slovanů" pojave suvremene naše književnosti, crta veoma značajnim potezima i društvo u Omilju, gdje ih je ljubazno primio vlastelin Ivan Čaćković sa svojom ženom groficom Smideg, ali središte je zanimanja Dragojla i njena Gabrijelica. „Nevelika vlasteoska porodica — piše — umnožila se gostima : ja s Vrazom samo na jednu noć, ostali ostat će i dulje ; medju njima je i jedna dama (takvoga gostoljublja nema svagdje). Ova dama ima kćercu — Gabrijelu. A kako je to prekrasno dijete, kakva dušica, ta malena Gabrijela. Pravo slavensko mekano, nježno lice, jednaki pogled i takovo srce, sretno s ljubavi roditelja, koja je štiti; bez nje bi uvenulo zauvijek. Juče sam je poljubio u čeoce, kad je još spavala mirnim andjeoskim snom; danas smo se poljubili bratski i sprijateljili se. Ta i ona je već „rodoljupka", ako i sama toga ne zna.

— Što si, Gabrijelko?

— Ilirka ! odgovara pouzdano gledajući mi u oči.

— A ne Madžarka?

— Ne, ne ! Ja sam Ilirka ! Ja sam Slavenka !

— A ja sam Madžar !

— Madžar ! !

A Gabrijelka više na me ne gleda, više ne će da me gleda, ne će da ostane dalje na mojim koljenima, bježi od mene k majčici i govori tužno: „Mamice, on — jest Madžar!" — „A ne, on nije Ilir ali nije ni Madžar. Podji, ulaskaj mu se kao prije!" — I Gabrijelica se razveselila, opet je kod mojih koljena, natrag smo prijatelji".

U ovo doba ističu se najsrdačniji odnošaji izmedju posestrime Dragojle i pjesnika, a to je nepomućeno potrajalo do god. 1843. Kad je Vraz krenuo sa Sreznjevskim na put u Kranjsku (1841.), crta on u obliku pisama svojoj „zlatnoj posestrimi" sve zgode i nezgode, krajeve i ljude, ozbiljno i šaljivo, te je oveći odlomak ovoga putopisa poslije izašao u „Iskri" (1844.). Vrativši se s puta izdao je zbirku „Glasi iz dubrave žerovinske" (1841.), te ih posvetio osobitom pjesmom na prvom mjestu „Posestrimi Dragojli", a na kraju knjige medju pretplatnicima vidimo i Gabrijelicu — malu „domorotku" od sedam godina.

Godine 1843. iznenada je prekinuta sveza izmedju Dragojle i Vraza. Pjesnik je u Omilju kod Čaćkovićevih, gdje je i Dragojla često bivala, a ona je u Bistrici, ali oni se više ne smiju sastati. Na pjesnika pala je sumnja. On se u Omilju pati, nikome oko sebe ne može odati svoje nesreće, već se povjerava dalekome prijatelju Sreznjevskome, svjedoku nekadašnjih sretnih časova, da mu srcu odlane. „Danas je prvi dan moga samozatočenija. Srce mi kuca strašno i oće da mi se raspucaju grudi. Ti znaš, kako sam ja uznosio i obožavao našu Dragojlu kao sestru, kao

prvi amanet ženski moje duševne ljubavi. Znaš zajedno i to, kako je ona mene cijenila. Nu djavao u prilici popovskoj uvuče se u taj raj i rastrže složna naša srca — otrovnim dahom jezuitskih svojih načela. Danas je prvi dan moga samozatočenija. Ah moj brate, koliko je duša moja propatila ovih dana i koliko i dandanas i nosit će ranu, dok je živa! Pa kad pomislim, da ne ću više dolazit pred njezino lice, da se mi je iščupao amanet duše moje, uzor moj ženskih kreposti iz srca, to mi poteku suze niz lice. Ja sad ovdje sjedim kao nijem gledajuć ispred sebe. Pobratim moj J. Ćaćković i supruga, dobra grofovna Ivana, pitaju me za uzrok tuge moje. Nu ja ne smim da odgovorim".[13]

Marković, koji je podatke za biografiju Vrazovu primao još iz prve ruke, veli, da je to bio samo časoviti nesporazumak, te se prijašnja njegova veza sa Štauduarovima obnovila i ostala nepomućena do smrti.[14] A ipak poslije ovoga dogadjaja prekidaju se svi vidljiviji znaci sveze izmedju pjesnika i Dragojle. Sonet „Krasno jutro", što ga Preradović šalje Vrazu „za Tvoje Dragojlice album" (1847.)[15] i Dragojlin poziv uoči pjesnikove smrti, da dodje u Omilje, da ga sâma njeguje s odraslom već Gabrijelom (1851.), posljednjim zrakama obasjavaju svezu izmedju pobratima i posestrime.

Vraz bijaše idealista bez ikakvih hipokritičkih crta, čovjek mekote i nježnosti, osjetljiv, predan srcu, kako su mu i crte lica mekane i ženske, pjesnik čuvstva i čeznuća, kome je Ljubica, najčišći ideal mladosti, prikrivala nježnim rukama oči, da ne gleda i ne vidi talog života. Za ovim dalekim, izgubljenim idealom, koji se u „Djulabijama" pretvorio u serafinsku prikazu i iščeznuo s ovoga svijeta, pjesnik je čeznuo i izgibao, a u neposrednoj blizini posestrime Dragojle njegova se duša smirila. Ona je bila inte-

ligentnija od svoga muža, pronicava i duhovita, a živući ponajviše bez muža na plemićskom dobru u Krčima ili u Bistrici trebala je otmjeniju dušu, koja bi je shvatila, cijenila njenu ljepotu, tražila njenu dobrotu i pronicavost. Oni su jedan drugome podali ono, što im život pojedince nije dao. Vraz je ipak i u najidealnijim vezama s posestrimom oštro lučio u svojoj poeziji Dragojlu od Ljubice; posljednjoj namijenjene su očito čitave „Djulabije", a prvoj samo „Molba" i jedna posvetna pjesma. Dragojla, u jednu riječ, bila je u Vrazovu životu ono, što Ljubica u njegovoj poeziji.

VI.

VRAZ I KOLLÁR.

Kollárova ,,Slávy dcera"[1] utjecala je u Čeha daleko više na život i preporod naroda negoli na poeziju, jer bijaše u njoj više zdravih ideja, patriotičkih misli i poticaja negoli umjetničkih elemenata. Ako se gdjekoji češki pjesnik za njom i poveo, bili su to od najveće česti poetae minorum gentium. Kollárovi soneti stvorili su doduše u prvi mah mnijenje, da se javio češki Petrarka;[2] on je zaista krepčijim pjesničkim jezikom dotjerao češku dikciju, uveo nove motive, ma i bili imitacija stranih pjesnika (Petrarke, Byrona), ali od svega toga jače je djelovalo silno uvjerenje, apostolsko propovijedanje slavenske ideje, jasnoća i smionost, kojom se mladi Slovak ispod Tatra približio češkoj inteligenciji.

Nepjesničku crtu poezije Kollárove opazili su i njegovi suvremenici. ,,Kollár stoji po srijedi izmedju naučenjaka i pjesnika", veli o njemu A. Mickiewicz.[3] ,,Kolláru se miješaju i koncepti — filološki počima pjevati, a pjesnički filologizira" piše Čelakovský.[4] U ,,Slávy dceri" ima toliko historije, arheologije i mitologije, da je pjesnikov tumač k njoj zapremio više mjesta od samoga djela. Ali suvremenike nije to odbijalo, pače upravo tijem postalo je Kollárovo djelo nekim kanconijerom češkoga preporoda, kojemu nijesu bili na čelu kao u nas samo pjesnici, već su u prvim redovima stajali naučenjaci.

Kollár je utjecao i na sve slavenske narode, no i tu je umjetnički utjecaj neznatan. Daleko većom snagom šire se njegove ideje. On je ostavio trag u ruskoj, lužičko-srpskoj, slovenskoj, srpskoj i hrvatskoj književnosti.[5] Od naših preporodnih pjesnika, kako je i prirodno, najdublje se Kollár dojmio onih, koji su se najvećma oduševili za slavensku iđeju — Preradovića i Vraza te u pjesmama, gdje se u njih ova ideja pomalja, vidimo i dodir s Kollárovom poezijom.

Preradovićeva pjesma ,,Vilin san ili prošast i budućnost" (1844.),[6] jedan od njegovih hrvatskih prvenaca, sagradjena je već na širokoj slavenskoj osnovi. Kako pjesnik u alegoričkom ,,Putniku" prvi put pozdravlja preporodjenu Hrvatsku, tako alegorijom ,,Vilin san" prvi put otvora knjigu Slavenstva, a daje mu je u ruke — Kollár. Preradova vila posestrila se sa ,,Slávy dcerom", vilom Kollárovom, pa to sama iskreno priznaje:

Primila sam, posestrimo mila,
  Tvoju knjigu domorodna zvuka
  Jednu večer, kad sam trudna bila
I na mahu, da od raznih muka
  Otpočinem na željenom miru.
  Ja pročitah, mila tvoja ruka
Što mi piše, i u revnost širu
  Sve se misli razigrale moje,
  Ko kad pčele na proljetnom piru
Oko cvieća mirisna se roje.

Ali uto sklopi se oko pjesnikove vile san: prikaže joj se mati Slava i kazuje kćerci prošast i budućnost. Ovaj je san Preradove kćeri Slave Kollárova ,,Slávy dcera" en miniature. Slava pokazuje kćeri svojoj prošlost, ,,snesene grobnice zatočnika naših neumrlih", ali odvraća njezin pogled odavle u bolju sadašnjost i još ljepšu budućnost Slavenstva, govori o znoju i radu, na kome se budućnost

osniva, a nada sve ističe ideju slavenske uzajamnosti. Tada majka Slava poljubi probudjenu svoju kćerku na jugu — ona se prene, mine je san i poručuje svojoj vili posestrimi :

Kad se prenem, iznovice štiti
Stanem knjigu tvoju sitnotanku,
I ne mogoh bolji izmisliti
Odgovor joj, nego što u sanku
Majka mi je Slava govorila.

A tko bi bio ova posestrima vila, kćerka Slave, koja svojoj sestri šalje ,,knjigu domorodna zvuka", što je razigrala sve njene misli i potakla je, da razmišlja njene ,,zamišljaje", ako ne — Kollárova ,,Slávy dcera"? Preradović već u početku svoga književnoga rada živi u krugu Kollárovih misli. ,,Vilin san" njegov je odgovor na prve dojmove ,,Slávy dcere", kojega jezgra je ovo : Kollárove ideje su sanje, ali san ne vara. ,,koj' sva srca za istinu drže", pa na osnovu uzajamnosti i marljiva rada mogu Slaveni ove sanje i realizovati u svoju budućnost.

Kad je Kollár umr'o (1852.), Preradović, premda u ovo apsolutističko doba rjedje prianja za javor-gusle, spjevao je dirljivu elegiju ,,U smrt Jana Kollára",[7] a i poslije toga, u doba konstitucije, u njegovoj jamačno najljepšoj pjesmi ,,Slavjanstvu", ma da se tu razlijeva u širokim heksametrima sâm zanos i oduševljenje, osjećamo još uvijek srodstvo s Kollárovom elegijom u distisima ,,Předzpěv", najljepšim tvorom njegove poezije, koji je uvod u ,,Slávy dceru". No Preradović se ovdje u naponu svoje stvaralačke snage dignuo svojim mislima daleko nad Kollára, kojemu je već Mickiewić prebacio, da pojima Slavenstvo suviše materijalno.[8]

Kollár je u ,,Slávy dceri" obradio slavensku ideju pod utjecajem znamenitog Herderova poglavlja o Slave-

nima. Schlözer je prvi izrazio želju, da tko prikaže Slavene kao cjelinu, a Herderovo poglavlje prva je skica ovakva prikaza.[9] Dobrovský, otac slavistike, radi naučno u smislu Schlözerovu, a Šafaříkova su djela konačni odgovor na ovu tendenciju: tu je Slavenstvo naučno prikazano u cjelini.[10] A u isto doba crta se Slavenstvo kao cjelina i u poeziji — u Kollárovoj ,,Slávy dceri." Kollárove misli o Slavenstvu primljene su ili izvedene iz Herderovih. Po filozofiji historije njemačkog mislioca zavladat će Evropom u budućnosti zakonodavstvo i politika mjesto ratničkoga duha, a to će biti osnov mira medju narodima, pa će i miroljubiv narod slavenski steći svoja prava. Kollár, nazirući u slavenskoj miroljubivosti ideal budućnosti čovječanstva, kako ju je ocrtao Herder, ide za korak dalje, te odredjuje Slavenstvu u historiji čovječanstva veliku zadaću: ono je na drvetu evropske prosvjete najmladja i najsnažnija grana, što će donijeti plod, kad se ostale grane već iscrpu te isuše. Slavenstvo će preporoditi i voditi čovječanstvo. Slavenska uzajamnost spas je čovječanstva u historijskom njegovu razvitku. Kollár opaža kod romanskih i germanskih naroda, koji stoje na čelu kulture, opadanje. Rousseau prezire prosvjetu, Voltaire je drski ateista, filozofija Hegela, ateizam sanjarskog Schellinga, Schillerovi ,,Razbojnici", Goetheov ,,Werter" — sve su mu to znaci umiranja kulture romansko-germanske rase. Slavenski osjećaj i miroljubivost treba zato da poda čovječanstvu novi duševni i fizički život. Tako dok Herder govori o budućnosti jednoga naroda kraj drugoga, Kollár iz ovoga federalističkoga shvatanja izvija svoje shvatanje centralističko: Slavenstvo će preporoditi čovječanstvo. Drugi slavenofili išli su još dalje: Kirjejevski je ovu zadaću namijenio Rusiji kao najjačoj predstavnici Slavenstva, i ona će je riješiti na osnovi pravoslavlja, Mickiewicz opet Poljacima, koji će je riješiti

kao predstavnici — katolicizma. Nazor o inkluzivnoj zadaći samo jednoga naroda preuzeo je Kollár kao i ostali slavenofili iz filozofije Hegelove.[11] Kollár je na svoju slavenofilsku ideju primijenio i Herderovu ideju čovještva. Ova ideja ima da vodi sve težnje Slavena. ,,Narodi su oblici, u kojima se čovječanstvo razvija i uobličuje." ,,Narod smatraj jedino posudom ljudstva. A uvijek, zoveš li : Slaven, neka ti se odazove čovjek !" Masaryk navodi ove Kollárove riječi kao najkarakterističnije za njegovo shvaćanje ideje narodnosti i čovještva.[12] Pjesnik se složio i sa neugodnim posljedicama ideje čovještva. Karadjordja stavio je na muke u čistilište, jer ako je i bio junak za slobodu, bio je surov — ,,nevzdělanec hrdinský".[13] Tako crta i Miloša Obilića kao ,,šalence" i sjenu s krvavim bodežem, jer je ,,nepravim domoljubljem Amurata umorio", pa veli :

Sláva nechce míti zabijáků
Lestných, jako Corday Charlota,
Ani Scaevol, Sandů, Ravaillaků ;
Národ náš ať na cnosti jen stojí,
Lépe nebýti, než života
A cti hledat s nešlechetnou zbrojí.[14]

I Slaveni imaju boginju Odmazdu, ali ona spava, i neka spava. Kad se jednoč probudila, jer je već i njezin čas došao, da se osveti za sve krivnje učinjene Slavenstvu, pjesnik i bog ljubavi Milek opet je uspava . . .[15]

Medju našim preporodnim pjesnicima prvi je prihvatio i shvatio Kollárovu slavensku ideju, te je vezivao s idejom čovještva Stanko Vraz, koji je, kako već vidjesmo, u najranije doba svoga pjesničkoga rada slavio zanosnim slovenskim sonetima svoga učitelja, češkoga pjesnika.[16] I on pjeva o majci Slavi,[17] o njezinoj prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, tek što crta prirodu i historiju slavensku na jugu, dok Kollára najviše priteže slavenski sjever.

Pred Vrazovim se očima sa slovenskoga brda Jeruzalima razgalio kao simbol slavenske duše „kip zavičaja" njegova, „gdje pokoj i sloga i ljubav vladaju" . . .[18] Pogled Kollárova vodiča Milka, boga ljubavi, rado se zaustavlja na hrpi žetelica, medju kojima vidi Slavenku, što mu se pričinja samom Cererom. Ona žanje iz čiste ljubavi k ratarstvu, što je najljepše zanimanje Slavena od pamtivijeka. Ovo isticanje mekoga značaja slavenskoga prema drugim narodima, koji su se radije hranili pljačkom i ratom, najjače je izraženo u misli Komenskoga, što ju je Kollár toliko ponavljao, da su Slaveni „golubinji narod".[19] I Vraz gleda :

Kod jezera toga
duše golubinje
Dvije Slovenke, divne
vile jezerkinje.[20]

Golube, golubice i grličice upotrebljava pjesnik u „Djulabijama" za svoje najnježnije osjećaje i poredbe. A žetelice i njihov pjev ovjekovječio je kao najidejalnije prikaze tihog slavenskog života.

U „Slávy dceri" istaknut je simbol slavenske „golubinje duše" — slavenska sveta l i p a, kojoj stavlja Kollár u opreku d u b, simbol Njemstva, simbol sile i surovosti prema slavenskoj nježnosti i ljubavi. Vraz upotrebljava obadva simbola u istom značenju.

Pod tvrdim se d u b o m
sruši cvjetna l i p a . . .[21]

Nad čitavom „Slávy dcerom" širi svoje cvjetne, mirisave grane slavenska lipa. Ona opaja mirisom te miloduhom i najljepše dijelove „Djulabija". Lipa je čuvar tajna najvećih dogadjaja u životu obaju pjesnika. Kollár je pod lipom ugledao svoju Minu,[22] tu je dobio prvi cjelov,[23] tu mu je ona zadala vjeru i tu se rastao sa svojom kratkotrajnom tužnom ljubavi. Pod lipom ljuljao ga je andjeo

kao dijete, pod njom se kao dječak sigrao, tu mu dadoše Muze liru i s granja njezina kao bogato lišće pršile su njegove prve zvonjelice; tu je on trajao dane svoje ljubavi, pa želi, da ga pod lipom i pokopaju, a Muza da mu položi na grob liru.[24]

Pod lipkou mne také pochovejte,
Aneb na hrob, místo mramoru,
Slavostrom ten zasaditi dejte.[25]

Vraz pjeva, da je pod lipom čitao Homera i slušao vile.[26] Ni Perun u bijesu ne udara gromom u „cvjetokitnu lipu", pa zato i nesretni pjesnik, što ga „Perun vazda strijelom goni", hoće da se zakloni u njenu hladu.[27] Pod trima lipama pjesniku se pojavila kao vizija za mirisne lipanjske večeri u prebijelu ruhu, s vijencem ružmarina na glavi, a sa zvijezdom na čelu njegova Ljubica, kad je promijenila svijetom. I pjesnik sâm želi leći u grob ispod lipe:

Tamo stoji polje,
na polju brežuljak,
Na brežuljku lipa,
na lipi slavuljak.
Tu vi, kad se pjesnik
sa svietom oprosti,
Položite u grob
njeg've trudne kosti.
Nek sluša slavulja,
lišća zbor šapćući,
I glas žeteljica,
kad prolaze kući.[28]

A na drugom mjestu idealizira Vraz grob mladoga pjesnika, što jedva propjevavši umre — a ovi se stihovi odnose na Šamperla, a ne Korytka, kako je slutio Marković — ovako: na nebu je mila zvijezda, pod zvijezdom grob mladoga pastira, na grobu trune „ostavljena lira", do nje vijenac „od cvijeća lipova", a na svakom listu ove riječi:

Tko se i jedan danak
čist borio za Slavu,
Tomu ne će nikad
minut vienac glavu.[29]

*

Ovo shvatanje Slavenstva moralo je i našega pjesnika dovesti do izražaja ideje čovještva i s time u svezi do misli o misiji Slavena u historiji čovječanstva. Vraz se doduše mjestimice nije mogao otresti svoga radikalizma i narodnjega heroizma, ali to su tek časoviti diskordi, koji ne pomućuju njegovo najidealnije crtanje ideje čovještva i misije Slavena. I njegov je osnov misao Herderova, da će čovječanstvom u budućnosti zavladati pravo, koje će ljude i narode izmiriti ; pače on to ističe jasnije od Kollára :

Svi narodi braća,
svi su božja čeda,
Na njih jedno nebo
i jedan Bog gleda;

I kô jedno sunce
nad svimi ishodi,
I jedno stoj, vladaj
pravo nad narodi![30]

Na ovoj osnovi gradio je svoje sanje Kollár i Vraz i Preradović, prvi konsekventnije, posljednji smjelije i uzvišenije, ali nijedan idealnije i nježnije od Vraza. Pjesnik vidi s jedne strane lik Slave, a s druge njene protivnike :

Vrh glave ti stoji
vienac lipnog cvieta,
A ruke u krilu
čiste ko djeteta ;

A tvim vragom sjajna
kruna je vrh glave,
Nu od tvojih ranâ
i ruke krvave.[31]

Ovaj vijenac lipina cvijeta učinit će i „krvave ruke" nevinima. To je „božja odluka", koju ne može nitko okrenuti : ona će odvesti Slavu u visoke hramove, gdje joj je Bog odredio mjesto.[32] Visoke planine meću joj već na glavu orijaške krune ; Dunav, Drava i Sava pâs je njezin od zlata, troje more miraz bisera.[33] A pjesnik će joj donijeti samo jednu riječcu, što ju je zabilježio na prvi list ljeta, upisao cjelovom sred ružina cvijeta i sred tajne noći prišapnuo zvjezdama, te su je čuli — andjeli na nebu.[34] Ova je riječ — „riječ s neba".[35] Ona povjerava Slavenstvu kao zastupniku božjem čovječanstvo i njegovu budućnost :

Sto će onda kruna
  sviet ponudit tebi,
Ti ne ćeš neg' lipov
  vienac uzet sebi;

Posljednji raskršit
  svietu mač krvavi,
Vladat čovječanstvo
  u miru i slavi.[31]

Tako je najviša misao u Vrazovim ,,Djulabijama," u Preradovićevoj odi ,,Slavjanstvu" i u Kollárovoj ,,Slávy dceri" misija Slavenstva, koja se osniva na ljubavi, a svršava pobjedom ideje čovještva, preobrazujući čitavo čovječanstvo u carstvo mira i ljubavi, u carstvo božje na zemlji. Ideja čovještva odrazila se ipak u Vrazovim ,,Djulabijama" više estetički nego etički, u Kollára obratno, a u Preradovića jednako spontano etički i estetički.

Vraz je kao pjesnik slavenske ideje učenik Kollárov, ali i kompozicija i pojedini motivi ,,Djulabija" podsjećaju na ,,Slávy dceru". Osobito je utjecao na nj prvi dio, a to je prirodno, jer je najpjesničkiji u pojedinostima i kao jedinstvena cjelina, a odlučno je i to, što je Vraz erotik, a prvi dio ,,Slávy dcere" eminentno je erotički. Kollár se pročuo najprije kao erotik, a tako i Vraz. Kollárova prva zbirka ,,Básně" (1821.) pretežno je erotička, a ,,Znělky neb Sonetty", glavni dio njezin, a osnov potonje ,,Slávy dcere", čisto je erotički. Iz ovih soneta razvijala se polako ,,Slávy dcera" tako, da je za erotiku sve većma prianjao patriotski momenat, a veza i konačno identifikovanje i slijevanje motiva jedne i druge vrste udarilo je glavni biljeg djelu. Kollár je pojedine ulomke, kako ih je stvarao, priopćivao u časopisima, pa je nekoliko puta posve promijenio osnovu svoga djela, dopunjivajući ga do kraja svog života. Slično su se razvijale i Vrazove ,,Djulabije". Iz erotičkih pjesama ,,S * * * * *ci" razvijala se prva čest ,,Djulabija", koja je takodjer ostala kao i u Kollára eminentno erotička. I Vraz nije u početku imao nacrta potonje kompozicije, te je priopćivao u ,,Danici" pojedine ,,djulabije",

što su bile kao i soneti u Kollára ili pojedine samostalne pjesmice ili više pjesmica vezanih u jedan niz.

U „Slávy dceri" erotika je osnov patriotičkoj poeziji, a nije to bilo bez dubljeg razloga. Ljubavi samoj spjevao je Kollár nekoliko soneta, koji su biserje njegove poezije, stvoreni u času pravoga pjesničkoga nadahnuća. Pjesniku je ljubav kao i našemu Preradoviću majka svih kreposti, ona je „všech velkých skutků zárod" :

A kdo nemiloval, nemůže
Ani znáti, co je vlast a národ.[37]

Kollár kao da i ne može drukčije slaviti domovinu, pa zato već medju prvim sonetima „Slávy dcere", povodeći se za Anakreontom, pjeva :

Chtěl sem pěti králů českých trúny,
Bratrů příchod, Vlastu s Libuší,
Chtěl bič boží, kterak do kuší
Střely Vlasti svoje učil Huny ;

Tatry zlaté, Tokaj, ticho luny
Prst se tytýž hráti pokouší,
Ale klamné vždycky do uší
Mína jen a Mína znějí struny . . .[38]

Ovo je i Vrazovo shvatanje. Obadva se pjesnika oglasuju narodu i domovini nježnim čuvstvom ljubovnika. I Vraz uz motto Anakreontov : „θέλω λέγειν Ἀτρείδας" u „Odgovoru braći, što žele, da pjevam davorije", odziva se poput Kollára :

Izvoljih Kresimira,
A njega ne htje lira.
Zapjevah Ljudevita
I Zrinja glasovita :
A struna od lirice
Mi zveka čar Milice . . .[39]

Ova pjesmica nije ušla u „Djulabije", jer se oblikom od njih odijelila, ali ona se javila u „Danici" umah iza prvih „Djulabija", te po sadržaju i postanju pada u prvi

dio njihov kao i Kollárov sonet s istim motivom u početak „Slávy dcere". Shvatanje ljubavi, odnošaj erotike prema rodoljubnoj poeziji i položaj pjesnika prema okolini, sve je to u Vraza i Kollára posve srodno, a da se on najviše zagrijavao baš za one Kollárove sonete, što su govorili o ljubavi, razbira se iz toga, što je samo ovakih nekoliko i preveo.[40]

„Sala", prvi dio „Slávy dcere", podudara se s prvim dijelom „Djulabija" u cjelini i u nekim pojedinostima. „Sala" je domovina pjesnikove Mine, hram ljubavi, kao što je grad „sred zemlje slovinske" domaja Vrazove Ljubice, a oko ovih se mjesta nižu ljubavne pjesme: o prvome susretu, prvome pogledu, cjelovu, pjesme o njenoj ljepoti, o slatkim mukama i radostima, a na kraju dolazi rastanak, gdje oba pjesnika govore o svojoj tvrdoj vjeri i blagosilju sva mjesta, što ih sjećaju njihove ljubavi. Ima tu i sigurnih reminiscencija iz Kollára, gdje Vraz crta ljepotu i prpošnost svoje Ljubice, a pogotovo je rastanak pjesnika s njome prikazan jednako: čas dolazi, čunj čeka, veslo zove; pjesnici moraju iz raja, nad vratima kojega maše andjeo žarkim mačem, i odlaze kao sjene, što se predaju Haronu.[41]

Za „touchement" — kako bi rekao Vraz — njegove vile sa „Slávy dcerom" uglavili smo tri momenta: jednako shvatanje misije Slavenstva te ideje čovještva, istovetnost kompozicije prve česti obaju djela i sličnost pojedinih motiva. Istaknut ćemo samo još neke stvari. Vraz je povodeći se za Kollárom dodao „Djulabijama" opsežni tumač, pače je za nj upotrijebio i njegov „Výklad čili přímětky a vysvětlívky ku Slávy dceře".[42] Kollár je utjecao i na Vrazov jezik, što dakako nije moglo biti ovome na uhar. U njega dolaze veoma često izrazi: květorouchý, zlatoznivý, lípostinný, hvězdovlasý, nebedajný, láskosmavý, pěknobřehý, zlatokrajný, větrošatý i t. d., a u „Djula-

bijama" stvorena su prema tome epiteta: rajskoslatki, ljubogrješni, dušodružni, vatrokrvi, lozoslavni, cvjetokitni, čudokrasni, krilotrudni, srebročisti i t. d. Kollár kovao je ovakve riječi prema homerskim epitetima, na što ga potakoše češki prevodioci iz klasičkih jezika, što su radili pred njim (Puchmayer, Valkovič, Nejedlý, Macháček, Holý), ali one se nijesu održale u češkoj knjizi, pa ni slične njima u hrvatskoj. Značajno je, da je Vraz ovakve složenice veoma često upotrebljavao u „Djulabijama", dok je na nj utjecao Kollár, a u poznije doba jedva se još koja javila. Jednako i riječi „Slava", „slavski", što ih je Vraz uveo pod utjecajem Kollára, a prihvatili su ih svi preporodni pjesnici, nijesu mogle ostati u književnom jeziku.

Kollár je pored Šafaříka najjače utjecao na hrvatski preporod. Odnošaji protestantskoga propovjednika i pročulog već pjesnika prema mladome Gaju u Pešti nijesu još kritički ispitani. Kollár je u dodiru s Kukuljevićem i Vakanovićem, te posredovanjem posljednjega izdaje u Karlovcu političku brošuru: „Sollen wir Magyaren werden?" (1833.), koja je u nas stvorila povoljno raspoloženje za Gajeve ideje uoči preporoda, i to pod pseudonimom — Horvatovića. Vidjesmo, kako se dojmio Preradovića, a utjecao je i na Utješenovića. U „Slávy dceri" u slavenskom raju vidimo pored ruskoga pjesnika Homjakova i našega Utješenovića, a pjesnik ih nazivlje: „mé školy zdární žákové".[43] U „Vili Ostrožinskoj" pak Utješenović o svom učitelju pjeva:

Kollárov glas zaori: od Crnoga
Do Bijelog, sinja Jadra od mora do
Hvalinskog — svuda jeka ječi . . .
Slava od radosti suze roni.

Najoduševljeniji učenik Kollárov bio je u nas ipak Vraz. Svojim slovenskim sonetima u doba tapanja i traženja cilja posve se predao njegovu proročkome duhu. Ali „Djulabije", ako se u njima i odrazuju utjecaji „Slávy dcere", nijesu ipak djelo imitatora. Nema tu ništa tudje i neprilagodjeno. Samo što je najpjesničkije u „Slávy dceri", a najsrodnije Vrazu, utječe na nj, pa i to je prekaljeno specifičkim osobinama njegove lirike, podato u novom izražaju ili slici, redovito jačoj i pjesničkijoj od Kollárovih. „Djulabije" se kao pjesničko djelo, ako i ne volimo precjenjivanje, izdižu uopće nad „Slávy dceru".

Kollár je posve neoriginalan pjesnik, upravo čudo medju pjesnicima, koji su stekli slavu kao što je njegova. U Petrarke on uzima sonet, u Dantea raj, čistilište i pakao, a kompoziciju i čitavu sklonost k starini iz Byronova „Childa Harolda", napokon ideje, oko kojih se sva njegova poezija kreće, iz Herdera i filozofije njemačke. Samo u sretnim časovima nadahnuća stvorio je nekoliko doista krasnih erotičkih soneta. Petrarka bijaše jedini uzor, kojemu se u takvim rijetkim časovima mogao približiti. Njegova Mina često iznebuha pada s pjesničkih visina, kad je pjesnik crta u običnom životu, gdje mu je ideal žena, koja nesamo „zna se do knih, než i do kuchyně." Stopama Danteovim nije mogao Kollár, a da se uopće u nj ugledavao, bila je smjelost, koju objašnjuje samo veliki zanos za prve njegove pjesme. U paklu je Kollár doveo do nedosljednosti, često do apsurdnosti cijelo svoje filozofičko naziranje. A u njegovu slavenskom nebu, kaže jedan češki kritik, „nema ni najmanje plodnoga života; puste i prazne zabave, prkosne veselice, kićenje, uopće život, koji bi jamačno sve vjerne izagnao iz raja".[44] Na Kollára nije ni Byronova romantička adoracija na ruševinama i grobovima stare Helade utjecala pjesnički.

I ona se slegla na njegovu poeziju kao — proza. A golemo mnoštvo historijskih, arheologijskih i mitologijskih momenata iz slavenske davnine svojom težinom te neznatnošću upravo mu osujećuje i svaku mogućnost prave poezije. Pored svih ovih oprečnosti Kollár je u „Slávy dceru" unio i čitavu klasičku mitologiju i klasicizmom protkao svoju dikciju. Uz isticanje slavenskoga osjećanja i duha njegov je pakao sasvim klasički, pa i slavenske duše muče se na klasičkim mukama, a bog Milek, provodič pjesnikov, po imenu je slavensko božanstvo, ali ima sve atribute klasičkoga Amora, a imitacija je Danteova Virgilija. U „Slávy dceri" omeo je posao arheolog pjesniku, a pjesnik arheologu, pa tako ona nije ni naučno ni pjesničko djelo.

U „Slávy dceri" ima suviše učenosti i nepreglednih nizova grubih činjenica, kao da pjesnik hoće više djelovati primjerima i dokazima negoli osjećajem i poezijom. Što mu je iz slavenske historije do ruku došlo, sve je zgrnuo u stihove i u komentar „Slávy dcere". Pjesnik se gramatičkim dokazima bori u sonetima za novi pravopis. I Vraz se prihvaća prošlosti, ako i rjedje, ali bira činjenice zgodne za pjesničku obradbu i podaje ih pjesnički. On se otima za srca samo — srcem. Historizam nije ga sputao kao Kollára. I Vraz posiže za momentima iz klasičke mitologije, ali se ne gubi u njima; i on je poštivač Petrarke, rado prevodi njegove sonete, a u „Djulabijama" ima dosta motiva petrarkističke lirike, koja je utjecala na nj i izravno i preko starohrvatske poezije, ali on prima različne utjecaje samo da ojača svoj umjetnički izraz i umnoži šare svoje poezije, kojoj je inače glavna crta : novovjeka romantika i duh narodni.

M. Murko označio je „Slávy dceru" kao sintezu antike i romantike, koju je misao prihvatila i češka kritika,[45] ali ipak treba reći, da ona ne može biti uopće nikakvom

sintezom, jer se oprečni elementi različnih struja nijesu mogli u Kollára sliti u jedinstvenu umjetničku cjelinu, čemu se protivilo već i to, što je „Slávy dcera" više djelo učenosti nego intuicije, više ima tu običnih činjenica negoli misli i čuvstava, a gdje nema slijevanja različnih elemenata u novu cjelinu, nema ni sinteze. Antiku i romantiku u sintetičkom obliku prikazuje nam poezija Mažuranićeva, a Kollár ostaje samo eklektik, ma da je težio za sintezom.

Utjecaj Kollárov na Vraza nigda ne ograničuje i ne steže njegovo umjetničko stvaranje, već ga samo potiče i pobudjuje. On nije imitator kao pjesnik „Slávy dcere". Kollár za života Mine — bila je to Friderika Smidtova, kćerka njemačkoga pastora, potlašnja žena pjesnikova — ugledavajući se u apoteozu Petrarkine Laure, pjeva, kako mu se ona s drugoga svijeta za gromova i bljeskova prikazala u bijeloj sviti na duzi, on širi ruke za njom, a prikaza iščezne. I Vraz je opjevao u „Djulabijama" apoteozu Ljubice u nizu najčuvstvenijih stihova, iskrenije i uzvišenije od Kollára, ali ovi su stihovi nastali, kad je ona doista već preminula, jer mu nije mogla literatura nametnuti motiv, koji bi se opirao istinitosti njegova osjećanja. Pa i tamo, gdje je dodir izmedju Kollára i Vraza najbliži, ima medju njima s umjetničkoga gledišta velika razlika. Kollár, da opjeva ljepotu Mine, veli u jednom sonetu, da je Parisu bilo lako izabrati jednu od tri božice grčke, ali tko bi mogao smjelo gledati tamo, gdje u jednoj sjaju sve ljepote duše i tijela?

Já si oči rukou musím kryti,
Ant' se v jedné, ona trojice
Bohyň, jedním rázem na mne řítí.

Vraz je ovaj sonet dobro upamtio. I on u jednom kasnijem sonetu pozdravlja kuću, „gdje u jednoj sve tri

Mile stoje"[46] — to su one tri grčke božice — ali nije htio, da poput Kollára pomenutim apstrakcijama i klasičkim okretima crta njenu ljepotu, no usvojio je onu lijepu pjesničku gestu, gdje si češki pjesnik mora oči rukama prikriti od tolike ljepote, pa je iz jedincatoga stiha ovoga posve običnoga soneta stvorio veoma lijepu „djulabiju", što smo je već spomenuli, gdje pjesnik od same pomisli na njena usta i njedra nježno i stidljivo prikriva rukama oči.[47] U jednu riječ ono, što je Vraz primio iz „Slávy dcere", i način, kako je ove utjecaje umio preobličiti, dokazuje, da je on ovo dosta nepjesničko djelo čitao kao pjesnik. Ali Vraz nije samo pjevao o slavenskim idealima svoga doba, već je u ovome duhu i radio. Kollár je utjecao na Vraza i svojom radnjom „O literarnej vzájemnosti mezi kmeny a nařečími slavskými" (časopis „Hronka" 1836.). On je glavne misli iz ove rasprave doista praktično u svojem kulturnom radu i u životu najvećom energijom i dosljednošću provodio, prvi i jedini od svih Ilira, a najidealnije i najintenzivnije od svih suvremenih slavenskih književnika. Vrazovo je djelo, da je hrvatska književnost u doba preporoda nesamo duhom već i životom svojim dio jedinstvene slavenske književnosti.

———

VII

NA RASKRŠĆU.

S izdanjem ,,Djulabija'' primicao se kraju prvi period hrvatskoga preporoda. Vraz je s plodovima njegovim posve zadovoljan. ,,Mit einem Worte : Alles steht sehr gut !''[1] javlja Prešernu (1840.), a još početkom godine 1841. piše srećan Muršcu : ,,Naša narodnost se već rasprostranjiva kao povodanj.'' ,,Sve dobro napreduje, preko nade — dobro napreduje.''[2] U veljači god. 1841. Gaj mu odlazeći u Krapinu predaje uredništvo ,,Danice''.[3] Oni se paze i zajednički rade. Uopće niko ne dira u lijepu ugodbu zajedničkoga rada i ne razbija ilirski entuzijazam, koji je probudio narodnost kao čarobna šibika mrtvi grad u narodnim pričama.

U rano proljeće god. 1841., kad je u Zagreb došao Sreznjevski, spremi se Vraz na put u Kranjsku, Korušku i Štajersku, da proučava narod, kupi narodno blago i da svuda — što je bilo najpreče — budi narodnost, a probudjene Slovence da privoli k ilirskoj ideji. Preko Karlovca, Uskočkih planina do Ljubljane bijaše mu drug Sreznjevski. Pjesnik u pokupskoj mrkoj, crveno podšivenoj surini, da udari svakome u oči, putuje po slovenskim zemljama kao pravi apostol narodne ideje.[4] A gdje naidje na odrodjene Slovence, u kojima više i ne tinja iskra, iz koje bi mogao izvabiti plamen narodnosti, tu uvidja, što je narod bez narodnosti : ,,crkva, koju je ostavio Bog''.[5] Najradije obilazi pjesnik putem književnike i prijatelje

knjige. U Karlovcu obadje sa Sreznjevskim Dragojlu Jarnevićevu, što je ona upisala u svoj dnevnik kao osobito radostan dogadjaj u svom pustom malogradskom životu.[6] Slovenske pisce i domoljube živom riječi nastoji skloniti na ilirsku ideju, ilirsku književnost i novi pravopis. U Ljubljani se udomio kod Kastelca, kamo bi svaki dan dolazio i Prešeren. On čita ilirski, a Vraz mu tumači, što ne razumije. Nakon tolikih neuspjeha i poraza Vraz evo još jednoč pokušava u velikog slovenskog pjesnika, protivnika ilirizma, probuditi bar simpatije za našu preporodnu knjigu.[7] „Gospoda župnici Zemlja i Ilenić — javlja posestrimi iz Ljubljane — toliki su domoroci i cjenitelji ilirštine, da sve skoro Danice, koliko jih je dosad izišlo, naizust znadu. Zemlja je napisao jednu povijest u versih pod imenom: Ban Mikić i njegovih devet sinova, koje će skoro u Ljubljani novim pravopisom izdati."[8] Sa Sreznjevskim podje i u ljubljansko sjemenište. „Tamo nas okupi sila mladih ljudi, koji svi za ilirštinu dišu i živu, te i više manje dobro ilirski govore i pišu."[9] U Ribnici, kotaru ljubljanskom, unjedrio se, kako sâm kaže, kod vlastelina Rudeža, „znatelja i ljubitelja narodnosti slavjanske", koji je s Valentinom Vodnikom sabirao narodne pjesme i druge sitnice, pa je sada sve to dao Vrazu, da prepiše i upotrijebi.[10] I kad je došao u Celovac, prva mu je, da ide u sjemenište, gdje je „tri domoroca našao, koji dosta dobro ilirski govoriti znadu".[11] Odavle krene u Blatnograd (Moosburg), da posjeti Jarnika, „gornjoilirskoga opata Krizmanića". „Put iz Celovca prama njemu ukrašen je slovenskimi seli, a sela slovenskimi lipami." Kad je uveče stigao k starcu Jarniku, ma da je u njega jednoč već bio, ovaj ga nije prepoznao, držeći ga ruskim profesorom Preisom. „Nu kako sam mu očitovao, da nisam Rus već Ilir, poče me starac grliti i cjelivati, kao da sam

dijete njegovog srca." Tri dana je pjesnik pričao Jarniku o — Ilirima. „On se je radovao kao zeleni mladić, kad sam mu pripovijedao o napretku naše mladeži . . . On živi u nas kao otac u nadi svoje djece."[12] Uopće kamo Vraz dodje, a obašao je sve, prva riječ pada o Ilirima ; on kao Slovenac promiče ilirsku ideju s većim oduševljenjem i većom intenzivnošću, negoli ikoji od hrvatskih Gajevih pristalica.

Vraza je krenuo na ovo naučno-agitatorsko putovanje čisti preporodni zanos i romantičko nagnuće suvremene slavistike, koje dovede k nama Kucharskoga, Bodjanskoga, Preisa i Sreznjevskoga. On je ostavio Hrvatsku još onakvu, kakva je bila, kad ga je odlučno privukla zauvijek k sebi. Zato već u početku putovanja tako čezne za njom, pa se nježno jadao posestrimi Dragojli u pismu iz Kranja. Sreznjevski ga pita : „A što Vy tak grustny, Stanislav Osipović ?" „Ah, toga Vam ja dokazat ne mogu, Izmaile Ivanoviću ! Pitajte ticu, koju je bura odnila iz topla južna kraja medju sjeverne planine." A onda nadovezuje posestrimi : „Ti ćeš se smijat te kazat opet : Moj čovječe, Ti si zaljubljen. Lachen Sie nur, gnädige Frau ! Nu ja nisam zaljubljen, ili (ako Ti je draže) ja jesam zaljubljen, nu niti u Milicu niti u Pavlinicu niti u Minicu niti u Matildicu, nego u — (Lachen Sie nicht, gnädige Frau !) čitavu Hrvatsku. Hrvatska je meni omilila kao mati, omilila kao sestra, omilila kao draga. Ne mogu nigdje mirno misliti nego u Hrvatskoj, nigdje mirno spavati nego u Hrvatskoj, niti ne ću nigdje mirno umrijeti nego u Hrvatskoj. Naša poslovica kaže : daleko od očiju, daleko od srca, ili šta oko ne vidi, srce ne poželi. Nu to je laž. Ako je i kod koga istina, kod mene nije. Meni je Hrvatska, čim dalje od očiju, tim bliže srca. Povedj Ti ovo suncu hrvatskomu, oblakom hrvatskim i vjetrom hrvatskim i svemu, šta je hrvatsko."[13]

Kad se pjesnik na povratku primicao hrvatskim medjama, opet se raznježio, te piše iz Maribora Babukiću: ,,Sve što bliže dodjem granici hrvatskoj, to sve više čeznem po svetoj zemlji Zrinskoga i Draškovića i ostalih slavnih muževa, po svetoj zemlji, koju ću cjelivati, kad ju opet stigne moja noga." I tu se pjesnik opominje prekrasnih riječi Mickiewiczevih, pa veli: ,,Hrvatska je kao zdravlje, koje čovjek onda puno cijeniti počimlje, kad ga nima."[14] A prije negoli se vratio u Hrvatsku, zadržavajući se kod pobratima Kočevara u Potčetrtku, poslao je u Zagreb rukopis nove svoje zbirke ,,Glasi iz dubrave žerovinske", da u Hrvatskoj osvane zajedno s novom knjigom pjesama.[15]

U mjesecu augustu vratio se Vraz u Zagreb kao apostol narodne ideje, vedra čela, blažena duha, pun uvjerenja, da je vršio svetu narodnu misiju. Ali dok je pjesnik iz slovenskih zemalja tako nježno čeznuo za Hrvatskom, ovdje se štošta s temelja izmijenilo, i on nije više našao Zagreb onakav, kakav je bio, kad ga je ostavio: skladnu poeziju, što je dosele sve vezivala, počela je zamjenjivati politička borba, koja je za tren stvorila najveći metež i nepouzdavanje. Gaj bijaše dosele kumir čitava naroda, a odsele se mladi preporoditelji dijele na njegove pristaše i protivnike. I Sreznjevski, koji za svoga prvoga boravka u Zagrebu u mjesecu martu (1841.) s udivljenjem piše o Gaju svojoj majci, kad se u septembru iz Dalmacije ovamo vratio, gdje se susreo s Kollárom, koji je putovao u Italiju, piše o njemu veoma nepovoljno i oštro.[16] ,,Meni je taj šum — piše Vraz u oktobru god. 1841. posestrimi Dragojli o političkom komešanju — i ta nenužna vika već dotužila. Što se mene tiče, ja ostavljam razmršenje vremenu, koje će nečisto izbaciti, a što ostane očistiti. Poslovica kaže: čistu obrazu malo je treba vode, a tko nema čistih ruku, još gore zamaže lice."[17]

Vraz nije imao u svemu pravo. Gaj je u početku svoga rada dobro shvatio, i to je najveća njegova zasluga, da prosvjetne težnje same sobom ne mogu preporoditi obamrli narod, jer je to utaman pokušao Vitezović i Vrhovac, već da treba udariti osnove narodnoj politici s velikim idealima budućnosti, oko kojih će se okupiti narod, a prosvjetna nastojanja mogu biti samo sredstvo za političke ciljeve. Organički pravopis, jedinstven književni jezik i zajedničko ilirsko ime, to su gesla, s kojima se Gaj javio, prikrivajući prvi njihov povod i konačni im cilj, a naglasujući njihovu čisto književnu tendenciju, što se i poslije, kad više nije bilo nužno, rado isticalo.[18] Uistinu ova su gesla već u prvom periodu preporoda (1835.—1840.), gdje narodni buditelji ne stupaju u otvorenu političku borbu, probudila i prvi put u historiji duševno sjedinila politički raskomadan hrvatski narod, a to je osnov našeg novijeg političkog života. Kad se Gaj javio, istina, narodna svijest je spavala, a on ju je dignuo iz sna, književnost je u svim svojim pokrajinskim ukočenim oblicima zamrla, a on ju je ujedinio i oživio, ali je najvažnije, što nije bilo domaće politike, a Gaj ju je stvorio. On nije bio književnik, ma da se rado potpisivao kao „literator", već je bio politik. Najviše je spretnosti pokazao, što je upotrebljavao sredstva, koja su sigurno vodila do cilja, a protivnik im nije mogao dogledati posljedice, a kad su učinci već izbili, nije se uopće više mogao protiv njih boriti. Prvi period preporoda čitav je zadahnut entuzijazmom i poezijom, ali tako, da narod još nije znao posljednji cilj ovoga zanosa, pače mnogi prijatelji i suradnici Gajevi nijesu znali, zašto pjevaju davorije i budnice. Bila je to hipnotizovana Gajeva vojska, a on je samo čekao zgodan čas, kad će nabujalu narodnu silu pretvoriti u političke tekovine, ali kad je evo i za to došlo doba, u drugom periodu preporoda

(1841.—1845.), on više ne stoji na prvašnjoj visini : on je bio politik, koji je sabrao daleko više narodne energije, nego što ju je umio upotrijebiti.

U doba Vrazova izbivanja iz Hrvatske, pošto su političke aspiracije preporoditelja postale jasne, ma da oni još nijesu politička stranka, konstituirala se u Zagrebu protiv njih madžaronska stranka i osnovala svoj „kasino" po uzoru peštanskoga. Kad je Gaj utr'o put politici, koja će, razvijajući duševne sile naroda, uz simpatije Slavenstva i pomoć jače Austrije boriti se protiv prevlasti slabijih Madžara, tada se javiše madžaroni, idući u svezi s Madžarima protivnim putem, da kao osiromašeni plemići u osiromašenoj Hrvatskoj nastave slavne političke tradicije naših velikaša, koji su bili gotovo suvereni u domovini, a veliki i jaki, da su mogli i Ugarskoj prednjačiti. Kako su madžaroni bili skloni presizanju madžarskoga jezika, smatrajući hrvatski književni jezik „vlaškim", bila je jezična borba preporoditeljâ otešćana : u zajedničkom saboru vodila se oštro, ali parlamentarno, no u domovini, gdje su imali domaćega neprijatelja, bila je bijesna i neprekidna. U prvom stadiju ove borbe (1841.—1845.) političko je gloženje sasvim zasjenilo oduševljeni i pjesnički prvi period preporoda, kadno je i Antun Danijel Josipović, sada vodj madžaronâ, oduševljeno pjevao u ilirskom zboru domorodne pjesme.[19] Prelom osjećao se tim jače, što je iznenada izbio i što su opreke bile pregoleme, a velikim se posljedicama odbilo i to, što je preporodna stranka, odgojena bojovnom poezijom, zanesena probudjenom narodnosti, živjela u budućnosti i prošlosti, u carstvu fantoma,[20] pa je svaki i najmanji uspjeh odjeknuo medju njima kao najveća pobjeda, a svaki i neznatni neuspjeh izazivao je i preveliku depresiju, po čemu se u značaju našega političkoga života počela isticati nesigurnost, na-

petost, razdraženost, pa ni oštrouman politik nije mogao unapred računati s učincima svojih preduzeća.

U kongregaciji zagrebačke županije 30. maja god. 1842., uoči restauracije, sudare se prvi put narodna i madžaronska stranka. Poslije kongregacije otišli su pristalice narodne stranke ususret plemstvu iz Sv. Ivana i Moravča, koje je dolazilo na restauraciju, ali u Maksimiru čekali su na isto plemstvo i madžaroni. Radilo se o tome, tko će ih privući i steći njihove glasove. Madžaronsko vrelo veli, da se ovo plemstvo gotovo čitavo priključilo madžaronskoj stranci, pa kad je dolazilo k Maksimiru, pruži jedan ilirski korteš bolešljivome i slabašnome Čegetku crvenkapu s mjesecom i zvijezdom, no kad je ovaj odbaci, onaj izvadi sablju i udari ga po glavi, da mu se prelomila.[21] Ilirsko vrelo naprotiv kaže, da su Iliri s plemstvom iz Sv. Ivana i Moravča, sve u crvenkapama, dolazili u Zagreb, pa su se ulazeći u Maksimir namjerili na sakrivenu četu madžarona, od kojih je prosti plemić Čegetek zametnuo kavgu i bio u kavzi teško ranjen, a kasnije vidimo ga radi toga pače u zatvoru.[22] Navečer došlo je uz pratnju glazbe Savskom cestom u Zagreb plemstvo iz pokupskih krajeva, što je pristalo uz narodnu stranku, u surkama i crvenkapama. Nakon noćnih čarkanja i okrešaja osvanuo je dan restauracije, gdje su preporoditelji prvi put stupili na političko poprište kao organizovana stranka. Dvorište banske palače, gdje je veliki župan zagrebački Nikola Zdenčaj imao obaviti restauraciju, pretvori se u bojno polje. Josipović bude sa svojih 600 turopoljskih plemića iz dvorišta kamenjem i sabljama potisnut, pa kad je narodna stranka ostala sama i nastao mir, obavi se izbor županijskih činovnika, gdje su Iliri dakako potpuno pobijedili.[23]

Narodnoj stranci bio je u prvoj javnoj borbi sklon vojnički zapovjednik grof Nugent i Nikola Zdenčaj, koji

se prvi od velikih župana otvoreno priključio preporoditeljima. Njegovi su ideali bili Napoleon i Petar Veliki. Bio je miran, ravnodušan, prevejan i odriješit, a iskusan stari upravnik, kojega najljepše karakteriše anegdota, što ju je sâm volio pripovijedati, kako je za jedne restauracije početkom tridesetih godina, premda su gotovo svi plemići vikali: Čegetek, Čegetek, proglasio aklamacijom izabranim prvim vicežupanom Lentulaja, jer da je on čuo samo njegovo ime vikati.[24]

I Vraz, kojega se metež u počecima političke borbe tako nemilo kosnuo, jer mu je pomrsio prosvjetno-narodne ciljeve, smirio se ovom pobjedom. „U politici sve dobro — piše Kukuljeviću 3. juna 1842. — varmedja je počela inkviziciju proti slavnim tobože Horvatom, rectius madžaronom."[25] Ali ni oni nijesu mirovali, već se hvataju svih sredstava, da u korijenju podgrizu preporodnu stranku: da sruše Zdenčaja, stegnu preporodnu slobodnu štampu i unište ilirsko ime i grb. Nakon Gajevih nediplomatskih operacija u Petrogradu i Moskvi (1840.) i tužbe bosanskoga paše protiv Gajevih aspiracija u Bosni (1837.)[26] bilo je prilika za smutnje dosta. Austrija je i sama već god. 1841. počela medju preporoditeljima tražiti veleizdajnike, a prva je žrtva bio — Vraz. Ta on je ilirsku ideju u narodnoj surki propagirao po svim slovenskim, ili kako bi on rekao, gornjoilirskim krajevima, a putovao je s Rusom Sreznjevskim, pa je i sâm sa svojom dugačkom bradom podsjećao austrijske oblasti na strašnoga — baćušku. Martin Miheljak saopćio je krišom već 26. oktobra god. 1841. Davorinu Trstenjaku, da su štajerske političke oblasti dobile iz Beča nalog, da budno paze na Vraza, ako se gdje pojavi, a ovaj je pismo u najvećem strahu poslao u Zagreb pjesniku,[27] koji je, čini se, upravo krenuo na domaju, bit će radi jesenskih gospodarskih posala, pa ga

iznebuha vidimo u Gracu, odakle se javlja posestrimi 10. novembra: ,,Valjada još ne znaš, zašto sam na vrat na nos amo došao. Da ne znaš, bilo bi mi veoma drago. Nu sad već možeš znati i zapitati Vjekoslava, kad se bura tako rekuć bez zledi nad mojom izlila glavom. Premda čistom od svake politične mahne savješću nadaren i praćen, opet mi se činilo, čim bliže primakoh Gracu, da idem u Nedodjin. Što bijaše tomu uzrok, un naturel de nature timide.''[28] Kad se vratio u Zagreb i osjetio se ,,u ljubljenoj slobodnoj Hrvatskoj'', javlja posestrimi neke tančine ove ,,zamršene stvari''. ,,Našo sam ovdje pri mom došastku mnoge liste, iz kojih sam razabrao, da na me ne pazi samo Štajer, negoli čitava gornja Ilirija — dapače čitav u državnom razredjenju poznat Innerösterreich.'' U Celovcu preslušala je policija dva bogoslova, jer su dopisivali s pjesnikom. U Ljubljani upozorio je rektor sjemeništa bogoslove, da mu izruče svako pismo, koje bi primili od Vraza. Pače jedan činovnik iz celjskoga kotara, kad se pjesnik ovdje desio, javlja kotarskom upraviteljstvu, da se Vraz kod njega pojavio u nekakvoj ,,čudnoj odjeći rasprostranjivajući nekakve pjesme po narodu''. ,,Ja sam došo u Kranjsku, Korušku i Štajer — nastavlja u pismu posestrimi — da tamo narodnje pjesme i običaje istražim i zabilježim, a zloba ili glupost to je tako okrenula, da sam ja došo medju narod bogzna kakve pjesme sijat. Eto ti majestetna zločinstva. Da znate, kako nam je germanizam priklonut, zaključiti možete iz toga, da u denuncijaciji izmedju ostaloga i ovo stoji: er kommt über die Grenze um dem anstrebenden Illyrismus Anhänger zu suchen. Dakle je ilirština zločinstvo ili nešto takovoga, iz čega zločinstvo proishodi. Sad ću još pričekati koje vrijeme, da vidim, šta će se iz toga poroditi: valjda ću se kasnije moći laglje braniti saznavši još koješta.''[29] Vraz ove godine samo još

jednoč spominje, da je „proglašen i progonjen kao R u s o m a n“,[30] ali sumnja i dalje ostade na njemu, što ga je nemilo uznemirivalo. Još početkom god. 1843. piše Vrazu Emerik Bratuša, govoreći o primicijama Davorina Trstenjaka, koje su bile u Štajerskoj pravo narodno slavlje, da je došla izvanredna depeša na sve kotare s pitanjem, da li je tu bio Vraz.[31]

Ilirska ideja nije nigda dobila u Beču imprimatur. Gaj je bez ikakva ovlašćenja samovoljno promijenio naslov svojih novina u „Novine ilirske", a tako je i književni prilog postao „Danicom ilirskom".[32] A kad je ilirska ideja stekla mnogo pristaša u Dalmaciji i slovenskim krajevima, mislilo se, da je u interesu Austrije, da se mladome pokretu podrežu krila. Ovu su situaciju do dna iscrpli madžaroni protiv narodne stranke. U Hrvatskoj i Ugarskoj bilo im je najsigurnije agitaciono sredstvo u sumnjičenju, da Iliri namjeravaju otrći hrvatske zemlje od Ugarske i združiti se tako s austrijskom nekadašnjom Ilirijom pod apsolutizmom austrijskim, ali u isto doba kao strašilo za austrijsku politiku širili su i obrnutu misao, da Iliri teže za samostalnom Velikom Ilirijom, koja bi se otkinula od monarkije, otevši joj i njene slovenske krajeve. Uporedo s tijem optuživali su Ilire u Beču s panslavizma i panrusizma, a u isti mah uvjeravali ruskoga konzula u Beču, da je ilirizam najveća pogibao za ruski utjecaj na Balkanu, a jednako bilo je lako dokazati bosanskome paši, ako ilirizam uspije, da je odzvonilo turskome gospodstvu nad slavenskim balkanskim narodima. Dok se ovako iza kulisa spremao najteži udarac ilirizmu, narodna je stranka i pod vladom bana Hallera, koji se netom njezinim nastojanjem najsvečanije ustoličio, ne sluteći ništa živjela u optimizmu. „Sad je — piše 16. decembra god. 1842. Vraz Erbenu — kod nas opet sve veselo. U ponedjeljak soirée

kod biskupa, koj je naše gore list ; u srijedu soirée u kasinu za madžarone, za nas pravoslavne kod grofa Janka Draškovića ; u petak kod bana za oboje vjere ljudi."[33] Iliri, opojeni slavom prve pobjede, slabo su marili za sumnjičenja Madžarâ i madžaronâ. Vraz drži madžarone doduše lukavima, ali — glupima. Kukuljeviću piše 3. juna 1842. ovo : ,,Na kraju evo još druge novine ! Naši se madžaroni počimlju turčiti. Berci J. došo je jučer iz Bosne. Bio je u Travniku kod vezira. Kažu, da bi rado nositi jedan tug — postati bimbaša. Nous verrons !"[34] Niko nije ni slutio, da je ovaj madžaron, jamačno Josipović, i u Bosni tražio neprijatelja ilirizmu. Zato je kao grom iz vedra neba došla kraljevska odluka od 11. januara god. 1843., kojom se zabranjuje grb i ime ilirsko, na što je, sva je prilika, u prvom redu Turska sklonula bečki dvor, koji i sâm nije bio na čistu s ilirskim aspiracijama.[35] A nekoliko dana prije toga, 5. januara 1843., suspendiran je cenzor Moyses, rodoljubni Slovak, profesor filozofije u akademiji, koji se isticao u redovima Iliraca, a na njegovo mjesto dodje Madžar Macsik sa zadaćom, da stegne slobodu preporodne štampe.

Ovaj dogadjaj bio je poraz Gajeve politike. Depresija preporoditeljâ bila je općena i golema, pa se činilo, da će madžaroni postići svoj cilj. Sve je krivnju bacalo na Gaja, i s njegove glave nestaje nimbus slave, kojim ga je obavio ilirski zanos. Sreća, što je uto mladi Kukuljević već bio ostavio vojničku karijeru i stupio u političku borbu, gdje njegova riječ vodi u najkobnijim časovima treznije mladje elemente. Vraz javlja zabranu imena ilirskoga Trnskome i nemilo se obara na Gaja, ali se i tješi : ,,Mi književnici nismo još klonuli."[36] Uistinu upravo književnici se nijesu mogli snaći : njihov rad nije više izliv iz jedne duše, jer je poražena ideja, što ih je ujedinjivala i nadahnjivala

već je, u koliko ima književnu vrijednost, plod pojedinačkoga nastojanja, dok se politicima ubrzo pružila zgoda, da se saberu i okupe, pa zajednički s uspjehom rade, jer ovaj čin bečke politike nije ni imao svrhu, da uništi narodni preporod, već samo da mu podreže previsoko razvijena krila, čemu se i narugao gorko Vraz u maloj satiri ,,Orao i soko''.[37]

Ako je zabrana imena ilirskoga i nova drakonska cenzura bio politički čin, koji bi imao, kako se službeno isticalo, izmiriti pruće se stranke i povratiti mir i poredak, onda je to bilo promašeno, jer je borba izmedju narodne i madžaronske stranke odsele ogorčenija i strastvenija nego ikada prije. U hrvatskom saboru, što je sazvan u aprilu god. 1843., da izabere poklisare za požunski sabor, pobijediše opet preporoditelji, te izabraše Hermana Bužana, Dragutina Klobučarića i Metela Ožegovića. Za madžaronsku stranku lomili su koplje u Požunu na saboru turopoljski komeš Josipović i varaždinski veliki župan Ivan Erdödy, navaljujući najžešće na Ilire, bana Hallera i biskupa Haulika. Za vrijeme ovoga saborovanja (1843. do 1844.) prenesena je stranačka borba u Požun, ali odavle se snažno odrazivala po kongregacijama velikih županija, a otuda u čitavu javnom životu, k čemu je pripomoglo to, što su Gajeve ,,Novine'' ipak smjele donositi iscrpljive izvještaje saborskih rasprava, gdje su se naši poklisari odlučno borili u kući staleža i redova protiv nove jezične osnove, kojom se htjelo svim hrvatskim uredima i školama narinuti madžarski jezik, a u kući velikaša pored velikih župana osobito se ističu u borbi za municipalna prava ban Haller i biskup Haulik. Kongregacije, sazvane u ovo doba, bile su burne, a kongregacija zagrebačke županije 9. decembra 1843., gdje su se opet pojavile oboružane čete Josipovićevih Turopoljaca i pristalica

narodne stranke, bila je krvava, pa je vojska morala zaustaviti stranačku bitku na Markovu trgu. Sav život u Hrvatskoj bio je pod dojmom raspre izmedju Hrvata i Madžara, a medjustranačka i domaća borba došla je do vrha, sve je bilo već zasićeno trvenja, pa se počelo govoriti o izmirenju i potrebi sloge. U ,,Danici" (1845.) pjeva o tome madžaronski plemić Juraj Pisačić Hižanovečki (,,Skrušen dom"),[38] a umah u slijedećem broju otpijeva mu Preradović (,,Proljetna pjesma"), koji oduševljeno prihvaća misao o izmirenju.[39] On je već prije toga alegorijskom pjesmom ,,Braća" (1844.), koja se svuda posve neispravno tumači, htio dovesti u zagrljaj dva zavadjena brata, što hoće da se pokolju, dva Hrvata. Ali ako se i mnogo o miru govorilo, obje su se stranke spremale na rat, pa tako nijesu imale nikakva značenja riječi Hallerove prigodom instalacije njegove u čast velikog župana mjesto umirovljenoga Zdenčaja u kongregaciji županije 10. decembra god. 1844., gdje se tužio na rascjepkanost, strančarenje i mržnju, što je raskinula i polomila veze nesamo medju sinovima iste domovine, već i medju članovima iste porodice.[40]

Početkom god. 1845. stekli su preporoditelji nekoliko lijepih tekovina: previšnjim pismom od 5. januara odredjeno je, da u buduće u Hrvatskoj budu cenzori rodjeni Hrvati, vješti književnom jeziku, a prizivno mjesto da ne bude više Collegium censurae u Budimu, već je hrvatska cenzura podvrgnuta banu. Na Macsikovo mjesto dodje dr. Pavao Muhić. A 12. februara javiše Gajeve ,,Novine", da je kralj dozvolio, da se u zagrebačkoj akademiji osnuje osobita stolica za hrvatski jezik i književnost. Prvoga marta donesoše ,,Novine" vijest, da je kralj imenovao rodoljuba Franju Kulmera velikim županom županije srijemske, koja se često kolebala, a neko je vrijeme pače sasvim pristala uz Madžare; napokon malo zatim postade domo-

rodac Mirko Lentulaj upraviteljem varaždinske županije, gdje je još netom nastojao sprečavati razvitak narodnoga duha Ivan Erdödy.

Od mjeseca marta do juna sazvana je nekoliko puta kongregacija županije zagrebačke, da se obavi izbor županijskih činovnika, ali je neprekidno odgadjana, a u buci, vici i prepiranju jedva se polako pomicao posao oko predradnja za restauraciju. Demagoštvo razvilo se do vrhunca. Obje stranke držale su uvijek na okupu oboružane svoje plemiće, koji su imali pravo glasa, jer ovaj put, gdje nije bilo iskusnog i prevejanog Zdenčaja, a ban Haller, i po svojoj naravi i zazirući od lične borbe i sumnjičenja Josipovićevih, htio je da bude objektivan, mogao je pobijediti samo onaj, koji će biti veći demagog i imati više sredstava za podmićivanje neukih seljačkih plemića, budući da su glasovi inteligencije bili u velikoj manjini. Dok je madžaronima pritjecao novac iz Ugarske, narodna je stranka jedva sabrala 3.000 forinti srebra, koji su se po savjetu Draškovićevu imali potrošiti „ne na goste, nego jedito na kupovanje votumov".[41] Restauracija je napokon započela 28. juna, a nije se biralo aklamacijom, već poimeničnim glasanjem, i to posebice za svakoga činovnika, što da se uzdržalo, potrajao bi izbor nekoliko mjeseci. U svemu imalo je pravo glasa 2365 ljudi. Prvi dan birao se prvi podžupan. Benko Lentulaj bio je kandidat narodne stranke, a madžaronski birači kandidirali su Žuvića. U najvećem uzbudjenju glasalo se dva puna dana, a na večer 29. juna proglasio je ban Žuvića izabranim : on je dobio 1289 glasova, a Lentulaj 974. Kad je nato narodna stranka ogorčena i potištena krenula iz banske palače i došla na Markov trg, padne jedan hitac iz kuće Ferićeve i rani jednoga djaka. U masi uzbudjenoj i obnevidjenoj, poslije takova poraza iza tolikih pobjeda, bio je to povod teškom dogadjaju.

Narodna stranka poče udarati na kuću Ferićevu, da je premetne, a kad ih je zapovjednik vojske, što je čuvala mir za restauracije, opomenuo i odvraćao od toga, tražili su razjarenici nemogavši prodrijeti u kuću, da vojska nadje krivca. Vojska je već zatvorila sve izlaze s Markova trga. Vatreni Mirko Bogović, koji je u bici s madžaronima na Markovu trgu već god. 1843. bio ranjen,[42] prvi povuče sablju, da udari jednog častnika, ali ovaj odbije udarac i sruši ga ranjena na zemlju. Uto se sudari masa s vojskom, koja je počela strijeljati, i za nekoliko časova ogrezoše u krvi mrtvi i ranjeni.[43] Dne 1. jula pokopali su rodoljubi uz najveće saučešće prve svoje mučenike u jednome grobu. Iliri se više nijesu javili na biralištu, gdje su madžaroni dalje aklamacijom birali svoje ljude. Ovim porazom narodne stranke završuje se drugi period preporoda. Strava povratila je iza kobnoga dogadjaja mir u javni život, ali bio je to mir prije oluje. Na ljesovima narodnih mučenika bile su napisane riječi : ,,Hodie mihi, cras tibi'' — i ova ominozna rečenica udarila je pečat trećem periodu.

VIII.

VRAZOVO „KOLO“.

(1842.—1843.)

Kad je Gajev preporodni rad počeo s poezije otvoreno prelaziti u političku borbu, osjetili su se i njegovi prijatelji, što su s književnim težnjama pristali uza nj, na raskršću, a najjače je ovaj prelom zatekao Vraza, koji je od preporoditelja jedini bio samo književnik, a u politici nije ni mogao aktivno učestvovati, jer su politička prava imali samo plemići. On se upravo u ovo doba istakao kao dosljedni predstavnik književno-prosvjetnih težnja preporoda, pa i uposred najžešćih političkih borba i društvenoga meteža korača svojim putem, radeći oko samostalnog razvitka našega prosvjetnoga života, pa ako je tijem već u prvome mahu i došao u opreku s Gajem, ipak preporodnoj politici nije ni htio ni mogao škodjeti, a veoma je mnogo koristio književnosti.

Početak političkih borba, koji je Vrazu dao znak, da se smije pomoliti njegov prirodjeni, a dugo pritajivani kriticizam, bio je i početak književne borbe, kojoj je bila zadaća provesti prvu evoluciju u razvitku preporodne književnosti. Vraz je i u prvašnje doba štošta opažao, čemu se njegovo shvatanje protivilo, ali je to najradije prešućivao, ili je bilo diskretno, ako je štogod i rekao. Odavajući svoje negodovanje on bi dodavao: „Nu ovo pišem samo za Vas. Grijeh bi bilo to ovdje progovoriti.“[1] U prvom jeku otvorenih političkih sukoba on više ne preza, pače vidimo ga na čelu književne borbe, koju je vodio,

što mu je bilo na čast, osobito ako držimo na oku divlji način tadašnje političke borbe, umjereno, trijezno i taktično, bez strasti i gloženja, gledajući na književna pitanja samo s književnoga gledišta. Vraz, smatrajući u opreci prema političkoj preporodnoj struji narodno prosvjećivanje jedinim pozitivnim osnovom narodne slobode, odluči s prijateljima Rakovcem i Vukotinovićem javno povesti riječ o književnim i prosvjetnim pitanjima. U doba prvoga političkoga meteža, kadno se najednoč književnost našla u neobičnoj stagnaciji,[2] pada njegova odluka, da se osnuje prva hrvatska književna smotra ,,Kolo", koje je imalo probuditi zanimanje za književnost, te pomljivo pratiti i utjecati na njezin razvitak, paralizujući ovako rdjave posljedice političkoga trvenja.

Kakogod nam nijesu poznate sve tančine o postanju ,,Kola", ipak je sigurno, da je to bila Vrazova zamisao. On je već god. 1839. imao na umu izdavati kritički časopis, što je saopćio Nikoli Borojeviću,[3] ali trebalo je još čekati na zgodnije vrijeme. Kad se pjesnik vratio god. 1841. sa svoga putovanja, njegova je osnova sazrela, a bit će da ga je u namjeri poticao i Sreznjevski. Vraz već 25. oktobra god. 1841. poziva Dragojlu Jarnevićevu na suradnju za ,,nov časopis", koji će izdavati on s Rakovcem i Vukotinovićem.[4] Prva sveska ,,Kola" izadje u maju god. 1842. U doba, kad se pomaljalo ,,Kolo", Vraz u svome dopisivanju, koje i jest pretežito njemu namijenjeno, otržito crta novu fazu preporoda, nove prilike i cilj časopisa. ,,Nu na koliko se je od ono doba — piše Antunu Kaznačiću — promijenilo vrijeme? Šta je bilo god. 1840. prikladno, nije za g. 1842. Sada iziskuje domovina od nas zbiljnije radnje, nego što se mogu metati u almanake. Vrijeme oće da učimo, ne da zabavljamo, i iz utrobe te potrepčine porodi se oglašeno naše K o l o."[5] S ,,Kolom"

se doista nanovo budio književni rad i jačala je stranka, „koja traži spasenje narodnosti — literarnim napredovanjem“.[6] „Kod nas ide sve dobro — piše Vraz Muršcu 2. marta god. 1842. — a to opet bolje, nego što je ikad išlo. Literatura obećava ove godine mnogo ploda.“[7] A Šafařiku šalje prvu svesku „Kola“ i piše: „U ostalom kod nas sve bolje biva. Žurba je literarna živa, tako da nam i već isto mjesto nestalo, gdje bi naše proizvode tiskati mogli. Matica ilirska dobiva sve više članova.“[8] K. Vl. Zapu u junu god. 1842. javlja: „Ovdje se sada na polju knjiženstva mnogo radi i živo posluje. Prvih 5 mjeseci t. g. više je knjiga izašlo, nego drugda u 5 godina.“ „Matica ilirska, koja ima tek 4 mjeseca svoga bića, broji već glavnicu od 3000 for. srebra.“ „Kod nas ide sada sve vrlo brzo, nu naravski. U literaturi smo već ovih 8 godina natkrilili i za sobom ostavili Srblje. Samo jedno nam fali — dobre škole.“[9]

Prvoj svesci „Kola“ napisao je predgovor Rakovac. On ističe, da XVIII. stoljeće, zlatno doba „za znanosti i prosvjećenje“, nama ne dade ništa do Kačića i Dositija Obradovića. „Što više, vijek osamnaesti, koj je druge narode duševno približio i skopčao većma nego ikad prije, nas je južne Slavene raskomadio i brata bratu, dapače i samim sebi otudjio većma nego ikad prije“. Kad je počeo obilaziti silni duh narodnosti i prodrmao sanljive i dremljive narode, ustadosmo i mi, pošto je već ustalo sve oko nas, što je bilo potišteno. „Što dakle ustasmo, to nije naša zasluga. Naša će zasluga biti, ako opet ne usnemo, kao što smo već jedanput usnuli poslije dobe dubrovačke. Usnuti ne ćemo, ako budemo radili i duševno se kretali. Kretanje je život.“ „Nu kretanje, čim je slobodnije i čim dalje dopire, tim je i život veći, silniji i stalniji. To je uzrok, zašto mi ovo naše Kolo zavedosmo.“

Rakovčeve misli doista su dostojne prve hrvatske književne smotre, ali kakogod su dalekosežne, nije njima iscrpena zadaća „Kola“. Tančine njezine izbijaju tek u Vrazovu dopisivanju. K. Vl. Zapu piše on : „Mi smo počeli izdavati povremenito djelo Kolo . . . u kojem namjeravamo ideju ilirštine s idejom razumne naravske sveslavjanštine (razumijeva se književne ili literarne) skopčati. U tom smo se poslu pustili u dopisivanje s učenimi muževi ruskimi i českimi . . .“ I tražeći od Zapa prikaz suvremene poljske književnosti, nastavlja : „ . . . kod nas još velika vlada prostota i za dignuti to neznanje treba da mećemo članke, u kojih se naši štioci izvedu iz prošasnosti u sadašnjost.“[10] Jaromiru Erbenu javlja, da će „Kolo“ nastojati govoriti o književnom i narodnom životu svih Slavena. „Naša je vruća želja i pohlepa putem Kola dignuti književnost našu, približujući ju ukusu i duhu ostale braće slavenske, koja europejskoj izobraženosti bliže stoje . . .“ „Kako ćete razviditi iz prve knjige, ne ište Kolo ništa drugo nego napredak duševni i književni, osvještenje narodnih sila, istinu, izobraženje, duševnu emancipaciju. U tom smislu, pod tim barjakom utičemo se i k Vama.“[11] U duhu ilirizma zastupalo je i „Kolo“ ideju jedinstva književnosti južnih Slavena, a da do toga dodje, traži Vraz medjusobno upoznavanje. Uredniku „Letopisa“ Jovanu Subotiću, koji je takodjer želio uži „književni savez“ izmedju Hrvata i Srba, piše, da posve odobrava njegovu misao, da se u „Letopisu“ pretresuju djela, izdana ćirilicom i latinskim pismenima, jer ona je najprikladnija, da se dodje do pomenute svrhe, „bez koje ne ima za nas spasenja“. „Kad dobijete prvu knjigu našeg Kola u ruke, naći ćete, da smo i mi isti put odabrali kao najsposobniji k bližjemu duševnomu združenju.“ Uzalud se u tom pouzdavati u crkvu ili svjetsku

moć. „Dokle dopire dogodovština naša, vidimo sve jednako, da nas je upravo hierarkija i kosmokracija razdvojila i upropastila." „Tako ja mislim, ovako misle i svi naši razboritiji Horvati i Slovenci, sluteći da i Vi mnogo drukčije misliti ne ćete. Takovim duhom okretati će se i naše Kolo."[12] Vraz dakle hoće, da izvede narod iz prošlosti u sadašnjost, da digne našu književnost na razinu evropske knjige, a slavensku suvremenu književnost, koja je već bila na ovoj razini, smatra najzgodnijim sredstvom za ovaj cilj : preko češke, poljske i ruske književnosti neka naša dolazi u evropsku kolotečinu ; a u isti mah nastoji, da južnoslavenske književnosti, što su udarile svaka svojim pravcem, medjusobnim upoznavanjem dodju do ujedinjenja. Vrazovo „Kolo" najljepše je ogledalo ovoga nastojanja, dostojnoga prve hrvatske književne smotre i osnivača hrvatske kritike.

„Kolo" je za dalji razvitak hrvatske književnosti, a ova je trebala jačati mladi nacionalizam, bilo tako nužno i važno, kao Gajeve „Novine" i „Danica" za početak preporoda. Ono je bilo književnim glasnikom novoga perioda preporoda, nosiocem prve evolucije novije naše književnosti. Uredništvo bilo je u glavnome u Vrazovim rukama, koji je doista svojim ugledom, energijom i širokom književnom naobrazbom bio dorastao svojoj zadaći. No on je i administrator. Ta Vraz je u preporodnoj književnosti poznat kao najspretniji i najagilniji raspačavatelj knjiga : tisuće primjeraka preporodnih knjiga, hrvatskih, srpskih, slovenskih i čeških on je sâm rasturio, imajući najjače veze sa svim krajevima Velike Ilirije i s čitavim Slavenstvom. „Kolo" je u Vrazu imalo sve uvjete, da se razvije i raširi. Prva sveska bila je lijepo primljena,[13] a osobito je Vrazu laskalo, što mu je Šafařik pisao, da se i u Pragu učenih ljudi ugodno dojmila.[14] O prvoj i drugoj

svesci „Kola" bilo je spomena u „Danici", „Květych", „Letopisu", „Časopisu Českého Museum", „Dennici" varšavskoj, u „Ost und Westu", „Deutsche Vierteljahrschriftu" i drugdje.[15] Prva sveska je i materijalno lijepo uspjela, jer je stekla 600 pretplatnika,[16] a više nijesu mogle steći ni Gajeve „Novine" i „Danica" u doba najveće političke napetosti.[17]

Posve je prirodno, da ova evolucija u preporodnoj našoj književnosti nije mogla proći bez ikakve borbe. Neprilika bilo je i prije, negoli će „Kolo" izaći. Za novi časopis trebalo je steći privilegij kod kr. ugarskog namjesništva, a to, kad bi se i dalo postići, trajalo bi u onim prilikama i koju godinu, pa bi se stvar daleko zategla. Izdavači su ovu nepriliku vješto prevalili: oni doista izdavaju periodični časopis, ali u naslovu toga imena nema, već su to pojedine samostalne knjige, za koje ne treba privilegija, s naslovom: „Kolo, članci za literaturu, umjetnost i narodni život". Ali bilo je i drugih nevolja. „Kolo" je imalo ličnih neprijatelja, čim se saznalo, da će izaći. Hrgović piše 27. januara god. 1842. Vrazu iz Varaždina: „Kod nas nema ništa novoga, osim što poslije Vašega triumviralskog oglasa puče glas, da ste se Vi trojica od g. Gaja odružili i njemu protivnu stranu sučiniti nastojite, što ja oprovrgavati ne prestajem."[18] „Kolo će iziti oko Uskrsa" — piše Vraz, ne zna se komu. „Prepone, koje su nam se bacile na put, bile su doista veće, nego što smo se nadali. Nu ako Bog dâ, to će biti laglje s drugim sveskom . . ."[19] Vraz se prevario. Neprijatelji „Kola" sad su se samo milali, a kad je izašlo, počeli su i raditi protiv njega. Povoda bilo je više. S „Kolom" javila se u hrvatskoj književnosti prvi put odredjena književna kritika, a to je bio prelom s dotadašnjim stanjem, gdje se svaka i najlošija knjiga slavila i hvalila istim rije-

čima, kojima i najvrednije djelo. „Kolo" shvatio je Gaj kao takmaca „Danici". Uistinu tako je i bilo. „Danica" bila je dosele predstavnica hrvatske književnosti, a otkad je „Kolo" počelo oko sebe kupiti samo najvidjenije pisce i davati pravac čitavoj preporodnoj knjizi, „Danica" je umah izgubila svoje značenje, ako i nije bila gorom ni boljom nego prije. U Gaja nije bilo spreme ni volje, da prema prilikama i potrebama iz „Danice" kao nedjeljnoga priloga „Novina" učini književnu smotru, a bio je suviše tašt i slavoljuban, da podnese kakvu utakmicu, ma i posve nesebičnu i domoljubnu. Osobito isticanje i samostalna poduzeća svojih drugova shvatao je on kao umanjivanje svoga ugleda i moći. Rakovčeve misli o našem preporodu u predgovoru prvoj svesci „Kola" morale su zaboljeti Gaja, oca preporoda, a taštinu njegovu nemilo je dirnulo, što se tu označuje početak novoga rada, kojim se preda nj stavljaju njegovi drugovi, što su s najdubljim uvjerenjem njegovim jedino njemu bili obavezani za svoje ime. Najjasnije karakteriše odnošaj Gajev prema urednicima „Kola", što je on nazivao Rakovca — rakom, Vukotinovića — vukom, a Vraza — vragom, dakako svojim.[20]

Vraz je bio uvjeren, da kao književni kritik prelazi Rubikon, ali je mislio, da će s velikim oprezom moći prevesti pisce iz diletantizma u pravu književnost. No diletantizam bio je u jednu ruku prevelik, a u drugu ruku našao je saveznika za oporbu u Gaju, na što izdavači, nemajući nikakovih ličnih neprijateljskih namjera, u početku nijesu ni mislili, i tako su redom nicale same zapreke njihovu poduzeću, dok nijesu i nadrasle njihove sile. Šafařiku opisao je Vraz prvi utisak prve sveske „Kola". „Mirniji i učeniji (slobodno kažemo), da su vrlo zadovoljni. Nu imade opet nekakvih ljudi, koji traže naše riječi zlo tumačiti i domorodnu općinu proti Kolu ogorčiti i uzbuniti, kažući

da „Kolo“ oće nekakav duševni (!!) despotizam da uvede kod nas. Osobito tuže se na Travnickoga i na Rešetara.[21] Jučer navali na me na ulici djak iz sedme škole (sin Brlićev), te me poče na red pobirati porad Kola, kažući, da Kolo namjerava svu literarnu vlast usurpirati vrijedjajući domoroce n. pr. Štoosa i Topalovića.“ „I tako imamo svaki dan posla čarkajući se za našu knjigu. To bi sve još prolazilo, nu žalosno je to, što pri tom nekakve slavne ruke tajno vatru lože, tako da čovjek mora uzdahnuti: Voilà un grand homme bien petit. Da se vatra lahko dade piriti i širiti, gdje imade toliko goriva, kao što ima kod nas prostote, neznanstva i kojekakvih strasti, to ćete se Vi lahko dosjetiti.“ „Godina dana, a sve će se opet primirit. Vidit ćete. Za sada valja stati upravno kao Guliver u zemlji Liliputana.“[22] A nešto kasnije piše slično i Erbenu : „Svaka trava, svaki list, svaki cvijet najde odmah neprijatelja, kako nikne, gusjenica, kojekakvih crnih i zelenih bubica. Tako je i naše Kolo našlo neprijatelja, a ono neprijatelja silnih, mogućih, slavnih, koji želeći da se sve njima duševno i tjelesno ropski podloži, ropću na Kolo kao na organ, koji oće nekakav despotizam da uvede.“[23]

U ovim prilikama izašla je god. 1842. samo još druga sveska, premda je Vraz mislio, da će uza sve neprilike prema osnovi moći prve godine izdati četiri sveske.“[24] I ova sveska izašla je još u Gajevoj tiskari, ali opreke medju njima bivaju sve veće. Gaj je pače izdavačima sada poručio, da im treće sveske ne će štampati, ali zamalo pita Gajev faktor Vraza, ne će li da i treću svesku u narodnoj tiskari štampa. „Čuo je naime — piše Vraz — da se sa Supanom dogovaramo, pa je vidio, da mi svakako namjeravamo nadalje ga izdavati, ili da nismo skloni da više platimo negoli za prvu i drugu. Mutantur tempora et nos mutamur in illis“.[25] Vraz je 3. decembra god. 1842. završio redakciju treće sveske,[26] i

ona izadje u Gajevoj tiskari početkom god. 1843., ali onda je izdavanje prekinuto : neprilike slomile su neslomljivu Vrazovu energiju. Izdavači su „Kolu“ udarili neznatnu cijenu, računajući na veću prodju i ne tražeći sami nikakva probitka. „Kola Vam ni nijedan seoski kolar ne će cjenije prodati“, šalio bi se Vraz.[27] Troškovi su bili preveliki, a broj pretplatnika naglo je spao, pa i ovi nijesu točno pritjecali s pretplatom, te je Vraz i u novinama pozivao dužnike, da urede račune, i sâm je mislio na njih svaki dan i molio Boga — kako kaže — „da ne umru".[28] Posljedica kampanje protiv „Kola" bila je, kako ističe sâm Vraz, da je druga sveska teškom mukom stekla 200 pretplatnika, dok je prva imala 600.[29] Vraz je prema ovoj činjenici bio naprosto nemoćan, pa ako i nije mislio izdavanje prekinuti, već još god. 1844. priredjuje za tisak četvrtu svesku,[30] dok su se njegovi drugovi nakon neuspjeha povukli i ohladnjeli, ipak „Kolo" zapne. Borba sama sobom ne bi mogla uništiti tako promišljeno i ozbiljno poduzeće, već bi pače jačala zanimanje za književnost i književna pitanja, a tu bi „Kolo" moralo pobijediti, ali nevolja je bila, što ova borba nije bila književna. „Kolo" je iznijelo svoj književni program, za koji su izdavači bili spravni koplja lomiti, ali protivnici se njihovi nijesu mogli upustiti u ovakvu borbu, već je sve ostalo kod ličnoga opadanja i nastojanja, da se „Kolo" materijalno uništi. Ali još veća zapreka „Kolu", koja je danomice sve većma rasla, bila je politička uzbudjenost. Već 16. decembra god. 1842., poslije druge sveske, piše Vraz Erbenu : „S našim Kolom imademo mnogovrsne zapreke, porad toga ne može ni češće izilazit. Glavna zapreka jest naše sadanje stanje, gdje su oči sviju okrenute na političku raspru, koja se je porodila izmedju Horvata i Madžara, i koja po nastojanju nekolicine od domaćih smutljivih zlikovaca ljetos u visok plamen uzbukne."[31]

Vraz opaža ljutu boljeticu, što je od Madžara prenesena na naš organizam narodni : maniju, da se kod svakoga čina više gleda na buku, ,,kojom će pred svijetom puknuti, negoli na čednu, spasonosnu posljedicu, koja će proizaći iz njega na korist naroda. To je uzrok da domorodna naša (stvar) sve još većma na površju pliva, nego u krvi naroda teče, i da pored tolikog glasa ima još mnogo prostote i sirotinje."[32] Ovaj ,,zakukljan madžarski duh", koji se očituje samo u buci, vici i goloj slavi, bio je najveći protivnik ,,Kola" i uopće daljega razvitka mlade preporodne književnosti. ,,Istina, da je rečeni pretjerani patriotizam, duh slave mnogo dobra kod nas proizveo ; nu u posljednje vrijeme vas je književni život obustavio i tako domorodnu stvar bez potrebe na kocku metnuo" (1844.).[33] Ako je dakle i bilo moguće, te je ,,Kolo" početkom god. 1842. probudilo osobito zanimanje za književnost i potaklo živahnije micanje u književnom radu, u vrijeme saborovanja u Požunu (1843.—1844.) nastala je tolika gradacija u političkom metežu, strasti su tako provalile, da se sve usredotočilo oko političkih pitanja. Politička je preporodna struja prosvjetnu pobijedila, a ova pobjeda bila je poraz ,,Kola". Borba s Madžarima donijela je početkom god. 1843. još jednu nevolju : oštru cenzuru. Preporodna poezija probudila je narod iz mrtvila, jačala je narodnu samosvijest, oživjela i raširila krasno književno narječje, pa su Madžari, kojima su inače bila puna usta slobode štampe, upirali sve sile, da zaspu ovo vrelo narodnoga života. ,,Madžari sve sile napinju — piše Vraz Muršcu 28. decembra god. 1842. — da pogaze mladi cvijet naše literature usprkos tome, što kažu, da oni ne prijeće literaturu. Porad toga je i ovdješnja cenzura tako stroga, jerbo stoji pod strijelami peštanske."[34] U Zagreb bi poslan cenzor Macsik, rodjeni Madžar, koji nije ni znao hrvatski,

i što je borba izmedju Madžara i Hrvata bivala žešća, tim je on prema uputama iz Pešte bivao stroži. Fragmenti Macsikova djelovanja upravo su nevjerojatni i apsurdni. On nije imao smjelosti, da propusti ulomke iz „Judite" Ignjata Gjorgjića, već poručuje Gaju, ako hoće da u „Danici" izadju, da će ih poslati u Budim.[35] Matica ilirska štampala je Demetrovu „Teutu" (1844.), pače i svoje godišnje račune u Beču. Tomaseove „Iskrice", što su izašle u Zagrebu (1844.), budu zaplijenjene.[36] Vraz moli Erbena (1844.), da mu ruske knjige ne šalje izravno na njegovo ime u Zagreb, već u Potčetrtek Kočevaru, odakle će ih prokriomčariti, jer se bojao — Macsika.[37] Pjesmu „Moj sanak" Dragojle Jarnevićeve Macsik je čitavu precrtao, misleći da se u njoj skriva kakva politička tendencija, jer mu je bila sumnjiva riječ — „čar".[38] On je tu nedužnu riječ zamijenio — s carem ruskim!

I Vraza su zaokupili novi dogadjaji, što su potisnuli zanimanje za knjigu, i tu se njegov kriticizam razvio u novom obliku: on pjeva satire i epigrame, žigoše općene poroke, što ih je iznijelo političko trvenje, šiba nastojanje i podruguje se smiješnostima turopoljskih madžarona, ali ne štedi ni ljudi iz narodne stranke, ni raznih nazovi-pjesnika, pa ni cenzora — Macsika. „Kolo" je počelo ponovno izlaziti tek god. 1847., no sad se već štošta u Vrazovu životu izmijenilo, a nastale su velike promjene i u našem književnom životu, pa ako je ono i čuvalo svoj prvobitni oblik i značaj, ipak nije više, što je prije bilo. Prve tri sveske „Kola" jesu jedna cjelina, prožeta jedinstvenim mišljenjem, posve odredjenom književnom strujom i duhom jednog osobitog odlomka u razvitku hrvatskoga preporoda, a najvjerniji su odraz Vrazovih težnja, koje ga karakterišu kao osnivača hrvatske kritike i pokretača prosvjetne preporodne struje.

IX.

KRITIKA.

Vraz je smatrao „Časopis Českého Museum“, što ga je izdavala Matica češka, „najizvrsnijim slaven. časopisom“,[1] a tu su doista i suradjivali najodličniji češki pisci. Osobito se isticao slavenski značaj smotre. Tu je uvijek bilo članaka o različnim slavenskim narodima: stalna rubrika „literní zprávy“ bila je obzor književnoga života svih Slavena. Šafařikovi prikazi srpske i hrvatske doprepórodne književnosti imaju i danas znatnu književnopovjesnu vrijednost. Ova češka smotra bila je Vrazu vodič u doba njegova djakovanja za upoznavanje duševnog života Slavenstva; tu je on našao i Langrove pjesme, izglede svojih „Djulabija“, a kad je došlo vrijeme, da izbije Vrazov kriticizam kao začetnik prve evolucije u mladoj preporodnoj knjizi, ova je češka smotra njemu i njegovim drugovima izgledom za „Kolo“.

„Kolo“ je bilo sastavljeno od tri česti: u Ogledalo, glavni dio smotre, pristajala je beletristika, naučne rasprave i uopće pouka; Pregled, obzor suvremene hrvatske i ostalih slavenskih književnosti, bio je namijenjen samo kritici; napokon u Pazaru pretresala su se, obično feljtonistički, različna aktuelna književna i društvena pitanja, a bilo je tu mjesto i za sitnije bilješke.

„Kolo“ ima značaj poučni, ali beletristika nije ipak odnemarena, tek joj Vrazov kriticizam hoće da utre novi.

zreliji pravac. U pjesmama nema tu budnica i davorija, već preteže refleksija. U prve tri sveske, o kojima kao cjelini ovdje govorimo, javiše se: D. Demeter („Grobničko polje"), D. Rakovac, I. Kukuljević, Dragojla Jarnevićeva, Jagoda Brlićeva, L. Ilić Oriovčanin, Ane Vidovića, I. Trnski, Ljubomir Martić Hercegovac i A. Kaznačić. Preradović u ovo doba pjeva još na njemačkom jeziku, ali tek što se pojavio kao hrvatski pjesnik u prvom broju „Zore dalmatinske" (1844.), Vraz je opazio, da se javlja velik pjesnik i poziva ga medju „kolare" i „rešetare" — kako su se izdavačima protivnici podrugivali — a Preradović, ne sluteći da će poslije treće sveske nastati tolika stanka, umah poručuje Vrazu, da će mu poslati „koji kamen dalmatinski".[2]

Veliku pažnju obraća Vraz na hrvatsku novelistiku, koju je trebalo tek stvoriti, jer su se tijem ponešto bavili samo Vukotinović i Kukuljević, a ona je „glavna naša potrepština".[3] „Pripovijetke su najprikladnija namama za štioca — veli u ocjeni Kukuljevićevih pripovijedaka — jerbo goje u njemu pohlepu za čitanjem. Mi zaista želimo, da se više pisalaca izmedju nas nadje i skloni k toj vrsti. Naša je literatura još vrlo mlada i nejaka, a da odraste i ojači, treba potpore — treba sve veći broj štioca, jerbo to su dosad jedini mecenati našega knjiženstva."[4] Vraz je jednako dobro opazio, da su počeci preporodne novele suviše sapeti verigama latinske sintakse, pa i Kukuljeviću prebacuje, da nije „prost od onih dugačkih perioda i retoričkih cvijetâ, koje su nas naučili graditi i kupčati u školah starinskih".[5] Ispravno je bilo njegovo shvatanje, ako hoćemo, da se pisci oslobode ovih spona, da treba stvoriti dobru narodnu prozu i hrvatski stil, pa je svraćao pozornost na narodnu pripovijetku. Pored toga Vraz je udario pravim putem, da podigne i unutarnju

vrijednost hrvatske proze. Kako je on nastojao oko toga, da digne hrvatsku knjigu na razinu evropske književnosti, a posredovanjem uzora slavenskih, to je ovako zamišljao i razvitak hrvatske novelistike, pa prvi upozorava hrvatske pisce na rusku novelu i roman. „Ne možemo ino, nego svoj onoj našoj gospodi, koja pišu pripovijesti, priporučiti, da čitaju pripovijesti Puškinove i Gogoljeve, pa da nastoje, te budu za nas Ilire u našem duhu ono, što su rečena dva pisaoca u ruskom za braću Ruse.“[6] Dubrowski, Vrazov izvjestitelj za rusku književnost, objavljuje u „Kolu“ Gogoljeve „Mrtve duše“ i slavi pisca kao velikana, koji čini epoku u ruskoj književnosti.[7] A u isto doba donosi „Kolo“ i prijevod Puškinove novele „Pik-dama“. Ona je Vrazov putokaz hrvatskim novelistima. Vraz je eto hrvatske pripovjedače već u četrdesetim godinama podsjećao na ruske pisce, nama po osjećanju i jeziku najsrodnije, a to, što je naša novela tek nekoliko decenija, gotovo pô stoljeća poslije toga, krenula ovim pravcem i tu najljepše procvala, dokazuje samo, kako je Vraz kao kritik bio bistar i dalekovidan.

U Vrazovo doba nije se novela mogla razviti uza sve njegovo nastojanje i poticanje. Kukuljeviću i Vukotinoviću priključila se samo Dragojla Jarnevićeva. Uopće u ovo doba izišla je samo jedna knjiga, pisana uzornom hrvatskom prozom, a to je „Pogled u Bosnu“ (Zagreb, 1842.), anonimni putopis Matije Mažuranića, koji je zamalo osvanuo i u češkom prijevodu nekoga Lampla.[8] Vrazu je ova knjižica došla u sto dobrih časa, te je kao kritik mogao jasno reći, kako treba pisati hrvatskom prozom. „Od početka nove dobe našega knjiženstva i ono malo proze, što smo pisali, pisali smo perom više njemačkim ili latinskim negoli perom narodnim, upravo našim.“[9] Kritik ovome navodi dva razloga: „Prvo

naime nije naše odgojenje bilo s narodnim zvanjem sasvim shodno, a nešto je tomu kriva ona naglost, s kojom nas je doba i vrijeme sililo, da radimo i pišemo. Pogled u Bosnu prva je u prozi pisana knjižica (žalibože nije onolika, te bi ju mogli knjigom imenovati), o kojoj se kazati može, da je baš naški pisana. Njome je pisalac dokazao, da u njem ne ima pomiješanih duševnih elemenata, nego da ćuti naravski, misli samo čisto, jasno, vedro, što pod vještim njegovim perom i narodno odijelo ili formu stiče ..."[10] No uzalud je Vraz poticao mladoga pisca na dalji rad i stavljao ga pače pod krilo mlade Matice ilirske: Matija Mažuranić imao je u svome književnom karakteru istu čudnu crtu, što i njegov brat Ivan i poslije pisac „Lišća" Fran Mažuranić — i on se u nas jedva javnuo, sve je osvojio, uzdigao se nad druge, zablistao i iščeznuo kao meteor.

Vraz u „Kolu" veli, da je „poznanje naroda najprvi stupaj k narodnoj izobraženosti",[11] kojoj je on htio u smotri udariti nove temelje, pa je posve prirodno, da se poučni dio „Kola" ograničuje na proučavanje narodnoga života, jezika, narodne poezije i historije. Vraz je sâm rado filologizirao, a osobito su ga zanimala narječja. Već u prvoj svesci „Kola" priopćio je radnju Urbana Jarnika „Obraz slovenskoga narječja u Koruškoj", popratívši je uvodom i opaskama. „Kamo sreće — veli ovdje — da naša učena gospoda polag ovog obraza što skorije načine i od ostalih južnoslavenskih predjela vjerne monografije, da jedanred znamo, što smo si po riječi?"[12] Provincijalna Hrvatska mu je „u filologičkom ogledu prava terra incognita", pa potiče, da tko sagradi vjernu monografiju kajkavskoga narječja.[13] „Kad ćemo imati monografija sviju ilir. narječja, onda ćemo najbolje znati, tko ima pravo, onda ćemo i uvidit najsilnije, od kolike je potrebe,

da svi južni Slaveni pišu jednim književnim jezikom . . ."[14] I na ovo Vrazovo poticanje nije bilo odziva, što nije ni čudo, kad pomislimo, da je naša dijalektologija i danas još u povojima. Od poučnih članaka u prve tri sveske „Kola" najvažnije je ipak izdanje „Zakona vinodolskog", što ga je prvi ovdje priopćio naučnom svijetu Antun Mažuranić. Ovako su se u „Kolu" javili počeci našega folklorističkog, filologijskog i historijskog istraživanja, a Vraz je svemu tome udario odredjeni cilj, pa ako se kroz ovaj rad i provlači crta diletantizma, ipak valja priznati, da je Vrazovo nastojanje bilo ozbiljno i da je pospješivalo razvitak i dizalo razinu našeg prosvjetnog nastojanja.

Najviše je Vrazu uz srce prirastao „Pregled", drugi dio „Kola", namijenjen književnoj kritici, gdje se najjasnije očitovao njegov kriticizam, koji je i dosele tu i tamo probijao, pače već i u prvom njegovu dodiru s preporodnom književnosti. Vrazove su opaske o pjesmama Stoosovim, zabilježene u pismu Rakovcu (1833.), ispravna ocjena njegove poezije.[15] Vraz je imao opsežnu književnu naobrazbu, pa su preporodni pisci rado u njega tražili savjeta i cijenili njegovo mišljenje. Demeter mu god. 1838. javlja, da sprema prvi svezak „Dramatičkih pokušenja", pa ga moli, kad izadju, da mu saopći svoje „iskreno mnijenje o njihovoj vrijednosti, jerbo Vi ste jedan od onih, na kojih sud ja mnogo držim".[16] Vraz gotovo upravlja književnim radom Vukotinovića. Njegovu dramu „Slijepci" osudio je u rukopisu, te piše Kočevaru (1839.): „Uslijed moga rasudjenja ne će ovih Slijepaca on niti na svijet izdati", kako se i dogodilo.[17] Dragojla Jarnevićeva šalje mu jednu pripovijest, pa u pismu nadodaje, da bi voljela podnijeti njegov ma i najstroži sud negoli laskanje nerazumnih.[18] A kad se pojavio Preradović, zametnu se medju njima srdačno prijateljstvo. Vraz izravno utječe

na njegovo stvaranje. On ga potiče, da izda „Prvence" i pregledava čitav rukopis prije negoli će u tisak,[19] a Prerad, prihvativši gotovo sve njegove popravke,[20] obraća se još jednoč na nj: „Rad bi, brate, još jedno od Tvoga prijateljstva, da mi s vremenom iskreno, bez obzira izjaviš Tvoje mnijenje vrhu mojih pjesničkih tvora — što Ti se u njih dopada, što ne; Tvoj će mi sud više valjati nego ičiji."[21]

Vraz se u „Pregledu" pojavio kao kritik, kojemu su se ozbiljniji književni radnici potpuno povjeravali, a htio je, da unaprijedi hrvatsku književnost i da bude posrednik izmedju pisca i čitatelja, što je bilo potrebno, jer je ovaj odnošaj bio poremećen prije negoli se mogao cjelovito razviti. Svaka se knjiga objavljuje davno prije negoli će izići, i pisac se prije gotova djela uzdiže do neba, a onda eto razočaranja. „Ovdje još silno vlada onaj šarlatanski duh, koj žicu nadanja napinje odviše, obećavajući zlatne gradove, pa naposljetku izadje sirotinja na dan."[22] Vraz hoće da povrati ravnotežu izmedju producenata i konsumenata, da utječe jednako na pisca i čitaoca. On je osudjivao gloženje i lično opadanje. Otporna mu je strastvena borba, što se razvila izmedju Vuka i Miloša Svetića, jer radi žestine nije mogla pomaći dobru stvar.[23] Njegov ton je miran i objektivan. Prva je knjiga, što ju je u „Kolu" ocijenio, Topalovićeva zbirka slavonskih narodnih pjesama „Tamburaši ilirski" (Osijek, 1842.). Vraz iznajprije priznaje, da je zabrazdio na polje neuzorano. Teško je objektivno prosudjivati književno djelo, gdje pisci nijesu navikli na kritiku. Ali jednoč treba da taj „Rubikon prekoračimo . . . ako hoćemo na kapitol prave narodne izobraženosti da stignemo".[24] Vrazovi prigovori Topalovićevoj zbirci posve su opravdani. On bi htio, da je pisac u predgovoru rekao koju o pjevanju i pripjevima sabranih

pjesama; prebacuje mu, što je narodne riječi navinuo na književni kalup, pa premda su pjesme iz različnih krajeva Slavonije, ipak u jeziku u zbirci nema nikakvih razlika i osobina, ma da one uistinu postoje; jednako zamjera sabiraču, što nije usvojio Vukovo shvatanje i diobu pjesama na muške i na ženske, već je prihvatio ove nazive, ali medju muške meće one, što pjevaju o muškom čeljadetu, a medju ženske, što pjevaju o ženi ili djevojci; napokon upozorava kritik na važnost napjeva, osobito kod ženskih narodnih pjesama, ističući da i njih treba bilježiti, pa kako je pjesnicima ogledalo narodnoga duha narodna poezija, tako će napjevi biti vrelo, iz kojeg će crpsti narodni duh u svome stvaranju naši glazbenici. Ne prikrivajući nedostatke Vraz je tražio prilike, da što većma uzvisi pisca, nazvao ga pače „slavnim pjesnikom", premda u njega nije bilo nikakva pjesničkoga dara, ali uza sve to prva je hrvatska kritika postala burnim događajem u hrvatskoj književnosti. Vikalo se i grdilo, polemiziralo, nicale su satire, oluja se oborila i valjala drvlje i kamenje na kritika Jakoba Rešetara iz Cerovca, jer se usudio domorodnoga pjesnika metnuti na svoje rešeto. Sâm Topalović ogorčen izdade još iste godine (1842.) drugu svoju knjigu: „Odziv rodoljubivoga srca iliti vlastitih pjesničkih pokušenja knjižica", gdje se u pogovoru okomio na kritika, podrugivajući se „visokoučenomu zboru rešetarskomu".

Vraz je bio uvjeren, da je objektivna kritika nužna „našem stanju kao ustam našim hljeb",[25] ali kako nije htio biti povod smutnjâ, kad se već iza prve sveske „Kola" sve na nj oborilo, da ne ljeva ulje u vatru, on se tu i tamo povlači, ali još ne sustaje. Šafařika, kojemu je uto bio već poslao pregled hrvatske književnosti, jamačno za „Časopis Českého Museum", moli, da iz pregleda sasvim izo-

stavi ocjenu igrokaza kazališta ilirskoga, jer će time uvelike zadužiti uredništvo „Kola" i Jakoba Rešetara. „Ne bi rad davati im od naše strane njetila, kojega već dosta ima."[26] Pored svega toga kritik ipak u drugoj svesci „Kola" ocjenjuje najnovije preporodne knjige, a u trećoj prikazuje suvremenu hrvatsku i slovensku književnost. Ako je i bila Vrazova kritika tako sapeta, ipak je on, ocjenjujući Topalovićevu zbirku, čemu možemo dodati njegovu raspravu „Narodna poezija Hrvata", iznio principe za sabiranje narodnoga blaga; govoreći o prvoj svesci Kukuljevićevih „Raznih djela" iznio je misli o hrvatskom stilu i hrvatskoj noveli; prikazujući Mažuranićev „Pogled u Bosnu" upozorio je na valjanu hrvatsku prozu i osobine narodnoga stila; napokon pretresujući „Čudnovate diple" Dragutina Galca, namijenjene upravo „rešetarima" oko „Kola", rastumačio biće, povod i svrhu satire, koja se upravo počela javljati kao čedo političkih i književnih borba te društvene razrovanosti. Bilo je to dosta misli, novih i medjusobno skladnih, koje su u diletantskoj književnoj sredini odlučno utjecale na neko više shvatanje književnoga rada.

Uporedo s ovim radom utjecao je na hrvatske književnike pregled suvremene slavenske književnosti, što ga je u „Kolo" po primjeru „Časopisa Českého Museum" i „Květů" uveo Vraz. Već u prve tri sveske „Kola" vidimo Miloslava Hurbana, gdje izvješćuje o narodnom i književnom životu Slovaka, Dobrorada Bratoljubića iz Bačke, koji crta književni život Srbalja, Petra Dubrowskoga, koji u dva maha prikazuje suvremenu rusku i poljsku književnost, pa i sâm Vraz pored hrvatske i slovenske prati i češku književnost, dok nije i za nju stekao valjana dopisnika, pa u trećoj svesci „Kola" vidimo krasan prikaz češke književnosti od Jaromira Erbena, na koji se poziva

i najnovija češka kritika.[27] Ovi pregledi, što ih je Vraz iz rukopisa prevodio za „Kolo", uniješe u našu književnost mnogu novu misao, utvrdiše novo shvatanje, što je dakako lijepo utjecalo na razvitak preporodne knjige. Napokon svemu tome priljubio se još jedan oblik Vrazova kriticizma : on nesamo što nastoji upoznati Hrvate sa suvremenom slavenskom književnošću, već i obratno — on izvješćuje slavenske časopise o ilirskoj knjizi, a ovaj rad, dosele gotovo neopažen, utjecao je takodjer i te kako i na hrvatske pisce, jer se Vrazova riječ u uglednim slavenskim časopisima jače doimala preporoditelja negoli u „Kolu". Ovakvih Vrazovih prikaza u obliku književnih pisama ima u „Podunavci", što ju je u Beogradu izdavao Miloš Popović, pa u češkim „Květyma".[28] U varšavskom sveslavenskom časopisu „Dennice - Jutrzenka", što ga je izdavao prof. Petar Dubrowski, suradnik „Kola", izašla su na ruskom i poljskom jeziku dva manja Vrazova književna pisma[29] i opsežni pregled južnoslavenske književnosti za god. 1842.[30] Ovaj pregled dijeli se na više poglavlja : kritik iznajprije prikazuje težnje našega preporoda, za tim crta javna prosvjetna društva, a onda prelazeći na književnost prikazuje u jednom poglavlju političke novine i književne časopise, a u drugom nova književna djela. Vraz kao kritik nije nigda ništa bolje napisao od ovoga prikaza, što se kao zameo ; to je opsežan, cjelovit i dotjeran prikaz, pun lijepih misli, širokih pogleda, s mnogim pojedinostima osobito važnim za hrvatsku književnu povijest, a veoma značajan za nj u doba prvoga pojavljivanja njegova kriticizma, pa ma da u „Dennici - Jutrzenki" ima dosta lijepih radnja, ipak urednik ispod crte javno blagodari Vrazu za taj osobito zanimljiv članak, „który Jutrzenka zalicza do swoich najiepszych nabytków".

X.

PREPORODNA SATIRA.

U prvom periodu preporoda nema u hrvatskoj književnosti satire. Uz davoriju i budnicu privila se pjesma nazdravica, uzdižući srdačnost i sklad društvenoga života, što je učinilo za budjenje narodne svijesti više, negoli se misli, pače više, nego što se danas može dokazati. Poezija u taj sklad nije dirala. Jedina je šaljiva pjesma, što su je u ovo doba rado čitali: „Slično rični natpis groba Zvekanovoga", a izašla je god. 1812. u starom slavonskom pravopisu i anonimno. Ova se satira, puna narodnoga humora, širila i prepisivala do najnovijega vremena, dok je nijesu nepoznati izdavači, ne znajući za prvo izdanje, ponovno izdali s natpisom: „Uspomena Zvekana fratra" u Osijeku god. 1880. U sveučilišnoj knjižnici zagrebačkoj sačuvana su dva starija rukopisa, a u jednome od njih stoji, da je ovu satiru spjevao god. 1784. župnik Antun Ivanošić još za života fratra Zvekana, pa su kivni fratri radi toga htjeli autora umoriti, i on morade ostaviti svoju župu blizu Virovitice i pobjeći u Zagreb, na što se dostao župe u Štefanju kraj Križevaca.[1] Istina, osječanin Ivanošić bio je župnikom u Čadjavici nedaleko Virovitice, i on je doista u pomenuto vrijeme bio u Zagrebu, gdje je anonimno, da se ukloni „vitru ružnoga hatora", izdao „Opivanje slično rično groba Josipa Antuna Čolnića" (1785.), a iza toga vidimo ga uistinu kao župnika u Štefanju, ali ma da se pored

toga ova satira lijepo podudara s podrugljivim pjesmama protiv slavonskih fratara u XVIII. stoljeću, ipak se ne može reći, da je ona doista djelo Ivanošićevo.[2] On nam je naime poznat kao najoštriji protivnik slavonske struje prosvjećivanja, koja je voljela satiri protiv klera, a jednako nam je teško pomisliti, da je Ivanošić mogao, povodeći se za ovom lascivnom satirom, pjevati posmrtnu pjesmu biskupu Čolniću. Sva je prilika, da ova satira potječe od drugoga pjesnika Slavonca, te je samo parodija Ivanošićeva ,,Opivanja sličnoričnoga", jednog od najljepših pjesničkih djela slavonske književnosti u XVIII. stoljeću, a nije sasvim nemoguće, da je prvo izdanje satire mistifikacija i da ona postanjem pada u prvo doba preporoda.

Ako u ,,Sličnoričnom natpisu groba Zvekanovoga" lascivnost i sloboda izraza i prodire češće preko medjâ pristojnosti, bila je ova pjesma ipak mila zabava preporodnoga društva, a osobito je omiljela Vrazu. Ako ona doista potječe iz XVIII. stoljeća, onda ima samo čudnim slučajem Vraz u njoj osobitu ulogu. Pored fratra Zvekana glavno je lice u satiri njegov vjerni drug ,,otac Stanko", ispovjednik Zvekanov. Babukić pišući Vrazu najradije se služi istim epitetima, kojima zove oca Stanka raspojasi Zvekan, pače, kad je pjesnik ležao teško bolestan početkom god. 1849. u Potčetrtku, piše mu on povodeći se za satirom : ,,Kani se ti bukare i flaše, djevojke i snaše i klete cigare, od čega se prsa kvare."[3] Uz ovu se satiru prosipao smijeh u skladnome društvu u prvo doba preporoda. Ona nije dirala ni u koga. Vraz je o bezimenom pjesniku rekao : ,,Zvekan kralj je humorističkih naših pjesama, pun zdrave šale, naravskim slogom pisan."[4] S ovoga humora pročuo se Zvekan nadaleko i široko, pa je utjecao i na prvi razvitak preporodne satire.

Kako je odmaklo prvo doba preporoda, a politika počela medju preporoditelje unositi prve ozbiljne opreke, popucale su medju njima dotadašnje intimne veze, što se odbilo i u književnosti. Lirika se počela diferencirati: pomaljaju se satira i epigram kao glasnici ovih opreka i pendant kriticizmu Jakoba Rešetara iz Cerovca. Ako ova poezija i nije osobito bogata, a samo od česti — ono, što potječe iz pera Vrazova — ima i književnu cijenu, ipak nije monotona: ona zahvata društveni, politički i književni život. A nije ni shvatanje ovoga života jednolično, već izbijaju dvije oprečne struje: ilirska, gdje ima konservativaca i progresista, te madžaronska ultraliberalna. Satira je uopće, a to je veoma značajno, jedina književna vrsta, u kojoj se javljaju i madžaroni u doba narodnoga preporoda. Vraz je neko središte svekolike ove šaljive poezije: on je donekle izaziva i potiče, ona se najžešće na nj obara, i on se tu razvija kao prvi naš satirik.

Prva zbirka satiričkih pjesama: „Č u d n o v a t e d i p l e" V l a d o v i t a Z o r c a S i š č a n i n a", izašla je umah poslije prve knjige „Kola", a posvećena je „svim sitarom i rešetarom na uspomenu". Pjesme se raspadaju u „S r č i k e", koje su „oslasne", i „T r p i k e", što su „kisele" i „reske", kao da se autor poveo za Vrazom, koji je svoje pjesme prvi krstio imenom jabukâ — djulabijama. Prve se kreću oko političkoga i društvenoga života, a u „Trpikama" i u privjescima na kraju knjige oborio se autor, tijesni privrženik Gajev, a protivnik Vrazove struje, na „Kolo" i njegove „rešetare".

U „Čudnovatim diplama" najviše se dipli upravo o Vrazu, pa kako je u njega bilo prirodjena humora, morale su utjecati na nj, te se i u njegovoj poeziji počela jače javljati satirička žica, u koju su već dirale nedaće poli-

tičkoga, društvenog i književnog života. On piše Erbenu: „Ovih dana izišla je ovdje knjiga: Čudnovate diple, gdje su neprijatelji Kola počeli opirati se mnijenju nekojih naših priložnika, indirecte izdavaocem. Nous verrons! Ukus dipala ukus je ovdješnjih šoštara, nu opet kažu Narodne novine oglasivajuć to djelo: djelo po najnovijem šaljivom ukusu našega vremena."[5] A šaljući „Diple" samo „curiositatis causa" Muršcu piše: „Ovdje smo imali reštauraciju, gdje je naša stranka madžaromolce hametom potukla ... Naše novine iz prevelike politike, koja u čudnovite diple spada, zamukoše stvar. Eh bien".[6] Zorčeve „Diple" doista su karakteristična crta novoga doba preporoda. Satira je opreke, što su se kao preko noći javile, još većma zaoštrila i stvarala sve veći jaz i napetost. Vrazov „Nous verrons!" naviješta satiru na naš prosvjetni život, a onaj „Eh bien" vjesnik je njegove satire na život politički i društveni.

Vraz je u „Kolu" napisao o „Čudnovatim diplama" mirnu i pohvalnu ocjenu, ma da se u samoj knjizi autor ogradio prema kritici „rešetara" i „kritizana", te pozdravio Zorca kao „prvog zatočnika" satire u preporodnoj poeziji.[7] Vrazova idealno snošljiva ocjena o knjizi, gdje nije bilo poezije ni humora, nije nikako utjecala na autora, a jednako nije ga potaklo na dalji rad ni „Rešetarov rešetarsko prorešetanje čudnovateh diplih" (1842.), što ga je izdao „zbor rešetarski" kao ustuk na njegove „Diple". Obećana druga knjiga „Čudnovatih dipala" nije nigda izašla. „Prvi zatočnik" preporodne satire više se uopće ne javlja.

God. 1844. izašla je u Zagrebu anonimna satira: „Zvekan opet na svijetu. Sličnorječno ispisao i na svijetlo izdao Zvekanov stari prijan i pobratim Grabancijaš djak". Iz

objava se znalo, da je grabancijaš djak, prijatelj Zvekanov, I v a n T r n s k i. U ovome djelu jezik je čist i jedar, deseterci puni i lagani, mjestimice probija pravi narodni humor, ali situacije ili nijesu komične, ili nijesu samonikle: tu se ispreplicu motivi iz „Grabancijaša dijaka", kajkavske drame Tita Brezovačkoga, i „Sličnoričnoga natpisa groba Zvekānovoga", pa se tako ovdje uz dipljenje Zorčevih „Dipala" grli stara kajkavska šala sa slavonskom. Trnski se uklonio pikanterijama Zvekanove mladosti. On ga crta, kako je ustao iz groba, načinio se moralista i došao na nedjelju dana u Zagreb, da u društvu s pjesnikom — grabancijašem djakom — šiba poroke društva i književne pojave. Slavonskoga Zvekana ubila je raspojasa ljubav k slavonskoj snaši, a sada ga uskrsnula po drugi put ubija — ilirska poezija.

Kakogod se Trnski uklanjao oštrini i ličnome zabadanju, pače i aluzijama na pojedince, ipak u njegovoj satiri susrećemo nekoliko puta Stanka Vraza.[8] On je i ovdje ispovjednik Zvekanov, kad ovaj iznovice ostavlja bijeli svijet. U vijeću pjesnikâ crta ga satirik ovako:

Nježan Stanko prije u Osieku
Drug Zvekana u prošastom vieku:
U Cerovcu drugi put se rodi,
Ime od stare v r a g u l i j e vodi.
Otkad kutu sa sebe je streso,
Postao je pjesnik e x p r o f e s s o.

Satira Trnskoga sasvim je ugladjena i pitoma, pa je anonimnost bila zališna. Ali u ovo doba počinju se javljati i političke satire, izrazite i oštre, kojih se autori ne odavaju ni najužem krugu prijatelja, a raspačavaju se krišom, pače neke se štampaju daleko izvan Hrvatske, jer je naša cenzura sapeta, a bilo se bojati nesamo političkih oblasti, već i raspaljenih stranačkih strasti. U književnoj povi-

jesti ovaj rad nije gotovo nikako poznat, a štošta bit će da se i izgubilo. Znamo, da je god. 1844. izašla satira protiv Schrotta, ravnatelja školâ zagrebačkoga okružja, i protiv cenzora Macsika, a predmet joj bijaše „otkrivanje madžaronskih opakih namjera", ali ni ona nam nije do ruku došla.[9] Prvih dana mjeseca januara god. 1845. izašle su: Ivana Sternea Szerdchike (Jena, 1845.), i one su u ovo doba največega trvenja kao prvi madžaronski književni glas bile neko iznenadjenje.[10] Vraz javlja Trnskome, da je dobio ovaj „prvi proizvod književnosti tobože horvatske t. j. madžaronske". „Poeta tu mnogo plete o liberalizmu, psuje pope i literate naše, a ono u versih, koje ne bi ni pas s maslom pojio. Knjižica ta vrlo se krije i teško te sam ja dva komada dobio po jednom prijatelju madžaronu."[11]

„Srčike" su ozbiljne misli nekoga starca, što ga je odgojio vijek jozefinizma i prosvjećivanja. Kao politik on je nepokolebljiv unionista, prema Ilirima „pravi Horvat", a u svemu liberalni radikal. Municipalia i njemu su politički credo, ali on ne misli, da je to svetinja, u koju ne valja dirati, već traži i nove tekovine u duhu svoga vremena: porotu, da jači ne gazi slabijega, slobodu mišljenja i slobodu štampe, da procvate književnost, i napokon pučko zastupstvo, a da do toga dodje, treba s „mužeka" zbaciti „teško ropstva breme", da i on bude dionikom ustava i jednakih prava.

Sterne vidi dva protivnika napretku u ovome pravcu. Prvi viču: „sve za narodnost" — to su zaneseni Iliri, a drugi: „sve za vjeru" — to je svećenstvo. O Ilirima ne govori mnogo. Oni su „norci", omamljeni idejom narodnosti. „Jedni novce kupe — drugi nuz nju loču". Odrješitije se zato obara na svećenike: oni su „mračnjaki", konservativci, protivnici porote i slobode štampe, a ču-

vari latinskoga jezika, bez kojega bi mogao biti „narod blažen" ; iz ove kuhinje izašla je cenzura, oni su stvorili torturu, ubijali slobodnu misao i zadušili nagnuće k slobodi.

Tem komarom ni se branit moći,
Imaju ko Argus sto sto oči',
Kad si desnu srečno stran obraniš,
Vre na levi jezero njih hraniš,
Ar nijedna mreža ni tak gusta,
Kud se ne prevleče ta živina tusta.

Satiriku madžaronu je svećenik „črno prez mustač strašilo", i on kao ultraliberalac za ovaj lik ima na svojoj dosta gruboj i neumjetničkoj paleti samo tamne boje.

Sterne govori i o duhu odgoje u tadašnjim našim školama, gdje je „brezja mašča" bila jedina nastavna metoda, a zanimljive su i njegove misli o suvremenoj hrvatskoj knjizi. On je protivnik preporodne poezije, jer ona goji zlobu i srdžbu, vrijedja stalež, osjećanje i mišljenje drugih sugradjana; preporodne davorije pjesme su divljaka.

„Guerra al Chulchillo" ni znamenje
Ljudi, slobodno ki goje mnenje,
Sad je izobraženosti vreme . . .

Za dramu i kazalište još smo premladi. „Jošće dojde drame pisat vreme . . ." Demetrova „Dramatička pokušenja", veli, jesu „puste reči prez ikakvog duha". „Kolo", djelo „od treh kolarov", jest iz sirova drva. Sterne preporuča hrvatskim pjesnicima epos, a osobiti je prijatelj erotike kao opreke bojovnim davorijama, pa je prirodno, da je osobito uzvisio Vraza :

Djulabije, pesma prvog reda,
Pune jesu liričkoga meda,
Niti ne bu gdo tak brzo sisal,
Ki bi te krasote pesme pisal,
Ki bi tako k srcu znal govorit,
Takvu milost znal iz ništa stvorit.

Tendencija „Srčikâ" bila je mirna i ozbiljna: satirik je mislio, da se primiče vrijeme, gdje bi moglo doći do radikalnih promjena u slobodoumnom pravcu, pa preporuča slogu ilirskih i madžaronskih naprednih elemenata. Ivan Sterne — a to je, kako je i u samim „Srčikama" istaknuto, pseudonim, valjda po znamenitom engleskom satiriku Sterneu — nije završio svoje „Srčike", već je obećao, da će nastavak slijediti, ali krvav dogadjaj od 29. jula odgovori posve negativno na njegovu tendenciju, na što je on pjevao, kako ćemo vidjeti, „Paprike", koje su ostale neštampane.

Umah iza „Srčika", jamačno prije kobnoga dogadjaja, javio se njihov imitator, neki . . ć . . . . sa satirom „Politička doraslost" (Lipsiae, 1845.), razdijeljenom u tri dijela, ispjevanom u sestinama, od kojih je svaka označena svojim brojem, upravo kao u „Srčikama", a posvećenom Mirku Haraminčiću, „prijatelju čovječanstva". Već ove riječi odaju autora madžarona, jer dok su se naši preporoditelji oduševljavali za nacionalnu ideju, madžaroni isticali su općene ljudske ideje, pa su prema našim nacionalistima bili kozmopolite.

Anonimni autor i sâm osjeća, da nije pjesnik, ali prilike su takove, da mu je teško ne pisati satiru, pa zato i jest njegov motto: „Dum natura negat, facit indignatio versus". Rdjavim stihovima crta u prvom dijelu općene naše političke i društvene prilike, u drugom s mottom: „Deme autem lucrum, superos sacraque negabunt" žigoše kler i njegove natražnjačke težnje, a na kraju, ne dirajući u književnost, stvorio je nekoliko karikatura najvidjenijih naših preporoditelja, što su se isticali u politici i javnoj upravi.

Pisca „Političke doraslosti" potakla je „ljubav slobode", da se okomi na one, koji je zatiru. Privilegija uzrok

su naše nesreće, jer sprečavaju svaki napredak, protive se razumu i pravoj slobodi, no doći će vrijeme, te će svi državljani biti jednaki, svi će stvarati zakone, jednake za sve. Velike ove reforme ne mogu se naglo izvesti ; treba iznajprije puk pripraviti, a snažne ruke moraju njime upravljati. Borbe, što se vode u Hrvatskoj, ne idu za tim ciljem, ne teku u duhu stoljeća. Sve se kreće oko odbrane jezika i narodnosti od Madžarâ, a to je ludo, jer ,,budale samo budale uče", da se može narodu oteti njegov jezik.

Susedi dobro, braćo, nam žele,
Jer kane zlomit stare povele ;
Za čovječanstvo boja l' ne vode,
Je l' po pravice stazi ne hode?
Staru krivicu kane zatreti,
K slobodi vrata svem nam otpreti.

Pisac pozivlje, da se predsude odbace, surovost i medjusobno klanje neka nestane, a Hrvati da se u ovome znaku izmire i slože. Ali pored svega toga nije on ni najmanje obziran prema svećenstvu, koje je bilo tako odlučan elemenat medju preporoditeljima. Popovima su — veli — uvijek na ustima medene riječi, pa misle, da je sada najzgodnije vrijeme baciti opet jaram na ljude, da im ,,po starinski" ljube nogu. U Zagrebu zidje se opaticama manastir, kane k tome pozvati i jezuite, da im pomognu gaziti slobodu, i tako nam se pripravlja lomača, vrlo ironično dodaje pisac, ,,municipalna, divna, domaća". Odgovornost za sve to baca pisac na biskupa Haulika, koji u te svrhe obraća novac, što bi ga imao dijeliti ništu i ubogu, pa buni svećenstvo, što je raspaljeno političkim strastima pripravno ,,na sekire". Pisac šibajući kler povodi se za ,,Srčikama" :

Istinu kažem mojem domarom,
Da se ni branit moć tem komarom,
Samo je jedno u svetu trovilo,

Od kog pogine crno strašilo:
Svetlost je čemer za te komare,
Ko strašna bura je za gusare.

On zato traži u Hrvatskoj „slobodnost veroispovedanja", „slobodan tisk", a prestupcima štampe da sudi porota, koja da već postoji, autor bi rado sve potpisao, što je rekao, ali ovako ne će „riskirat verige". I „priličja" preporodnih politika crta oštro, a počima „od glave":

Mal, sredne glave — z intranskog gnoja,
Med suvojnici uboga proja,
Rad bi što speljat, al ne zna kako,
Sve što počme mu ide opako ;
Hraniti ima svatov množinu,
Ravnati ne zna crnu družinu.

To je Gaj, čovjek „bez takta" i „nesposoban za svoje časti". Zdenčaj, Mirko Lentulaj i Metel Ožegović obilježeni su još grubljim crtama, tek o jedinom Janku Draškoviću, „koji je pobudio narodnog harca", govori s počitanjem : on diše nezavisno i pošteno, vjerno uvijek brani svoje mnijenje, a što misli, ono objelodani.

Satira „Politička doraslost" ima 90 sestina, pa ako se i razbira, da je anonimni pisac klasički obrazovan, nema ona nikakve književne cijene. I tu stoji satiri na kraju „dalje će slediti", ali i on reče pa poreče.

K ovome radu madžarona idu i „Paprike harvatske leta 1846.", oveća zbirka satiričkih aforizama, takodjer u sestinama, koja je do nas došla samo u rukopisu.[12] Ako poredimo s oblikovne i sadržajne strane „Paprike" sa Sterneovim „Srčikama", lako ćemo se uvjeriti, da je i prve napisao isti pisac, ali poslije „Političke doraslosti", jer je prema ovoj satiri i on podijelio „Paprike" na tri dijela, a o pseudonimu Sterneu znamo iz „Srčika",

da ga je nadahnula vila u Samoboru i da mu je bila već sijeda glava, kad se pojavio kao prvi zatočnik madžaronske satire. „Paprike" su nastavak „Srčika", ali kako su se u kratkome razmaku medju njima naše političke prilike silno promijenile, pa je pomirljiva tendencija „Srčika" postala anahronizmom, to su novi Sterneovi afo-rizmi krupniji i žešći.

Preporodna je satira dakle ilirska i madžaronska. Ako pomenutim madžaronskim satirama dodamo još „pamflet na Ilirce", što ga je u stihovima napisao neki stari plemić, oduševljeni štovatelj Napoleona, ispreko Save, protiv vodja preporoda, a sačuvao mu se rukopis, iz kojega je ulomke priopćio A. Šenoa,[13] vidimo, da je njihova satira sasvim gruba, neknjiževna, u glavnome politička, uvijek anonimna ili pseudonimna, po tendenciji unionistička i ultraliberalna, ali premda su madžaroni, protivnici hrvatskoga preporoda na osnovi slavenskoj, osudjivali štokavsko narječje kao književni jezik, smatrajući samo kajkavsko narječje hrvatskim jezikom, ipak njihovi satirici nastoje pisati štokavski, no tako su puni kajkavizama, nerazgovetnih riječi i loših oblika, da su gdjegdje naprosto nerazumljivi. Pisac „Političke doraslosti" prihvatio je pače i Gajev pravopis. Ilirska satira, u koliko se javila u štampi, zadire radije u društveni i književni život, pa ako i nema trajne književne cijene, ipak se izdiže nad madžaronsku, a poznata nam je i tu jedna izrazita politička tiskana satira, i to na latinskom jeziku: „Martini Sarcastii Pseudo-Nasonis Ilirici metamorphosis unica" (Lipsiae, 1843.), što ju je spjevao Franjo Milašinović (1808. do 1883.), posljednji naš latinski pjesnik, tada profesor crkvene povijesti u zagrebačkom seminaru, a poslije kanonik kaptola zagrebačkoga, šibajući madžarone poslije prvoga

njihova poraza. Užih veza izmedju madžaronske i ilirske satire nema : jedna se na drugu ne obazire. G. 1842.—1846. jesu Xenienjahre u hrvatskoj književnosti, pa ako njihovi plodovi i nijesu umjetnička djela, ipak smo o njima govorili, jer prosiplju svjetlost na jednu sakrivenu, a veoma zanimljivu stranu našega preporoda, a u prvom redu zato, da se jače istakne epigram i satira Vrazova, što se pomolila u isto doba, u istim prilikama, a izdiže se nad sve ovo prirodjenom darovitošću, pravim humorom, svestranošću i umjetničkom obradbom.

XI.

SATIRE I EPIGRAMI.

Godine 1845. bio je Vraz prvi put u Pragu i tu izdao „Gusle i tamburu". On je već odavna htio vidjeti Zlatni Prag. Kad je omrzao na gradačke profesore, pomišljao je, da nastavi nauke u Pragu (1837.),[1] a sada, ojadjen prilikama u Hrvatskoj, počeo je opet čeznuti za Pragom, kako piše Erbenu (1844.), više „nego duša pobožnog čovjeka za Rimom ili Jerusalemom".[2] Pjesnik je u Pragu odlučio štampati svoju novu zbirku pjesama, jer mu je u Zagrebu dotužio život, kako veli, „što porad cenzora, koj je gori od Omara, a drugo porad tiskara, koji je gori od Verresa".[3] Ako su medjutim prilike cenzure i krenule na bolje, pjesnik je ipak 1. aprila god. 1845. poslao rukopis „Gusala i tambure" u Prag Šafaříku,[4] a ne zadugo spremio se i sâm na put ostavivši Hrvatsku, gdje je bilo, kako reče, „sve državnimi strasti okuženo".[5] Upravo u Beču zateče ga crna vijest o julskim žrtvama. „Čekam sa strahom i nemirom sutrašnje novine. Bože mili, kad će jednom svanut sunce i pred naša vrata!" piše odavle Kukuljeviću pod dojmom prvih vijesti,[6] a 20. augusta prisustvuje u Pragu zadušnicama „za nesretne žrtve naše stvari".[7]

Mjesec dana, što ga je Vraz proboravio u Pragu, da dovrši započeto već štampanje knjige, ma da su mu tužne vijesti iz Hrvatske srce stisle, bio je melem za njegovu dušu. Medju češkim književnicima on se osvježio, da dodje u okuženu domaću atmosferu opet zdraviji i krepčiji.

Osobito ga se dojmila Božena Němcová, a nada sve Karel Havlíček Borovský, Vrazu doista srodna duša. „Nu najznamenitiji originalitet — piše iz Praga Erbenu — u Vašoj je književnosti gosp. Havel Borovský. Njim može se književnost Vaša veoma obogatiti. Njegovo će pero mnogo pomaći stvar Vašu, nu on sâm teško će prijatelja pribaviti si, jerbo je dosjetljiv — satirista."[8] U ovo doba nijesu ni Česi tako duboko zagledali u dušu mladoga Havlíčka.

U „Guslama i tamburi" posabrao je Vraz iza odulje stanke svoje pjesme iz prijašnjih godina i razdijelio ih na četiri odijelka: „Prvo lišće", „Cvijeće i voće", „Iza mora" i „Povjestice". To su ponajviše pjesme još iz prvoga perioda preporoda, kad je poezija bila jedini izražaj njegova duha, ali dodatak u ovoj knjizi pod naslovom „Istina i šala", niz šaljivih pjesama, ima pečat novoga vremena, a dodate su zbirci kao „pjesni od Jakoba Rešetara s Cerovca". Pjesnik dakle shvaća i satiričku poeziju plodom svoga kriticizma. Vrazova satira i kritika doista su dva izraza iste njegove sposobnosti, kojima je i povod isti, pa su se oba pojavila u isto doba: pjesnik je satirom i epigramima nadopunjivao svoj književni kriticizam, primjenjivajući ih nesamo književnom, već i društvenom i političkom životu.

„Istina i šala" javlja se publici gotovo opreznije od prve Vrazove kritike. Predgovor ovome dodatku blaga je persiflaža na tadašnje književne prilike. „Ti dobro znaš, učeni moj štioče, kakve su se kod nas gradile dosad pjesni. Krotke i bezazlene, te ne bi od njih posijedila ni mačku dlačica, a kamoli kosa u koje naše mudre glave. Pjevalo se, kako znaš, samo o ljubavi, o crnih — i (promjene radi) katkad i o modrih očiju; izvan toga o slozi i bratstvu, o ognjištu i bojištu, a pri tom je ostala mirna krajina." Vraz, koji je tako mislio o preporodnoj

poeziji, primio je, kaže, „ne sluteći nikakva zla" pjesme „početnika" Jakoba Rešetara, svoga staroga prijatelja, i obvezao mu se, da će ih priopćiti kao dodatak svojoj zbirci. Vraz se i sâm zgrozio od pjesama Rešetarevih, upropastio se od njegove bezobraznosti, pa bi ih spalio, da ga ne veže poštena riječ. O prvoj njegovoj pjesmi umah je napisao i sasvim nepovoljnu ocjenu : pjesnik tu ironično piše ono, što su ozbiljno pisali i mislili uvrijedjeni domoroci (Topalović, Zorec) o prvoj njegovoj kritici, zahitivši tako u ironiji način tadašnjeg mišljenja o svakom slobodnijem kretu u književnosti. Pored svega toga Vraz na kraju predgovora toplo preporuča pjesme Rešetareve, jer ih i bezobrazne nije „nadahnulo opako srce", a o samome Rešetaru veli : „I sve što je ponešto zubat (nekoji će kazat : i neotesan), opet je, vjeruj mi, pošten čovjek, iskren prijatelj i domorodac s dušom i tijelom. Medjutim on je kako tako mlad, zato se možemo nadati, te će se još s vremenom popraviti, dok mu ti oštri zubi ispanu."

„Istina i šala" pored tolike ironičke odbrane ipak je najpitomiji niz Vrazovih pjesama ove vrste. Samo dvije su pjesme aluzije na suvremeni politički život : pjesnik izdaleka žigoše bezglavost vodiča naše politike („Kralj Matijaš") i šiba krilate riječi, buku, diku i slavu, kojom naoko kao da će se nebo prolomiti, a gdje je uistinu sve to samo smiješna — praznina („Jašac"). U sonetu „Strijele Apolonove" pjesnik doduše veli, da je bog dao pjesnicima za neprijatelje njihove pun „tuljac strijela — epigrama", ali ovakvih u ovoj zbirci još nema. U predgovoru k „Istini i šali" obećao je pjesnik, da će i u slijedećoj zbirci biti Rešetarevih pjesama, ali „Gusle i tambura" posljednja je Vrazova štampana zbirka, i tako Vrazove satire i epigrami, pored „Djulabija" najvažniji dio njegova pjesničkoga stvaranja, ne izadjoše za njegova života, a najveća je šteta,

što je u izdanju njegovih djela Matica ilirska baš ovdje sasvim nekritično radila, otkidajući oštrinu teksta, a rukopise pjesnikove nije sačuvala.

Vraz je u predgovoru k „Istini i šali" dobro istakao, da je Jakob Rešetar s Cerovca njegov najvjerniji i najstariji prijatelj, s kojim je drugovao od malih nogu, i da će oni ostati prijatelji do smrti. U prvom periodu preporoda prosipao je pjesnik svoj humor bezbrižno i srećno, ne misleći da će ga doskoro trebati u drugim oblicima i u druge svrhe. Vrazova satirička poezija izbila je nekako u isto doba s njegovim kriticizmom. On je doduše kao slovenski pjesnik, kako vidjesmo, pjevao satire i epigrame, ali otkad je počeo pjevati hrvatski, nije posezao za njima. Samo četiri epigrama padaju u prvo doba preporoda: „Muhar" (1838.), „Age" (1838.), „Raznost mnijenja" (1839.) i „Pjesniku Lupaču" (1840.), a sva ostala njegova satirička poezija, u koliko su pjesme datirane, razvija se u isto doba s njegovim kriticizmom, a gdje ona dira u književne pojave, tu pače vidimo samo nešto jače istaknute misli, što ih je Vraz iznio kao kritik.

Pjesnik je najveći dio svoje satiričke poezije nazvao „Komarima i obadima", jedan oveći niz prozvaše izdavači „Ose", nekoliko epigrama našlo se kasnije pod nazivom „Neotesanci", a ima ih još nešto i nepriopćenih, što ih nadjosmo u dvije sveske pjesnikovih bilježaka u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici. Ova je poezija po sadržaju društvena, književna i politička, a izlazište njezino označio je pjesnik u „Kolu", u ocjeni „Čudnovatih dipala". „I mi se nalazimo u vrijeme takovo, gdje vlada s jedne strane duševno mrtvilo, a s druge politička pretjeranost. Prekrasna polja za oružje satire!"[9] A u „Dennici-Jutrzenki" varšavskoj, govoreći o Zorčevoj satiri, ističe istu misao i nadovezuje: „Bio bi nam potrebit Ar-

chiloch ili Juvenal, koji bi svojim bičem šibao poroke i čistio svojom grmljavinom atmosferu društvenog i političkog života."[10] Ali dok je Vraz tražio našega Juvenala, već je sâm bio udario ovim pravcem, premda bi volio, da se našao tko drugi, jer njemu je dala narav smijeh kroz suze: smijao se, da ne plače. „Moja se je narav u naših sadašnjih okolnostih — piše 23. novembra god. 1842. posestrimi — tako izopačila, da pri njekojih čudnih stvarih ne mogu ino nego da se smijem, i to je, sudim, najbolji dobitak, što ga čovjek kod stanovitih stvari steći može ; jerbo tko se smije, ne ima vremena, da se plače."[11]

Vraz je spjevao nekoliko epigrama o — epigramima, iz kojih razbiramo njegovo shvatanje ove vrste poezije. On i sâm priznaje („Stihovi čitatelju"), da su njegovi stihovi „grubi, neučtivi", ali njima i ne treba nikakvih obzira, jer su djeca poštena značaja, istinita i uvijek iskrena. Ovaki su stihovi pravo pjesnikovo. Bog je dao svakome stvoru neko oružje za odbranu („Svakome svoje"), a pjesniku dade „mač — satiru, nož — epigram". Pa ako gdjekad i padne koja prekrupna, pjesnik se ispričava („Ispričanje"): za koke i puriće uzima se šiba, ali za vepre, medjede i kurjake nema ništa bolje od toljage, jer vrag ima debelu kožu. Napokon se pjesnik oprašta „s pogodjenima", koji se na nj možda ljute („Poeta i ljudi"), te im poručuje, neka se prodju krive staze i svuku svoje ružne mane, pa će mahom prestati i pjesme smiješne, jer pjesnikova je duša zrcalo, koje prima i povraća svijetu njegove slike. U Vrazovoj satiričkoj poeziji odrazile su se ovakve vjerne, dakako subjektivne slike iz našega književnoga, političkog i društvenog života.

Vraz je kao književni kritik najradije isticao kao prvi cilj preporoda, da se i naš narod prosvjetom digne do drugih naroda, ali je opazio, da je preporodna poezija,

glavna poluga tadašnjega prosvjetnog nastojanja, djetinjasta i prazna, pa bi trebalo u prvom redu književnost dići na viši, evropski niveau. Ovakve misli izbijaju i u njegovoj satiričkoj poeziji, dakako u jačim i drastičnijim oblicima. Pjesnik je god. 1835. spjevao slovenski sonet „Vas, zvončeki, poženèm od veseljà", što smo ga priopćili, gdje se jada, da Evropa napreduje, jer joj se mudrost ne daje samo u očenašu, a njegov će slovenski narod ostati nejako dijete, jer ga pisci hrane — dječijom hranom. On je uvidio, da u Slovenaca nema zgode i pogode, da se razvije svjetovna književnost, a nabožno-poučna ne će preporoditi narod. A sada u Hrvatskoj uvidja, da ni svjetovna književnost, ako nije jaka i puna, ne može narod kulturno podići, pa je pomenuti slovenski sonet slobodno preradio („Nadriknjištvo"), a gotovo jednako ga završio :

Evropa 'e k duhu već dorasla,
  Jer ju pisci krepkom hranom hrane,
  Kano Hektor svog sinčića — mozgom.
A mi puk naš hoćemo bez masla
  Da othranimo uz knjige neslane,
  Bijuć ga uz to, ko zao školnik, rozgom.

Ta u nas piše svako uhato stvorenje, a u svemu tome ne bi ni kemik našao toliko soka, da se tri put najede — muha. Književni diletantizam bujno cvjeta i udara u oči svojim smiješnostima. Jedan se pjesnik mnogo muči („Pjesnik"), dan i noć sjedi kraj učenih knjiga, ali uzalud : posao njegova plitkoga uma, uzet na rešeto, propada kao vodica žitka. Drugi čuči dan i noć u sobi („Tko je što ?"), premeće listove, uči, da razvrući „tudjom vatrom mozag", a onda zajaši na — kljuse. Treći se hvali, da vješto piše („Književni kotlokrp"), te se svuda nameće sucem — pjesnik jamačno gadja Bogoslava Šuleka — a ipak ostaje u svakom poslu, „što se i rodi — drotar". Neki se stihodjelja

tješi („Utjeha stihotvorca"), ako ga sada i ne shvaćaju, da će poslije smrti steći slavu, a pjesnik mu uzvraća: istina, možda će mu pjevati u slavu andjeli i svetice, ali treba, da mu se pjesme prije očiste od mana u — purgatoriumu. Ima i takav pjesnik („Suć smuć, pa prolij!"), kojega su pjesme čiste, stihovi „glatko pričešljani", nigdje nikakve pogrješke, no čovjek ipak još nešto traži, i on mu se pričinja kao panj, iz kojeg se ne da izrezati „niti svetac, niti čestit djavo". Ovakvi se pjesnici uvijek javljaju s velikom bukom i slavom, pa kraj njih rdjavo prolaze doista veliki i zaslužni muževi („Mahna", „Mjera"), jer veličinu uvijek prati tišina i čednost.

Vraz nije pretjerivao. On ni kao kritik ne traži poeziju visokoga stila, ali hoće, da se maknemo iz općenog diletantizma, koji je u prvom periodu preporoda bio prirodan, nuždan, pače i koristan, no produživši se u drugi period, bivale su mu sada posljedice sve teže. Književni plodovi bili su ponajvećma bezbojni, monotoni, bezidejni i prazni, a svatko je pjevao i smatrao se velikim pjesnikom. Ovu silnu megalomaniju, posljedicu svega toga, žigoše Vraz kao kritik i podruguje se njome kao satirik.

Preporodnim pjesnicima posvećuje Vraz epigram „Orfej" (1843.). I u nas, veli, „sa sviju strana do sto lira" zveči, ali sve one nijesu, što je bila jedna tračka: ona je krotila divlje zvjerove, a ove ne mogu ukrotiti „ni zločestog jednog m a č k a". Pjesnik očito aludira na zagrebačkog cenzora Macsika. Nije bilo dosta pupoljaka, što su u prvome svitanju preporoda probili, koji bi se kasnije, pod toplinom sunca na zenitu, razvili u cvijet, a nekmoli da prkose mrazu, što je prije vremena pao. Madžar Macsik postade tako vladalac pjesničkoga hrvatskog osjećanja. Preporodna krilata poezija heroičkih fanatika, što se rastapahu u lirizmu ilirizma, nemajući jače unutarnje

snage, bila je zatečena, pa nije sišla, štono je riječ, s konja na magarca, već „S magarca na ništa" (1843.). Ova je satira pendant epigramu „Orfej", a prvi joj je stih prijevod one Horacijeve: „Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus!" Takova bila je i naša poezija. Kad bi se koji pjesnik „našao na porodu", veli Vraz, pustio je u narod tako „strašan glas", preporučujući svoje pjesme, kao u Homera bojni bog Ares pred Trojom. A što izadje? Ridiculus mus! Ali i to „nješto je valjalo", ako i ne puno: „bilo nam za ludu djecu bar igračkâ".

Nu otkak' sanak usni madžarski oroslan,
Da će ga izjest mišić iza Drave poslan,
Te na stražu metnu pred goru nam m a č k a,
Sad ti nam tek bude zlo, ah do zla Boga,
Jerbo bogme, brate, od časa onoga,
S naravske bojazni (vjeruj ovoj pjesmi!)
Više nijedan mišić na polje van ne smi!

Vraz je kao kritik razvijao pozitivne strane preporodne književnosti i htio tako uzdići naš prosvjetni niveau, dok kao satirik gleda samo negativnu stranu, a upravo one prilike, što su gotovo u klici ugušile svestrani razvitak njegove književne kritike, utjecale su najpovoljnije na razvijanje njegove satiričke poezije; jednom riječi: Vrazova kritika i satirička poezija se medjusobno nadopunjuju, a zajednički podaju nam cjelovitu sliku njegova shvatanja naše preporodne književnosti.

Vraz se ugibao politici, jer ga nije zadovoljavala, pače često joj odaje svoj prezir, a novinarstvu, gdje bi bio mogao utjecati na političke dogadjaje, nije se nigda ni približio. Ali dvije njegove bilježnice, sačuvane u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici, pune bilježaka, polemika, anegdota i epigrama, a osobito njegova priopćena satirička poezija, dokazom su, kako je on ipak pomnjivo pratio sve, što

se zbivalo oko njega. Nema većeg dogadjaja, ma bio i tužan, u kojemu Vraz ne bi opazio i smiješnu stranu, pa mu posvetio jedan epigram. Kad je u Zagrebu vojnička glazba jednoč svirala davoriju ,,Nek se hrusti'', pa se radi toga u madžarskim županijama podigla urnebesna vika, pjesnik im odgovara u epigramu ,,Gundjal''. Svaki sukob narodne stranke s madžaronskim ,,Puropoljcima'' prati njegova pjesma, a iz njegove bilježnice razabiramo, da su to dijelovi nedopjevane ,,Purokolijade''. Kad su madžarske županije poslije prvoga poraza madžaronskoga redom izabirale Josipovića kao nekog mučenika svojim asesorom, pjesnik pokazuje i ostalim madžaronima put, kako će doći do ovakove slave (,,Savjet''). Kad su madžaroni optuživali preporoditelje u Beču i u Pešti, da ih novcem podupire Rusija, pjesnik im umah odgovara (,,Rublji'') :

Da su nama rublji liepi,
To bi i vas već odavna
Imali u naših džepi'.

A epigram ,,Sluga nametnica'' odgovor je Madžarima, koji su uvjeravali Evropu, da je slavensko gibanje u monarkiji plod ruske propagande, pa da Evropi prijeti pogibao, koju može odbiti samo madžarizacija.

Sluga, što se sâm nameće, kažu, da ne valja.

Kad je ipak postignuto, te je ime ilirsko zabranjeno, Vraz se u basni ,,Orao i soko'' gorkom ironijom izrugao preporodnoj krilatici : ,,Aula est pro nobis'', a medju njegovim bilješkama sačuvala se i jedna takva pričica u prozi.[12] Ali pored svega toga ogorčenja pjesnik je i tu otkrio nešto smiješno. U pjesmi ,,Lude glave'' priča, kako je neki Madžar došao na izvor Dunava, zagazio u vrelo, ne misleći da Dunav ima tisuću vrela, i obijesno rekao :

Šta će sad, egbata, ti Peštanci reći,
Kad će vidjet, gdje će Dunaj prestat teći.

Središte hrvatske politike četrdesetih godina bila je raspra s Madžarima, i to je osnov Vrazove satiričke poezije, u kojoj se jednako bezobzirce dira u sva tri faktora ove raspre : u Madžare, madžarone i pristaše narodne stranke. Najzahvalniji sujet bili su dakako madžaroni, rpa nepismenih seljaka plemića i njihovi vodji. Najradije se pjesnik podruguje madžaronskoj kukavštini kao glavnoj biljezi njihova značaja („Dobili smo", „Promišljenje", „Pojavljenje protinaravsko", „Hrabrost madžaronâ", „Savjet Madžarom", „Strah", „Zoologicum", „Nepotrebna skrb"), zatim crta njihovo neznanje i ograničenost („Lineus II.", „Nova borba", „Uzrok") i podmitljivost („Rublji", „Tallayrand II."), a cjelovite su karakteristike madžaronâ satire : „Tko je Uj-Horvat ?" i „Cigani". Pjesnik, imajući ovakve pojmove o madžaronima, bio je dakako nepomirljiv protivnik svakoga izmirenja izmedju madžaronske i narodne stranke („Crni bik").

Vrazova satirička poezija nije strančarska. On nigda ne zatvara oči pred pogrješkama preporoditelja, a kako se njegovi epigrami kreću samo oko prvih glava prema onoj : „Leo non capit muscas", to je najgore prošao Ljudevit Gaj. Vraz je bio otvoren protivnik njegove politike. Kad je Gaju posvuda ugled pao (1843.), spjevao mu je pjesnik oštar, u bilježnici sačuvan, a dosele jamačno radi oštrine nepriopćen epigram bez naslova, koji počinje :

Pao je il dottore d' ogni bella arte,
Pao je Dulcamare, pao naš Bonaparte . . .[13]

Nekoč je Vraz sâm hodočastio u Krapinu i ovamo dozivao svoje prijatelje, a sada se grohotom smije svojoj nekadašnjoj pobožnosti u epigramu „Sveta mjesta" (1842.) :

Čivut hodočasti
u Palestinu,
Moslemi u Meku
i u Medinu ;
A Iliri, brate,
baš u Krapinu.

Još nedavno, u augustu god. 1841., Vraz je sa Sreznjevskim i posestrimom Dragojlom prisutan kod slave, što je na Gajevo godovno priredjena u Psarjevu. Nad prvim mjestom stola visi Gajev portret, ukrašen cviječem, a ispod njega sjedi Gaj.[14] Sada je i to Vrazu smiješno, jer kad je u septembru god. 1841. došao u Zagreb Kollár, Gaj nije dopustio, da ga preporoditelji svečano sa bakljadom dočekaju, kako su obično njega dočekivali, pa se pjesniku domorodna slava učinila monopolom slavičnog diktatora, i on je počastio Gaja epigramom „Kita bez cvijeća", koji je epilog slave u Psarjevu :

Za umnožit Ludku slavu,
Dâ mu Pirko čast s muzikom,
I tu vjenčao zelenikom
Cvjetnim viencem njemu glavu,
I vrh toga, ala sreća,
Nakitio ga i bez cvieća ![15]

U svakom Vrazovu epigramu i satiri ima više zbilje nego šale, a što dalje, prvi elemenat sve većma prevladava, dok se napokon njegov humor ne preokrene u neku tragiku. Pjesma „Nemarnim i neodlučnim", što svakako pada u posljednje doba, već i nije satira nego elegija. Pjesnik žigoše pogadjanja s Madžarima, našu krotkost, poniznost i neodlučnost te pohlepu za častima, pozivajući da prezremo i srebro i zlato i sâm biser, „koj nam vrat otkida" :

Drugač ćemo spoznati istinu !
Doć će vrieme nemilosno tvrdo :
Tešku krv će lievat svako brdo,
A vi ćete plaćati krvninu.

Djeca će vam u ruhu prosjaka,
Prag dušmana ljubeć, kruha prosit,
A po djedovini glavu nosit
Ohor čopor od karakalpakâ.

A ova bol i trpkost prelila se u bolni sarkazam u najvećoj i najuspjelijoj Vrazovoj satiri ,,Hrvat pred otvorenim nebom" (1848.), gdje crta Hrvata u najodlučnijem času kao neodlučna, pa dok drugi upotrebljavaju zgodu, da rukom segnu do svojih ideala, Hrvat još ne zna, što mu treba, pa razmišlja i vijeća:

Tako on zaosta do danas bez sreće,
Što onda predugo viećalo mu vieće.

Veliki dogadjaji ili su prebrzo slijedili, ili smo se mi pretromo razvijali, i s ovom tragikom naše novije povijesti svršava Vrazova satira. ,,Jadan narode — bilježi pjesnik u svojoj bilježnici — kojemu veliki muževi niču u zao čas. I tebi, moj narode, radjahu se u vrijeme mira sami Kalche i Tyrteji, a u vrijeme pogibelji Epikureji i Anakreonti."

Vrazova satira i epigram svojom umjetničkom obradbom, otmjenošću i finim humorom te jakim slikama od nekoliko snažnih, karakterističnih crta zaprema najvidnije mjesto u preporodnoj književnosti, pače nema dosele uopće premca u hrvatskoj poeziji. Ako je gdjekad posegnuo za kojim oštrijim izrazom, pa se neštedice oborio na protivnika, ispričava ga, što su te pjesme nastajale u prvim utiscima, a nijesu za života mu izašle iz njegovih intimnih bilježnica. Pisao je, samo da odoli srcu, a osjetljivost njegova bila je tim veća, što su je izazivale nesamo prilike, pune gradje za satiru, već i suvremena naša satirička poezija, koja je upravo njega izabrala kao cilj svojih strjelica. Vraz je svoj prirodjeni dar za satiru pomnjivo dotjerivao. On je od satirikâ poznavao, koliko nam citati pokazuju, A. Barbiera, Puškina, Voltaira, Horacija. Iz Puškina je pače i preveo nekoliko epigrama. Utjecaj Prešerna opazili smo već medju njegovim satiričkim slovenskim prvencima, a opaža se to i poslije (Prešeren ,,Pušičarjem", Vraz ,,Ispričanje"). Nema sumnje, da je čitao i epigrame

Kollárove i Čelakovskoga, a Havlíček ga je u Pragu najviše privlačio upravo kao satirik. Od svih satirika ipak je najvolio Horacija i Berangera. Vukotinović pripovijeda, da je djela ovih dvaju pjesnika u džepnom obliku redovito sa sobom nosio.[16] Na francuskog satirika doista nas podsjećaju neke Vrazove satire („Cigani", „Tko je Uj-Horvat?", „Postanak Tiharja"), a vrlo uspjela njegova socijalna satira „Naš obersudac" uistinu je slobodna preradba Berangerove satire „Le senateur", što bi pjesnik jamačno i zabilježio, da ju je sâm izdao, dok izdavačima nije bilo ni na kraju pameti, da to nije originalna pjesma, jer je izvrsno lokalizovana u našem društvenom životu, što više, bit će da u njoj ima i aluzija na tadašnjega nekog našeg „obersuca", pa su izdavači pače ispustili jednu „preveć ugrizljivu kiticu". Umjetnička sredstva, kojima se Vraz kao satirik služi, jesu različita : antiteza, gdje humor probija u neočekivanju, pitanje i odgovor, gradacija jedne misli, poredjenje, igra riječi, strane riječi, a osobito je pomnjivo nastojao oko dotjerivanja oblika te cjelovita izražaja, koji se uvijek sagiba i savija prema svome sadržaju, u kome nema toliko zlobe i mržnje, koliko iskrenosti i tvrdog uvjerenja. Najizradjeniji tip preporodnoga književnika podruguje se ovdje nadriknjiževništvu i nadriknjigama, najdosljedniji prosvijetljeni demokrat neobrazovanu seljačkom i poluobrazovanu višem plemstvu, odlični domoljub, radi neplemićskoga podrijetla izlučen iz javnih političkih posala, svima onima, koji su se isticali u političkom životu, ali s manje sposobnosti, snage i čestitosti, nego što bi on bio mogao. Moralna visina nad protivnikom u političkom radu te u društvenom životu čar je ove poezije, što je obrubljuje lagani humor iza prepaćenih i prešućenih boli. Vrazova satira i njegovi epigrami plodovi su književne, političke i društvene pocjepkanosti, djeca razočaranja.

XII.

SONETI I GAZELE.

U drugom periodu preporoda Vraz pjeva sve manje i sve rjedje. Medju njegovim rukopisnim bilješkama u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici ima jedan oveći feljtonistički šaljivi sastavak („Dragovoljni moji utisci'', 1842.), gdje Jakob Rešetar, crtajući u obliku vizije madžarone uz Josipovića, a domoroce uz Gaja, ogorčen s političkoga i društvenoga meteža priča, da mu je drug, pjesnik Stanko Vraz, njegov alter ego — umr'o, a on sâm, kritik i satirik, imajući deblju kožu, ostade i dalje na životu, ma i na rdjavu. Satira i epigram neko doba doista su jedini iskren izraz njegova pjesničkoga duha. U epigramu „Ponošeno istrošeno'' (1842.) sâm odgovara, zašto je zamuknuo, kad se od njega najviše iščekivalo :

„Zašto si umuko u najboljih ljeta ?"
— „E, brate, ne mogu skladna nać' predmeta."
„Šta si se zabrinuo o to ? Pjevaj Slogu,
Tu najmladju seku !" — „Ne ću, nit ne mogu."
„Zašto ?" — „Jer ne ljubi ono moja duša,
Što ljubi i slavi svaka druga šuša !"

Njegova je poezija procvala u divnome skladu prvoga perioda preporoda, a raspala se u neskladu novoga doba. Ali upravo kad je već bio spremio za tisak „Gusle i tamburu'', zbirku prijevoda i ponajviše starijih originalnih pjesama, pjesnik se zaljubio, i od punoće srca opet zaustiše usta. Bila je to posljednja Vrazova ljubav, tužna

i pjesnička kao i ona spram Ljubice. Javljajući Erbenu, da je poslao rukopis ,,Gusala i tambure'' Šafařiku, piše pjesnik, da se borio s bogom ljubavi i da je ,,najžešću vatru prošao sretno,'' ispjevavši pedesetak soneta, ,,i to polag najkrasnijega srca stojnog našeg grada.''[1] Bijaše to lijepa Zagrepkinja H i l d e g a r d a K a r v a n č i ć e v a, poslije gospodja Cucijeva.[2] Nije to bila ljubav velikih posljedica: ona je bila samo čarovan i žalovit odraz prekrasnih dana ljubavi spram Ljubice; ona je minula preko pjesnikova života kano zvijezda preko neba. Njoj je Vraz spjevao pod naslovom ,,Soneti'' pedesetak lijepih soneta, od kojih je oveći dio izašao u Danici (1845.) i u ,,Iskri'' (1846.). ,,Sonete'', uz koje se vežu ,,Gazele'', htio je pjesnik izdati pod imenom ,,Sanak i istina'', ali do toga nije došlo.[3] Ova posljednja Vrazova ljubav bila je mironosnica. ,,Miriteljica'', prvi sonet iz ovoga niza, što je izašao u ,,Danici'', nadovezuje se na epigram ,,Ponošeno istrošeno'', gdje se pjesnik s puno prijegora oprostio sa svojom erotičko-patriotičkom poezijom. Mislio je pjesnik, da ga je ostavila planinkinja vila, jer su mu iskustva života svu poeziju izvrnula u prozu:

Al tek, dušo, što se Ti ujavi,
Pod rukom Ti planinkinja moja,
Do nje sestre sve s vienci na glavi.

Tako milost pomiri me Tvoja
Opet š njome, te već danas savi
Ovu kitu od raznih mi boja.

Ova je ljubav, ma samo kao kratkotrajna obmama, njegove razgodjene pjesničke strune ugodila, pa ga tako povratila bar na čas poeziji i Gajevoj ,,Danici'', gdje se već nekoliko godina nije javio.

Kako se ,,Djulabije'' vezuju za Kollárovu ,,Slávy dceru'', tako je novoj njegovoj erotici izgledom Mickie-

wiczev ciklus „Sonety". Vraza, dok je još pjevao slovenski, privlači poezija velikoga Poljaka. Već je spomenut njegov slovenski prijevod balade „Powrót taty", a znamo, da je medju izgubljenim Vrazovim slovenskim pjesmama bilo, kako sâm kaže, i „nekoliko soneta à maniere de Mickiewicz".[4] Pjesnik, koji je toliko prevodio s različitih evropskih jezika, ipak je najviše Mickiewiczevih stihova pretočio na hrvatski, pa nije ni čudo, da u njegovu pjesničkom stvaranju nalazimo i tragove poezije najvećega poljskoga pjesnika.

Vraz je kao sonetist prevodio Kollára, Prešerna, Petrarku, Byrona i Uhlanda, a ipak nas njegovi „Soneti" najviše podsjećaju na Mickiewiczev ciklus „Sonety".[5] Oba pjesnika crtaju povijest svoje ljubavi, prikazujući najradije svoj ideal u salonu, u konverzaciji, kao biće medju ostalim ljudima. U dvorani bruji pjesma i razgovor. Pjevač poziva na ples. Uto udje ona, jednostavna i obična, ali i da je u ruhu pastirice, svaki bi vidio, da je kraljevna. Svi stanu i nastade sveti muk.

> Nikt nie wiedział dla czego w zadumieniu stali.
> „Ja wiem, rzecze poeta, anioł przelatywał."
> Uczcili wszyscy gościa — nie wszyscy poznali.

Vraz prima misao iz prve strofe ovoga Mickiewiczeva soneta[6] i s njome počinje sonete „Sila lijeposti" i „Carica", a pomenuta su posljednja tri stiha motto u njegovu ciklusu. Vrazov sonet „Najbjedniji" prijevod je Mickiewiczeva soneta „Rezygnacya", što ga je prije toga preveo na slovenski Prešeren („Illyrisches Blatt", 1837.). A najljepši je dokaz, kako je Mickiewicz utjecao na Vraza, sonet „Pohode", koji je u početku prijevod, a dalje osim pointe, gdje se pjesnici razilaze, parafraza soneta „Do D. D. Wizyta."[7]

Pored toga Vraz se ugledavao i u Prešernove sonete. Prvi sonet „Predmet pjesni" prijevod je Prešernova soneta

„Očetov naših imenitna dela", koji i tu stoji na prvome mjestu. I drugi Prešernov sonet „Vrh solnca sije solncev cela čreda" preveden je u Vrazovu nizu („Sunce i zvijezde"), a motiv trećega „Tak, kakor hrepeni oko čolnarja" obradjen je u sonetu „Duga". Kako u Prešerna iza soneta slijede gazele, tako i u Vraza, pače u oba pjesnika ima ih upravo sedam, pa kako Vraz počinje svoje sonete s prijevodom prvoga Prešernova soneta, tako i prva njegova gazela živo podsjeća na prvu gazelu Prešernovu, što je dobro opazio Milivoj Šrepel.[8]

„Sanak i istina" je najzrelije i najdotjeranije Vrazovo pjesničko djelo, a gdjekoji soneti i pojedine gazele biserje su hrvatske erotike. Pjesnik „zlatan u okvir soneta" živim šarama slika osjećaje svoga srca i svoju novu ljubav, što je kao fenić ptica iz pepela oživjela. On je doduše ubrzo opazio, da je sve to samo sanja, ali ne očajava, već kao da je Hildegardi zahvalan i zato, što mu je svijetlim manjama obasjala na nekoliko trenutaka tužni život, obrubivši ga zlatnim okvirom poezije, koja se milo doima srca, ma bila i bolna. Hildegarda mu :

Opet vile dovede u dvore,
A vile mi donesoše pjesme.

Blagodaran pjesnik posve smiren, osjećajući već „na prsih smrt hudu", ostavlja joj amanet — svoje vjerno srce „u sonetâ tih zlaćanom sudu". Samo jedan tračak nemira muti mu srce : on gleda oko nje „pusto jato ašigdžija loših", pa strepi i moli : „Ne daj, Bože, da taj andjeo klone !" U samoprijegoru njegova je najsvetija želja, neka je dobije tko drugi, ali — najbolji („Odluka"), dok napokon u „Molitvi" ovaj osjećaj ne zadršće kao lepet krila serafovih, i on se čistom dušom moli :

Čuvale Te — zamolim tad Boga —
Čiste ruže, čuvale Te vazda
Vječne zviezde s neba visokoga,

I sni moji, što Te željno kruže,
I andjeli — i Bog, što Te sazda
Krasn'ju sanka, zviezde, andjela i ruže.

Mir i tišinu, što se rastrla nad ovim sonetima, prekida samo tu i tamo neki sarkazam, kao jeka njegove satiričke poezije, ali i on je ublažen i umekšan, a čistoća osjećanja izbrisala je s ove erotike samoprijegora sve ljudske boli. Njemu se pričinilo, kao da se Ljubičina duša vraća u novoj zemaljskoj prilici, kao da mu je Bog iznova stvorio, što je smrt oborila („Otkud modre oči ?"), ali opazivši pjesnik, da je samo snivao, osamljen upire oči prema groblju na zapadu, prema onim lipama, gdje mu se ukazala Ljubica, i sluša mukli glas svoga udesa :

Preko groblja nâd Ti cvate cvietom !
Preko groblja vjera T' vienac spleće !
Preko groblja Tebe ljubav čeka ! („Konac".)

Vrazove gazele nježno završuju pričanje sonetâ. Malo ih ima, ali sve su lijepe, a prva, možemo reći, jedna je od najnježnijih hrvatskih erotičkih pjesama. Ove su gazele kitica jesenjega cvijeća, ali duša pjesnikova u njima, idealna i čista, prikazuje nam se u vječitoj mladosti. Vraz je dobro slutio, da je Zulimka, kako je u gazelama zove lijepim istočnim imenom, posljednja njegova ljubav i da njoj pjeva svoje — posljednje pjesme.

XIII.

MATIČINO „KOLO“.

Pali smo, pali, duboko smo pali“, piše Vraz Muršcu 28. septembra god. 1845. iz Zlatnoga Praga.[1] Kako je pjesnik na svome povratku iz slovenskih zemalja u jesen god. 1841. našao u Hrvatskoj nove prilike, tako je to bilo i sada, kadno se vratio iz Češke. Bana Hallera više u Hrvatskoj nije bilo, a time je nestala posljednja nada, da bi se ikako mogla složiti narodna stranka s madžaronima. Krv narodnih mučenika pala je na njegovu uspomenu, pa nam ga tradicija crta kao nasilnika, što on nije bio, pače se i historičari povedoše za tradicijom, ne gledajući zbiljske činjenice, pa se o njemu piše, da je bio poslan na Gaja i Ilire, da je podupirao sve one, koji su bili protiv Ilira, a ne vodi se računa o tome, da je uistinu bio u vječitoj borbi s Josipovićem, vodjom madžarona, i da je ovaj na nj najžešće udarao u požunskom i hrvatskom saboru te u kongregacijama zagrebačke županije ; kaže se, da je zabrana imena ilirskoga njegovo djelo, a smeće se s uma, da je upravo on u kući velikaša energično odbio kao nedokazana sumnjičenja madžaronâ, radi kojih je bilo ilirsko ime zabranjeno ;[2] govori se o njemu kao o izdajici i prvome propagatoru madžarskog jezika u Hrvatskoj, a ne gleda se, da se on u kući velikaša redovito dizao u obranu naših pravica, u čemu je bio u opreci s madžaronima, i da je tu dvaput protestirao protiv jezične osnove, po kojoj se htjelo uvesti madžarski jezik u naše škole i unutarnju

upravu.[3] Haller se nije priključio nijednoj stranci, pa nije podupirao nasilja ni Ilirâ ni madžaronâ, već je htio da bude objektivan, jer je bio poslan u Hrvatsku, da uvede mir i približi obje stranke, a kad je poslije julskih žrtava bilo to zauvijek isključeno, pade i on, a na nj pade mržnja Ilirâ i madžaronâ.

Vraz je na tužni dogadjaj od 29. jula gledao kao na posljedicu neobuzdanosti, kojom je narodna stranka vodila politiku, pa zato, kad se uto sastao hrvatski sabor, a pjesnik bijaše u Gracu, na povratku u Hrvatsku, piše Kukuljeviću : ,,Sada su Vam opet otvorena vrata u krasnu budućnost, nu ne pustite bez koristi prolaziti vrijeme u ludosti i lijenosti, i razlučite sve dobro razumom, a ne krvlju, i mahnite se one žedje za osvetom, koja je dosad narod naš gnjavila i klala, i u najnovije vrijeme tolikih nam prouzročila jada, da i dandanas plaču matere, sestre i ljubovce."[4] Vraza je duboko dirnula ova mladost, što je u svetoj domoljubnoj vatri izgubila život. ,,Ja žalim one žrtve, one krasne duše, i samo onda ću prestati žalujući, kad budem vidio, da si je nemirna, po madžarskih izgledih obražena stranka naše stranke, kupila tim pamet — makar i preskupo." Medju Česima uz trijeznog Havlíčka, koji je isticao, da za domovinu valja danas živjeti a ne umrijeti, ukazala mu se politika naša u još većoj apsurdnosti negoli ikada prije. ,,Vidio sam skoro Česku, Moravsku i Slovensku, i mogu kazati, da su one pokrajine sretnije, jerbo će one radeć u tišini postići prvo s postojanjem svojim dosljednim . . . svrhu, negoli mi s bukom i vikom, sami i bez potrebe žrtvujući krvave žrtve."[5]

Vraz u ovo doba iznovice ističe misao o potrebi intenzivnijega rada oko općene narodne prosvjete, ,,bez koje ćemo i odsad kao i dosad udarati štapom po mraku".[6] Kukuljeviću saopćuje nekoliko misli, da ih u obliku prijed-

loga podastre saboru, kao osnov obnove prosvjetnoga rada : 1. neka sabor zaključi, da se umah uvedu narodne škole bar u svakoj župi, a na trošak vlasteostva i podložnika ; 2. neka se izabere vrstan odbor, koji će sastaviti dobre školske knjige u narodnom jeziku s novim pravopisom ; 3. neka sabor zamoli kralja, da potvrdi pravila Matice i sve književne institucije ; 4. neka upita sabor zagrebačku županiju i biskupa Haulika, kud su novci s kamatima, što su se skupili za utemeljenje narodnoga kazališta, pa neka se ovi novci sastave s glavnicom Matice, da ona uzmogne brže i krepčije raditi ili neka se odrede za Narodni muzej u Zagrebu, za koji takodjer treba umah zatražiti odobrenje. „Isto tako neka se učini s novci, koji su se skupili za podignuće spomenika na polju Grobničkom, jerbo najljepši je spomenik, koj si mladi narod podignuti može — izobraženje, prosvjeta, a spomenici od gvoždja ili kamena pristoje se samo za narode već izobražene, prosvijećene." „To su stvari, koje su za sada najbliže narodu i domovini našoj, zato valja, da se prvo svega pobrinemo za nje."[7]

Vraz nije ovaj put mogao samostalno stati na čelo ovakvim težnjama, jer u jednu ruku nije imao sredstava, a u drugu on je bio željan rada, a ne borbe. Poradi toga, kad se uto radilo o popunjenju nove stolice za hrvatski jezik i književnost u akademiji zagrebačkoj, natjecao se oko toga s Antunom Mažuranićem i Babukićem — manje važne ne ćemo ni spominjati — i Vraz, a sve rad toga, da se uzmogne „laglje okretati kao pisalac".[8] Kao gramatik pristajao bi na ovo mjesto Mažuranić, o književnosti bi mogao kritički govoriti samo Vraz, ali mjesto ne zapade ni jednoga od njih, već Babukića, dotadašnjeg tajnika Čitaonice, koja je upravljala glavnicom Matice ilirske, jer ona još uvijek nije bila potvrdjena, pa i ne postoji kao

posebno društvo. Vrazovo se čitavo nastojanje sada svelo oko toga, da postane tajnikom Čitaonice, pa da oživi književni rad Matice, što se jedva krenuo i zapeo. U borbi za prvu i posljednju svoju službu pjesnik je mnogu gorku iskusio. Upravo u ovo doba razvio se do skrajnosti antagonizam izmedju njega i Gaja. U Pragu okrivljuje Gaj Vraza kao svoga najglavnijeg neprijatelja, koji mu odbija ljude, potkapa slavu i krila podsijeca, te ne može raditi, kako bi htio, pa zato da i naše stvari ne mogu napredovati, kako bi valjalo.[9] Šafařik i Palacký morali su pjesniku posvjedočiti, da od njega nijesu čuli ništa rdjavo o Gaju.[10] Ali uto Gaj nije više ni vodio prvu riječ u svemu, pa ako je i radio protiv Vrazove osnove, nije to bilo odlučno; Gajev kandidat Galac jedva se spominjao. Ozbiljno se s Vrazom takmio za tajništvo Dr. Jakov Užarević, urednik ,,Narodnih novina'', uz kojega su pristali neki članovi Čitaonice ponajviše zato, kako je mislio Vraz, da opeku Gaja, otevši mu vješta urednika.[11] Najzad poslije oštre borbe odbor zaključi predložiti skupštini obojicu, pa da zajedno ureduju u Čitaonici i uredjuju časopis, koji se imao pokrenuti, a odbor će odlučivati, koje će se radnje primiti. Vraz je bio s time veoma nezadovoljan, jer je htio imati odredjen posao i jer je vidio, da će časopis ovako ,,postati krparija, dapače karikatura''.[12] U odboru bili su stariji ljudi iz dopreporodne generacije, gotovo sami neknjiževnici, pa je pjesniku bilo teško, što su ovi starci tako skrbnički gledali na mladu književnu generaciju, i žao mu je bilo, što se ona nije mogla od njih emancipirati.[13] ,,Ja sam zadovoljan sa svakim mjestom, bilo uredništvo ili tajništvo, samo ne ću i na jednom i na drugom, i tako na nijednom čitav.''[14] Skupština bila je 30. septembra god. 1846., te su doista izabrana dva tajnika, Vraz i Užarević, svaki sa dvjesta forinti srebra godišnje plaće,[15] ali

ipak tako, da je posljednji obavljao poslove Čitaonice, a Vraz je bio tajnik Matice.

Matica ilirska, koja je postala na skupštini Čitaonice god. 1842. na prijedlog Janka Draškovića po uzoru Matice češke i Matice srpske, nije mogla prvih godina svoga razvitka jače utjecati na književnost; ona pače još i sada, gdje joj je Vraz postao tajnikom, nije samostalno društvo, već samo glavnica u upravi Čitaonice. Ona je prije Vrazova tajnikovanja izdala Gundulićeva „Osmana" sa znamenitom nadopunom Mažuranićevom (1844.), „Teutu" Dimitrija Demetra (1844.) i jednu svesku Drobnićeva hrvatsko-njemačko-talijanskoga rječnika. U političkom trvenju zapeo je sasvim nesamo književni njezin rad, već su i prinosi prestali pritjecati, otkad je poslije pobjede madžaronâ kod restauracije županije zagrebačke cenzura zabranila, da se u novinama priopćuju imena prinosnika.[16] Kad je uto nastao neki, ma i prividni mir, sve je očekivalo, da se Matica iz zastoja makne, pa zato je i dobila prvoga svoga posebnoga tajnika. Poslije skupštine od 30. septembra htio je doista i odbor Čitaonice, da Matica zadovolji ovim općenim željama, pa i sâm Drašković govori u jednoj od prvih sjednica, kako se uvjerio, da je općinstvo izgubilo povjerenje u Maticu, jer je zavladalo općeno mišljenje, da je književno njezino nastojanje zapelo.[17] Poradi toga htjelo se pošto poto uskoro izdati nekoliko knjiga. Odbor je požurio, da što prije izadje druga sveska Drobnićeva rječnika i druga knjiga Gundulićevih djela. A već u prvoj sjednici raspravljalo se pitanje, kako bi se zvao časopis, što će ga Čitaonica o trošku Matičinu izdavati, pa se odbor poveo za savjetom Šafařikovim, da se nastavi „Kolo", obišavši tako kao i Vraz traženje privilegija za izdavanje časopisa.[18] Vraz je kao tajnik bio urednik „Kola", što je imalo izaći u četiri sveske na godinu, i to doduše bez Užarevića,

ali po pravilima prihvaćenim na skupštini odbor je morao pregledavati sve, što će ući u ,,Kolo", radi toga, da ono na kojigod način ne bi škodilo ,,inštitutu i uopće narodnoj stvari". Za pregledavanje sastavaka odabrao je odbor u prvoj sjednici izmedju sebe Babukića, Demetra i Moysesa, koji su morali svoje mnijenje o svakom članku podnositi odboru, a ovaj je predao, što je bilo odredjeno za štampu, uredniku. Tako je vlast Vrazovu odbor sasvim ograničio, pače nametnuo mu i pravopis, kojim će se morati služiti, zahtijevajući da se u ,,Kolu" dosljedno upotrebljava rogato ě, koje su već mnogi zamjenjivali sa ie, a mjesto mukloga e muklo a (na pr. pàrvi mjesto pèrvi).[19] Vraza nije nitko pitao za njegovo mišljenje. Medju njegovim bilješkama za ,,Kolo" našli smo nabačenih nekoliko misli za članak ,,Sèrce ili sàrce", gdje ističe, da je naš jezik stvoren za nas, a ne za strance, kojima je vokalno naše r možda neugodno, pa odbacuje obadva zališna mukla vokala, ali o tom se dakako nije smjelo u ,,Kolu" govoriti, jer je odbor pitanje već riješio. Ali ako i jest odbor tako stegnuo vlast urednika, ipak se u ,,Kolu" Vrazov glas najjače čuo, no samo zbog toga, jer se drugi književnici nijesu mnogo javljali, a odbor nije bio sposoban, da sâm daje kakav pravac časopisu.

,,Kolo", što ga je izdavao Vraz kao tajnik Matice (1847.—1851.), prikazuje nam, možemo reći, gotovo sav književni rad u posljednje doba njegova života. Ali ma da je ,,Kolo" sada organ Matičin, pisci veoma slabo pritječu svojim radovima. U Vraza bilo je još nekoliko radnja, što ih je primio, otkako je prvi put ,,Kolo" zapelo, pa su mu sada došle u sto dobrih časa, a inače ponajviše je časopis ispunjavao sâm, premda je u ovo doba već fizički slab i nemoćan. Vrazovim nastojanjem postalo je i Matičino ,,Kolo" ogledalom domaće i slavenske književnosti, pa tu ima opet mnogo novih njegovih misli, pobuda i poticaja, koji bar

donekle oživljuju hrvatsku književnost uoči god. 1848. te do početka apsolutizma. On nas u ,,Kolu" prvi upoznaje s narodom bugarskim i otvora knjigu, koja je do njega bila ,,zatvorena i nerazrezana", priopćivši čitav niz bugarskih narodnih junačkih i ženskih pjesama s iscrpljivim komentarom, uvodom i pogovorom.[20] Kad se u ,,Zoru dalmatinsku" (1846.) iznovice uvukao stari pravopis, Vraz je opazio, da je pitanje pravopisa postalo opet aktuelno, pa ocrtavši u ,,Kolu" sintezu pravopisne borbe i njene goleme uspjehe, opominje Dalmatince, da je duh našega vijeka ,,duh sjedinjenja srodnih sila i teženja", gdjegod se ona pojavila, i da ćemo se, u pocjepkanosti slabi i nemoćni, samo tako domoći ,,prosvjete prave i postojane".[21] I Petar Preradović, ostavljajući Dalmaciju, udara u ,,Kolu" u iste strune u pjesmi ,,S Bogom".[22] Vraz je u ,,Kolu" priopćio Jukićevo ,,Putovanje po Bosni",[23] da ne oslabi zanimanje preporoditelja za ovu tursku pokrajinu, i dvije njegove narodne bosanske pripovijetke, i to ,,Derviši carigradski"[24] i ,,Dram jezika", o kojem u bilješci prvi opaža, da je to medjunarodni motiv i da je već obradjen u Shakespeareovu ,,Mletačkom trgovcu".[25] Kad je u doba okupacije Bosna opet privlačila hrvatske pisce, upotrijebio je Jukićev putopis Andrija Palmović za svoju klasičku baladu ,,Tomić Mihovile" i za ,,Bosanskoga korabljara". Vraz je kao urednik Matičina ,,Kola" počeo priopćivati stare hrvatske listine, ističući u uvodu njihovo značenje za historiju, geografiju i filologiju. Listine će dokazati, da je opravdano nastojanje ,,naš književni jezik u javni život da privedemo", jer je on već i bio takav, a u drugu ruku u starim je listinama ,,svakolika terminologija juridička, pa nam ne bude više treba od nevolje kovati novih riječi za imenovanje pojama pravstvenih".[26] Ovu njegovu misao tek danas izvodi u život ,,Hrvatski pravno-povjesni rječnik" Vladimira Ma-

žuranića, što ga izdaje Jugoslavenska akademija. Kad su minule burne godine 1848. i 1849., opazio je Vraz u ,,Kolu", da u nas nije izišla ,,niti jedna knjižica, koja bi pretresala rat od god. 1848.—1849., rat, koji je tako duboko zasijecao u živac narodu našemu", dok o njemu izlazi toliko njemačkih i madžarskih knjiga, koje kaljaju junaštva našega naroda.[27] Poradi toga donosi u ,,Kolu" anonimne ,,Zapiske hrvatskog časnika", pa moli druge časnike, koji su se borili u Italiji ili Ugarskoj, da mu pošalju svoja zapamćenja. Vraz je nadalje u doba jednostranoga zanosa za dubrovačke pjesnike prvi od preporoditelja kritički prikazao u Matičinu ,,Kolu" duh i vrijednost stare hrvatske poezije,[28] a prvi je od svih Slavena kritički i jasno obilježio odnošaj folkloristike prema slavenskoj mitologiji, dignuvši se visoko nad fantastičke teorije o vjeri starih Slavena, što su ih zastupali po njemačkim uzorima suvremeni slavenski naučenjaci.[29] Pored svega toga Vraz je sâm u obliku pregleda prikazivao hrvatsku, srpsku i slovensku književnost, a upozorivao je i na inostrana djela, u koliko su se ticala Slavenstva, pa je prema tome urednik ,,Kola", u kojem je prema potrebama vremena pouka sve većma potiskivala beletristiku, pratio i u svome uskom opsegu i bez osobite potpore književnika sva važna pitanja svoga doba.

Od svega ovoga rada najzanimljivije su Vrazove misli o slavenskoj mitologiji i o starim dubrovčanima. O vjeri starih Slavena pisalo se dotle dosta malo, pa i to je sve bilo pod utjecajem teorija J. Grimma. Pisci su najradije miješali folkloristiku s mitologijom ili su se pouzdavali u krive dokumente. Ni Šafařik nije bio prost od ove pogrješke. Vraz je opazio nenaučnu osnovu ovoga rada. ,,Ja rado priznajem — piše on u članku ,,Pabirci bajoslovni" — da ne valja nijedna mitologija slovinska, koliko ih god imamo dosad.

Nu tome, čini mi se, nije kriva ista stvar, već njezini pisaoci, koji su stali prije o njoj mudrovati, nego se je skupilo svekoliko gradivo, nje se tičuće. Rado priznajem i to, da se bajoslovje slovinsko nikad ne će ponositi (s) one jasnoće i savršenosti, koju danas hvalimo u mitologije starogrčke i skandinavske, jerbo nam k tomu nedostaje pismenih dokumentâ iz najstarije dobe, iz dobe pretkršćanstva. Nu opet ne valja, da radi toga mahnemo rukom i da se prodjemo posla, ostavivši polje pusto i neprotraženo . . ." „Nemojmo prije vremena vrhu stvari ovih mudrovati, stezajući ih na nekakav kalup. Zato ima još vremena, kad n a s ne će ni boljeti glava. Naš posao je prosto rudarski. To će bit, sva je prilika, dovoljno za nas i za cijeli naš vijek." „Zato naše Kolo ne će u tom ogledu nikakovih donosit sistema, nego za tu nauku priopćivat cigla gradiva."[30] Ovi pogledi, što su u nauci izbili tek u novije doba, daleko poslije njega, nakon gotovih već sistema i velikih djela o vjeri starih Slavena, što su se ukazala nesigurnima, osobito karakterišu Vrazov kriticizam.

Ovako samostalan bio je Vraz i u prosudjivanju starih dubrovčana, pa se i tu gdjekoje njegove misli slažu s novijim rezultatima nauke. Ivan Mažuranić jedini je od preporodnih pisaca duboko shvatio umjetničku stranu dubrovačkih klasika, a kritički gledao je na ovu epoku hrvatske književnosti, koja je utjecala nesamo na pojedine preporodne pjesnike, već i na čitav razvitak preporoda, samo Vraz. Utjecaj Dubrovčanâ bio je jak, jer su naši preporoditelji izašli iz škola, u kojima je vladao duh pseudoklasicizma, a osobite prilike političke, što su nas usiljavale, da čuvamo i branimo latinski jezik kao nekakva mrtva čuvara naše političke individualnosti, bile su povodom, da se on u nas u javnom i privatnom životu sačuvao dulje nego igdje u Evropi. Mažuranić i Blažek pjevaju isprva

na latinskom jeziku. Kad su preporodni pjesnici, počinjući nit književnoga rada iznova, otkrili u prošlosti sjajnu, bogatu i formalno posve dotjeranu poeziju dubrovačko-dalmatinsku, kakve nije imao nijedan slavenski narod, a sami tapajući u traženju pjesničke dikcije, posve je prirodno, da su bili od čuda obnevidjeni. Stara umjetna poezija utjecala je na njih gotovo jače od narodne, jer im je u obilju davala sve, što im je nedostajalo. Gundulićev ,,Osman'' začarao ih je više od Kačića. Gaj, a nešto kasnije Kukuljević, sabrali su čitavu knjižnicu rukopisa i starih izdanja dubrovačko-dalmatinskih pjesnika. U ,,Danici'' javila se gotovo u svakom broju koja stara pjesma ili ulomak iz čitava djela, a najednoč počela su izlaziti nova izdanja starih klasika, pa je gdjekoje godine broj ovakvih knjiga nadmašivao samoniklu produkciju preporodnih pjesnika. Prvo djelo mlade ,,Matice ilirske'' jest veoma ukusno izdanje Gundulićeva ,,Osmana". Ovaj silni zanos za Dubrovčane, što ga je tako vješto udesio sâm Gaj, bio je u početku i potreban, da pobijedi glavna njegova ideja : jedinstveni književni jezik, a prva je posljedica oduševljenja za stare klasike bila, da se medju preporodnim pjesnicima, u doba novovjeke romantike, što je bila po svemu opreka starome pseudoklasicizmu, našla četa njihovih epigona. Mažuranić je pristao uz Dubrovčane, ali njega je kao pjesnika plastika vuklo ovamo čisto umjetničko nagnuće : težnja za umjetničkim izražajem, no ostali imitatori odmicali su se od duha vremena i povodili se za starom poezijom bez umjetničkih pobuda i ciljeva.

Stanko Vraz, ulazeći u hrvatsku književnost kao izraziti romantik, umah je opazio, da će utjecaj velikih dubrovačkih pjesnika sprečavati mladoj preporodnoj knjizi razvitak u suvremenom duhu, ako i nije mislio, da će ona u našim čednim prilikama biti izražajem vječitih kom-

promisa oprečnih književnih struja. Već godine 1838. u pismu Ljudevitu Gaju, što je priopćeno u šestoj knjizi ,,Gradje“, Vraz se odlučno protivi ,,dubrovčaniziranju“ u ,,Danici“, navodeći analogije iz stranih književnosti, pa nastoji sklonuti Gaja, da ograniči značenje i utjecaj naših klasika na preporodnu književnost. Ali utjecaj Dubrovčanâ sve je većma rastao. Vraza je osobito boljelo, što nije mogao nastaviti izdavanje teškom mukom skupljenih narodnih pjesama, dok su redom nicala izdanja djela starih pjesnika. God. 1841. priopćuje zato u pismu Čelakovskome svoj ,,subjektivni rasud'' o Dubrovčanima. ,,Ja priznajem — veli medju inim — cijenu: klasičnost Dubrovčanâ, čudeći se nad uznešenošću njihovih ideja i nad bogatstvom izraza i divnoj tananosti versa; nu prevedi ih u talijansku, te će svaki Talijan kazati, da je prijevod izvor talijanski.'' On priznaje, da ih valja visoko cijeniti, pa da je i on mnogo od njih naučio, ,,nu moje počitanje nije slijepi fanatizam, koj bi smatrao njih kao uzor izvrsnosti, kao non plus ultra ilirske poezije, prezirajući suprot tomu narodnje pjesme te isključivo njih ropski nasljedujuć — onu veliku četu dubrovačkih pjesnika, koji svi kao franceski trubaduri govore iz jednih ustiju na jedan kalup.'' ,,Postupanje naše mladeži baš tako je u tom prizrenju krivo, kao postupanje srpske, koji ne čitaju Dubrovčanâ.“[31]

Vraz je ocjenu dubrovačkih pjesnika smatrao eminentno važnim pitanjem za razvitak hrvatske književnosti, pa kad je upravo radi prirodnoga razvitka preporodne knjige nastala nužda, da se javi Vrazova kritika, bilo je i potrebno, da se skine koprena iluzije sa poezije starih klasika. Medju Vrazovim bilješkama iz početka god. 1844. nalazimo u nacrtu za četvrtu svesku ,,Kola'' zabilježen i članak ,,Dubrovčizam i narodizam'',[32] ali ova je sveska

s njegovom ocjenom dubrovačke poezije izašla tek god. 1847. Tu on ističe, kako djela njihova treba prosudjivati ,,bez ikakvog zanešenja'', a prije svega treba zagledati u ,,duh vijeka, u kojem su oni živjeli, i u koliko je duh taj imao upliv na stvaranje njihovih umnih djela.'' Na ovoj osnovi kritik je lijepo zahitio kulturne značajke XVI. i XVII. stoljeća, prikazao veze Italije s Dubrovnikom i obilježio ovisnost naše stare poezije o talijanskoj. I pojedine njegove opaske su zanimljive. On je opazio, da u Gundulićevim ,,Suzama sina razmetnoga'', najdotjeranijem njegovu djelu, nema elizija, a što ih ima u ,,Osmanu'', valja tumačiti time, ,,što je prvo pjesnika zatekla smrt, nego je uspio veličanstveno djelo dovršiti, kako valja''.[33] Vraz osobito cijeni ,,Suze sina razmetnoga'', a Lucićevu poznatu pjesmu ,,Jur nijedna na svit vila'' naziva ,,canticum canticorum'' naše poezije,[34] ali zato u Palmotićevim djelima, kako je i pravo, nije našao velike poezije. ,,Kristijada Palmotićeva ne dopada mi se, premda ju naš svijet toliko hvali. Istina je vers lagan, okretan, nu odviše imade školastnoga bombasta.''[35] ,,On ima, istina je, lagak jezik, glatku ritmiku, ali mjesto ideja samobitnih (originell) puke školastičke floškule.''[36] Vrazova ocjena dubrovačkih pjesnika nije bila izrečena ,,na umaljenje njihove cijene i slave'', pače on sâm s ponosom ističe, da se izim Talijana i Španjolaca nijedan narod ne može u tom pogledu s nama takmičiti, a ne umanjuje im slavu ni to, što su se poveli ,,za klasicizmom romantičkim'', jer to je bio ukus i duh onoga vremena.[37] Kritik je samo htio, da oduševljenje za Dubrovčane podupire mladu preporodnu književnost, a ne da je sprečava u njezinu razvitku u duhu suvremene slavenske i evropske književnosti, pa da u ilirsku poeziju ne prelazi s dotjeranim oblikom i preživjeli duh starih Dubrovčana.

Pored Vraza nije se u „Kolu", ako odbijemo njegove izvjestitelje za ostale slavenske književnosti, nitko od preporoditelja javio kao književni kritik, a prilike su prije i sada bile takove, da je i njegova kritika ostala uvijek nešto fragmentarno. Za Vraza uopće nije tako značajno, što je kao kritik iznio, kako je važno, što je on htio iznijeti. O Vukovu zborniku veli: „Kad jednom izadje četvrta t. j. posljednja knjiga, govorit ćemo opširnije i o ovom u svakom obziru preizvrsnom djelu."[38] Pored toga obećaje, da će napisati „opširni pregled sviju zbirka pjesama narodnih pukova ilirskih", ali u „zgodnije vrijeme";[39] a jednako je namjeravao „o nekojih neizvjesnostih i nedostacih našega načina pisanja obilatiju jednom povesti riječ".[40] Vraz je objavio, da sprema za „Kolo" dva članka: „O dogodovštenom razvitku književnog našeg sloga" i „O biću i uplivu kritike na književstvo."[41] On vrlo dobro opaža djela velike umjetničke vrijednosti u Hrvata, Srba i Slovenaca, pa i ona, o kojima suvremenici nijesu vodili računa. Oglašujući Preradovićeve „Prvence" veli: „O prekrasnom ovom djelu progovorit ćemo u svoje vrijeme obilatije",[42] a spominjući almanak „Iskru" za god. 1846. ističe, da od njezinih priloga ove godine „najizvrsniji je pjesan g. Ivana Mažuranića: Smrt Čengić-age".[43] U Prešernovoj zbirci „Poezije", kaže, „ima prekrasnih umjetnih pjesama", ali ih ne ocjenjuje, već dodaje: „Drugi put više o njoj". Vraz je toplo pozdravio Vukova učenika Daničića. Kad je izašao njegov „Rat za srpski jezik i pravopis", on javlja u „Kolu", da je ova knjiga „znamenito pojavljenje na polju književnosti srpske".[44] No više od ikoga zavolio je mladoga Branka Radičevića i Petra Petrovića Njegoša. Kad su izišle Radičevićeve „Pjesme", on umah opaža tu dvije osobine: pravi pjesnički duh i čist narodni jezik, tek se čudi, što pjesnik,

čovjek iz škole Vukove, „nije prigrlio poetičko narječje hercegovačko, nu je napisao i izdao pjesme svoje narječjem banatsko-srijemskim, najnespretnijim za poeziju našu".[45] Vraz zamjećuje veličinu poezije Petrovića Njegoša i čudi se, da nijedan srpski časopis „do pukih naslova nije dosad ništa spomenuo za prekrasne pjesni : Luču mikrokozma i Vienac gorskij, za pjesni narešene silom dubokih i visokih misli, za pjesni pravog vrućeg poetičkog nadahnuća, za pjesni, kakvih ne ima svakolika dojakošnja umjetna poezija naša ! ! ! Dvije ima već godine, što je prva izišla, a sve još nijedne riječce o cijeni njezinoj !"[46] Vraz je u „Kolu" priopćio oveći ulomak iz „Luče mikrokozma" kao ogled Njegoševe poezije, a u bilješci dodaje : „O istome cijelome djelu govorit ćemo poslije".[47] A jednako oglašujući u bibliografičkom pregledu „Gorski vijenac" nadodaje : „Najkrasnije djelo, u ovoj struci što imamo. Priporučamo ga i svima i svakomu. Drugi put opširnije o njemu".[48] Od svega toga nije u „Kolu" izašlo ništa, ali kritik je ipak bez sumnje svoja obećanja iskupio, čemu nadjosmo i besumljiva svjedoka. Kad se poslije smrti Vrazove s njegovim rukopisima nije postupalo, kako bi se očekivalo, razvila se polemika izmedju „Nevena" i Bleiweisovih „Novic", kojom zgodom izbiše na javu i neke važne stvari. U „Novicama" (1854.) izašao je medju ostalim i dopis iz Praga: „Še nekaj o slovstveni zapuščini Stanka Vraza", što ga je napisao neki anonimni hrvatski pjesnikov prijatelj. „Netiskani še dozdaj — kaže on — prozaični članci Vrazovi so kritično-presojevajoči. Rajni pesnik se je sâm jedenkrat nekoliko mescov pred smrtjo k pisatelju teh vrstic — kteri se tudi smé med one prisrečne vštevati, kteri so Vraza osobno poznali — izrazil, da misli te kritične sostavke o pojedinih plodovih nove in stare naše literature v posebni knjižici izdati". „Kritično to delo — ktero sem še za ži-

vljenja Vrazovega pregledati priložnost imel — delí se v dvé poglavne straní: I. S t a r o s l o v s t v o (dubrovačko) i II. N o v o s l o v s t v o (jugoslavensko)". U prvome dijelu, prema piščevu pripovijedanju, govorio je kritik o Gundulićevim „Suzama sina razmetnoga", o pjesmama Gjordjićevim, Hektorovićevim i Lucićevim, o Čubranovićevoj „Jedjupci" i napokon uopće o težnjama pjesništva starih Dubrovčanâ. U drugom dijelu pretresao je južnoslavenske narodne pjesme uopće, a osebno se obazirao na klasički Vukov zbornik, pjesnička djela Petrovića Njegoša, Preradovićeve „Prvence" i „Poezije" Prešernove. Pomenuti anonimni pisac veli, da je god. 1853. u Zagrebu pregledavao Vrazovu književnu ostavštinu, ali se nije namjerio na ovaj rukopis, no ipak dodaje, da ne sumnja, e će se on ipak u njoj naći.[49] U Matičinu izdanju Vrazovih djela nema svemu tome ni traga ni glasa, ali ovo se kritičko djelo jednoč spominje i poslije toga. U „Narodnim novinama" (1880.) napisao je neki Zlatko S. P. „Spomen Stanku Vrazu", pa govoreći o njegovoj književnoj ostavštini ističe, da nam je Vraz ostavio „osobito mnogo literarno-kritičkih spisa, koji se odnose dijelom na hrvatsku književnost, dijelom na jugoslavenske narodne poezije i nekoje umjetne pjesme (Preradovića, Petra Njegoša i t. d.), nu ova ostavština nije dosad još tiskana".[50] Matica hrvatska nema danas od Vrazove ostavštine ništa. Slovenski dio njezin predan je Matici slovenskoj, i tu je lijepo sačuvan, a sve ostalo propade, a s tijem i pomenute cjelovite studije, najvažniji i najzanimljiviji svjedoci njegova kriticizma.

„Kolo" bilo je najljepši, a gotovo i jedini književni rad Matice ilirske od kobnog julskog dogadjaja, pa do vremena revolucije, kad se odasvud od nje iščekivalo što intenzivnije micanje. Dvije knjige, druga sveska Drobnićeva rječnika i drugi dio Gundulićevih djela, izadjoše tek mje-

seca juna god. 1847., a to je sve, što je osim ,,Kola" izdala Matica u ovo doba do apsolutizma. U isto vrijeme izišla je prva sveska Matičina ,,Kola", u redu četvrta, a krajem godine peta, napokon u martu god. 1848. i šesta sveska.[51] Kad se uzme u obzir, da je Vraz obavljao i tešku u ono doba administraciju časopisa, da je odziv književnika bio sada gotovo nikakav, pa da je sâm pisao, preradjivao, dotjerivao, komentirao i prevodio, a sav taj posao da je nadzirao odbor Čitaonice, u kome su većinu sastavljali gradjani i kanonici zagrebački, onda je čudo, da je on i toliko uradio. Tri ove sveske ,,Kola", ne obazirući se sada na svesku sedmu i osmu, spomenik su nesamo njegove spreme i samostalnosti, već i — marljivosti, a to u doba, kad je letargija pala na hrvatsku knjigu. Matica je ove tri knjige tiskala svaku u 1000 primjeraka ; od toga dobili su badava pravi i obvezani utemeljitelji 336 komada, a prodano je od sveske IV. 90, od sveske V. 47, a od sveske VI. 20 komada.[52] Kad je Vraz u sjednici Čitaonice 16. marta god. 1848. izvijestio odbor o slaboj prodji, zaključeno je, da se ,,Kolo" u buduće tiska samo u 700 komada. Zanimanje za književnost, što se odasvud isticalo, pa nepovjerenje prema Matici, što se ne miče, bilo je samo formalno. Kad je nakon bučnih borba u politici zavladala tišina, ljudi su htjeli, da im književnost nešto dade, a sami nijesu znali što. Zato nije ,,Kolo" imalo odziva ni u publike ni u književnika. A kad je planula revolucija, sve je zaboravilo na ,,Kolo", pače ga je ostavio i sâm Vraz, kojega god. 1848. prvi put vidimo u javnoj političkoj ulozi — na slavenskom kongresu u Pragu.

XIV.

SLAVENSKI KONGRES.

Kollárova slavenska uzajamnost učinila je češki narod vodičem slavenskoga preporoda u monarkiji: ona je oduševila srpsku omladinu u madžarskim školama, a preko nje sjedinila je u narodnom radu Srbe sve i svuda; ona je bila prva poticateljica hrvatskoga preporoda, a preko njega, gdje nije sama dosegla, utjecala je živo i na Slovence. Ideja slavenske uzajamnosti prožela je Čehe, Slovake, Srbe, Hrvate i Slovence najvećom samosviješću jedinstva, a ova je samosvijest sama sobom mogla u blizoj budućnosti postati i u politici zamašna, važna i jaka, da pomjeri tudje račune, poradi čega Nijemci i Madžari već u početku našega budjenja upotrebljavaju sva sredstva, da suzbiju opasni „panslavizam". Najprvo se očitovala ova samosvijest u medjusobnom prožimanju književnoga rada pomenutih naroda i u tijesnim medjusobnim odnosima književnikâ, a oboje razvilo se u tolikom stepenu, kao nigda prije ni poslije preporodnih vremena, dok je ona u politici izbila spontano na javu tek burne god. 1848., kadno je velikonjemački pokret prijetio, da proguta Čehe i Slovence, a madžarizacija je radila oko uništenja Hrvatâ, Srbâ i Slovakâ.

Hrvatski pokret god. 1848. privukao je k nama u najtješnje veze Srbe i Slovence, a kako je bio smion i važan za čitavu monarkiju, privlačio je Čehe. Karel Havlíček, razvijajući godine 1846. novi program u slavenskom

pitanju, osobito ističe, da su interesi južnih Slavena i Čeha u monarkiji zajednički,[1] a godine 1848. govori u raspravi za drugu češku deputaciju ka kralju o hrvatskoj politici i čita trideset članaka zagrebačke deputacije, od kojih se najjače doimalo traženje jedinstva Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, narodni jezik u vojsci, crkvi i uredima, pa napokon opoziv hrvatskih četa iz Italije.[2] Ova druga češka deputacija sastala se u Beču sa hrvatskom deputacijom od 400 članova, koja je pod vodstvom Ljudevita Gaja imala kralju podnesti želje hrvatskoga naroda. Naši došli su u narodnom odijelu, a pratila ih je glazba. Kako se u isto vrijeme desilo u Beču i poslanstvo Poljaka, to je sâm slučaj ovom zgodom 2. aprila improvizovao u Beču slavenski sastanak, na kojemu je pored toga bilo i nekoliko Srba i Slovaka.[3] Tu je plameno govorio Gaj, koji se opet podigao na najvidnije mjesto, i barun Dragutin Kušlan, a Kurelac je kazivao pjesme Mickiewiczeve.[4] Izmedju češke i hrvatske deputacije poveo se jamačno i ozbiljniji razgovor o zajedničkom daljem radu, jer su 5. aprila obje deputacije izdale u Beču zajednički proglas južnim Slavenima.[5]

U Frankfurt na Majni bio je na 18. maja sazvan sabor, kojemu je bila zadaća, da stvori ujedinjenu Veliku Njemačku, računajući ovamo od slavenskih zemalja Češku, Štajersku, Korušku, Kranjsku i Primorje. Saziv ovoga sabora još je većma zbližio ugrožene slavenske narode, pa je trebalo tražiti sredstva za zajedničku odbranu. I Palackome stiže poziv, da dodje na sabor u Frankfurt, ali on umah na nj odgovori pismom, koje bijaše posvuda rastureno na češkom i njemačkom jeziku.[6] U ovome je pismu napokon do kraja izrečena Havlíčkova starija misao : „Monarkija austrijska je najbolje jamstvo za sačuvanje naše i ilirske narodnosti, i što većma poraste moć

austrijske carevine, to sigurnije stoji naša narodnost".[7] Protiv velikonjemačkog pokreta s centralističkim težnjama i ugušivanjem slobode manjih naroda Palacký traži federalističko uredjenje monarkije s jednakom slobodom svih naroda, istučući poznatu misao, kad Austrije ne bi bilo, da bi u interesu Evrope, pače u interesu čovječanstva bilo, odmah je stvoriti. Kako bi prirodna posljedica federalizma monarkije bila premoć i slavenski značaj nove države, postalo je u prvi čas pismo Palackoga političkim programom slavenskih naroda, kojima se trebalo boriti s njemačkim i madžarskim prevratom. Što je bila pogibao veća, slavenski su se narodi sve većma približavali jedan drugome. Ideja o slavenskom kongresu bila je, štono je riječ, u zraku, pa se nekako u isti mah javljala kod različitih naroda slavenskih. Prvi je ipak iznese javno u obliku prijedloga Ivan Kukuljević u Gajevim ,,Narodnim novinama" 18. aprila i preporuči Prag kao mjesto kongresa.[8] U Pragu je ideja objeručke prihvaćena, pa je dalje promiču Šafařik, Palacký, Havlíček i Ladislav Rieger. Havlíčkove ,,Národní Noviny" priopćuju 30. aprila na čelu lista prijevod Kukuljevićeva članka, a istoga dana bio je u Pragu kod J. Erazima Vocela, urednika ,,Časopisa Českého Museum", pouzdani sastanak. Ovdje je izabran odbor, koji umah sastavi poziv na sve slavenske narode monarkije i započe raditi oko priprava za slavenski kongres. Poziv je izašao 1. maja, i to na češkom, poljskom, hrvatskom, lužičko-srpskom i njemačkom jeziku. Slavenski je kongres bio odgovor na saziv sabora u Frankfurtu, a glavna mu je bila svrha raspraviti pitanje, kako da se protiv hegemonističkih pokušaja velikonjemačkih i madžarskih što prije i što jače izadje u borbu, pa da se tako slavenskim narodima u monarkiji Habsburgovaca osiguraju zajamčena prava konstitucije i njihov dalji razvitak. U svezi s tijem bile

su u programu ove tri glavne točke : 1. osnutak društva slavenskih naroda monarkije za zajedničko sačuvanje i odbranu ; 2. promjena monarkije u federativnu državu s posve ravnopravnim narodima ; 3. bliže odredjenje željâ, da se postigne tjesnije i trajnije ujedinjenje književnosti, znanosti i umjetnosti svih slavenskih naroda.[9] Svrha je kongresa dakle bila, da stvori za sve Slavene u monarkiji jedinstveni politički program.

Ako je inicijativa kongresa i potekla s hrvatske strane, glavnu brigu o njemu vode dalje Česi. Havlíček pošao je k Poljacima, koji su se najviše udaljivali od slavenske ideje, da i njih zagrije za stvar. Iz Galicije krenuo je tiho kroz Beč u Hrvatsku, gdje je praški kongres, ili kako su naši govorili „sabor", bio umah službeno prihvaćen. Dojmovi, što ih je češki politik iz Zagreba ponio, bili su najugodniji. Jelačić primio je Havlíčka najsrdačnije, i on je tu mogao opaziti golemu razliku izmedju otvorenog i odlučnog bana hrvatskoga, te mlakoga i bojazljivoga grofa Lava Thuna, gubernatora Češke.[10] Upravo u ovo vrijeme, dne 20. maja upravio je ban rodoljubivu praškom „Národnom výboru", smatrajući ga predstavnikom češkoga naroda, poziv, da i Česi pošalju na hrvatski sabor, koji se imao sastati 5. juna, svoje zastupnike, i oni se odazvaše i poslaše pjesnika Jaromira Erbena i pisca V. D. Lambla kao svoje narodne predstavnike.[11]

Kao dan slavenskoga kongresa bio je odredjen 31. maja. Od Hrvata došli su u Prag : Torkvato Brlić, dr. Miroslav Dražić iz Slavonije, Petar Frančeskini iz Primorja, barun Dragutin Kušlan, veliki bilježnik grada Karlovca, Josip Praus iz Zagreba, Maksim Prica, banski tajnik, Franjo Tkalac iz Karlovca i Mato Topalović. Ovima se priključio Vatroslav Lisinski, koji se desio u Pragu, kamo su ga poslije velikoga uspjeha prve ilirske opere „Ljubav

i zloba" poslali rodoljubi na konservatorij, da usavrši svoj prirodni dar (1847.).[12] Bečka „Slovenija" poslala je kao zastupnike Slovenaca Antona Globočnika i Alojsija Šparavca.[13] Miklošić, koji je potpisao praški poziv na kongres, nije mogao doći, jer je bolovao,[14] ali zato je s hrvatskim zastupnicima stigao u Prag S t a n k o V r a z, te se prijavio kao Slovenac. Više od Hrvata i Slovenaca bilo je na kongresu Srba, i to iz Vojvodine te iz Srbije, od kojih ćemo spomenuti samo Nikanora Grujića, Vuka Karadžića, Pavla Stamatovića i Jovana Subotića. Pored južnih Slavena bilo je tu Slovaka, Poljaka i Rusina, a od Rusa, koji su bili pozvani kao gosti, osvanuo je na kongresu poznati revolucionarac Mihajlo Bakunin. Hrvati došli su u narodnim surkama, s ilirskim crvenkapama sa danicom i polumjesecom, a oboružani sabljama i sa samokresom za pojasom. Ovo se tako dojmilo Pražana, da su i Češkinje počele nositi naše narodno odijelo i samokrese za pasom. Bio je to predznak, da će narodi i krvlju čuvati svoju slobodu i narodnost.

Kongres se prema poslovnom redu raspao u tri skupine: češko-slovačku, poljsko-rusinsku i jugoslavensku, od kojih je svaka imala svoje odbornike, predsjednika, tajnika i njegova zamjenika. Predsjednik jugoslavenske skupine bio je Pavao Stamatović iz Novoga Sada. Svaka skupina birala je izmedju sebe šesnaest članova u veliki odbor slavenskoga kongresa, a pored toga jednoga kandidata za predsjedništvo kongresa i po jednoga za tajnika i njegova zamjenika. Češko-slovačka skupina predložila je za predsjedništvo Palackoga, poljsko-rusinska kneza J. Lubomirskoga, a jugoslavenska Stanka Vraza.[15] Ovako konstituiran veliki odbor izabrao je P a l a c k o g a p r e d s j e d n i k o m, a L u b o m i r s k o g a i V r a z a p o t p r e d s j e d n i c i m a k o n g r e s a, pa je tako nakon dovršenih formalnosti 2. juna kongres svečano otvoren u velikoj dvorani na Sofinskom otoku.[16]

Kongres je otvorio Jan vitez iz Neuberka, na što je predsjednik Palacký pozdravio goste i progovorio općeno o ciljevima kongresa, a kad je iza toga pročitan program rada, dizali su se govornici pojedinih slavenskih narodnosti, da označe položaj svojih naroda te izjasne glavne ideje, što su dovele do prvoga slavenskoga kongresa.[17] Od Poljaka govorio je knez Lubomirski, od Rusina J. Borysikiewicz, od Slovaka M. M. Hodža, od južnih Slavena Mato Topalović, a završeno je svečano otvorenje govorom Šafaříkovim, koji se srcem posve predao tronutom trenutku, gdje je gledao oživotvorenu sanju o slavenskoj uzajamnosti. Sve, što se tu govorilo, dizalo je težnjom za pravednošću borbu slavenskih naroda za slobodu nad velikonjemački i madžarski pokret. Slaveni, zahvaćeni takodjer konstitucionalnim entuziazmom stoljeća, doista su nacionalni demokratizam i one humane ideale, što su k njima prešli upravo iz njemačke filozofije, shvaćali osnovom borbe za slobodu narodâ. Topalović govorio je kao Slavonac — opširno, a kao čovjek s juga — vatreno, prikazujući udes svoga naroda, što ga tlači tu živalj njemački, tamo madžarski, a ondje talijanski. ,,Govor njegov — bilježi češki historik — duboko osjećan, gorućom domovinskom ljubavi prodahnut, pravim nutarnjim ganućem dršćući, bio je teška optužba tlačiteljâ. Veličajnim slikama crtao je svetost narodne borbe i odavao nadu u zasluženu bolju budućnost Slavenstva. Neočekivana pohvala odmijenila je govornika, kojega je čin bio jedan od najefektnijih, najznamenitijih na kongresu, pače naprosto vrhuncem one svečanosti".[18] Kongres se uopće u početku spoljašnjim sjajem pretvorio u jednodušnu, veličanstvenu svečanost. U vjetru lepršale su posvuda zastave slavenskih naroda, a članovi kongresa urešeni su kokardama. Dne 4. juna prikazao je Stamatović uz asistenciju patrijarhova proto-

*

sindjela N. Grujića Bogu slavensku misu, kao simbol bratimstva slavenskih naroda, u improvizovanoj kapelici pod kipom sv. Václava, na današnjem Václavském náměstí. Po „svjataja svjatih" sjetio se protopresbiter cara Dušana Silnoga, Karadjordja, Petra Velikoga, kralja Sobjeskoga, Jurja Podjebradskoga, a iza toga molio se za žive : cara Ferdinanda, patrijarku Rajačića, bana Jelačića, za slavenske poslanike i za sve slavenske narode. Posvećeni hljeb primio je prvi Vuk Karadžić, za njim ostali Srbi, Rusini, Hrvati, Poljaci i Česi. Bio je to najsvečaniji i najveličanstveniji dogadjaj slavenskoga kongresa.[19] „Svaki je učesnik osjećao veličajnost trenutka, kadno je iza vremena bez pametara prvi put glasano svim narodima slavenskim zajedničko, u jeziku svima jednako razumljivome, slovo božje!"[20]

Unutrašnji, politički rad kongresa nije bio tako jednodušan kao spoljašnje manifestacije. Zadaća kongresa je bila udariti pravac jedinstvenoj slavenskoj borbi uoči revolucije, a po tome je on imao postati sudbonosan u povijesti Slavena u monarkiji. Pojedine skupine i veliki odbor kongresa obavljali su težak posao : spremao se manifest na evropske narode, adresa na vladara sa zahtjevima pojedinih slavenskih naroda i napokon ugovor medju Slavenima monarkije za zajedničku odbranu, a tu je trebalo prihvatiti ili odbiti program Palackoga, koji je tražio integritet i suverenitet monarkije, kao jedino jamstvo za dalji opstanak ugroženih Slavena. Kako je velikonjemački i madžarski pokret radio oko uništenja monarkije, to je prema ovom revolucionarnom stanovištu bilo gledalište Palackoga kontrarevolucionarno. Prilike su bile takove, da se ovakva politika s nadom u federalizam monarkije činila prirodnom i nužnom, ali historija opominjala je Slavene, da se u Austriji ne će dogoditi, što je prirodno i nužno. Pored toga i interesi svih sakupljenih

naroda slavenskih nesamo da nijesu bili zajednički, već gdjegdje upravo oprečni. Odnošaji Poljaka prema Madžarima bili su oprečni stanovištu Hrvata i Srba, a dok je bio u interesu Čeha i svih južnih Slavena integritet monarkije, Poljaci mogli bi svoje političke sanje o uskrsnuću stare poljske države oživotvoriti tek na rasulu monarkije. Ideja protivuaustrijska i austrofilska, revolucionarna i kontrarevolucionarna sukobile su se u Pragu već kod priprava za kongres, pa onda umah na početku kongresa, te je radi toga bio promijenjen i dnevni red, i najvažnija točka došla je na posljednje mjesto. Ni u skupini češko-slovačkoj nije u tome bilo potpuna sklada. U slavenskom kongresu vidimo zametak češkoj narodno-liberalnoj stranci, kojoj stoji na čelu federalist Palacký i Havlíček, te radikalno-demokratskoj, što prianja za revoluciju, a utječe na nju Bakunin. Skupina češko-slovačka i južnoslavenska pristala je ipak gotovo jednodušno uz načela Palackoga, no Poljaci nijesu se htjeli ni u ovim velikim časovima odreći svojih iluzija. Skupina poljsko-rusinska prihvatila je doduše adresu caru i kralju Ferdinandu i tu tražila autonomiju Galicije, ali ne kao zalog federativne slobodne monarkije, već kao korak k obnovljenju stare poljske države.[21] U skupini poljsko-rusinskoj pored Poljaka bio je najrječitijim protivnikom Austrije Bakunin. Mihajlo Bakunin, originalni predstavnik revolucionarnog slavenofilstva, pronicav i uman, a dosljedan kao svi ruski mislioci, došao je na kongres s pariskih i berlinskih barikada. Bio je krasna pojava : visoka stasa, izrazite čudne glave, okrugle brade, jakih brkova i dugačke kose, a ruke bile su mu fine i bijele ; bilo je sve to nešto aristokratsko, što je tome izopćeniku i vanrednom govorniku povećavalo čar mučeništva i borca za slobodu. On je bio naprosto najprivlačiviji član kongresa.[22] Bakunin vidio je spas Slavena samo u samostalnoj

slavenskoj revoluciji, koja bi, ma i uporedo s velikonjemačkom i madžarskom, potisnula dosadašnju državnu politiku i sâma si izvojštila poštivanje neprijateljâ i slobodu, udarivši osnove politici narodâ i ujedinivši se u borbi s evropskom demokracijom, koja je tražila slobodu, jednakost i bratstvo svih naroda.[23]

Ako ćemo vjerovati Bakuninu, koji broji dane kongresa medju najsretnije u svom životu, pobjedjivala je medju sabranim Slavenima politika, što ju je on preporučao, politika ,,samooslobodjenja, revolucije, sporazumna rada sa dizanjem naroda svih zemalja i bratstva s demokratima čitava svijeta'',[24] dok je odbačena politika diplomata, koji su tražili spas Slavena u obnovi carske moći i u opstanku Austrije. Kako je ova struja jasnije izbila, ma da se još nije došlo do zaključaka, sudbina je kongresa bila odlučena. Dok je dvorska politika i ugrožena aristokracija očekivala, da će slavenski kongres biti ustuk protiv Madžarâ i sabora u Frankfurtu, dotle mu nije stavljala zapreka, ma da su Nijemci bjesnjeli, a madžarsko je ministarstvo pače umolilo kneza Esterházyja, da utječe u Innsbrucku na kralja protiv kongresa,[25] ali kad se sve jače čuo glas Bakuninov, kongres bi spriječen u redovitom radu i napokon rastjeran austrijskom soldateskom. Već 12. juna izazvan je prvi sukob izmedju gradjanstva i soldateske kneza Windischgrätza, što se za vrijeme kongresa nagomilala, kao da će Prag opsjedati. Već za ovoga sukoba puštena je jedna salva u muzej, gdje su se obdržavale sjednice kongresa, jer da je odavle pao jedan hitac na vojsku. U gradu se odmah podizahu barikade protiv vojske. Istoga dana pade nekoliko salva u prozore gostione, gdje su bili ukonačeni mnogi Poljaci i neki poslanici hrvatski i srpski, opet tobože radi toga, jer je i odavle pao hitac na vojsku. Jednako pucalo se na kuću, gdje je stanovao knez

Jerzy Lubomirski.[26] Ove salve bile su najjasniji znaci Slavenima, da se imadu umah razići, ali kad to oni nijesu htjeli razumjeti, naložio je 13. juna knez Lobkowitz poljskim, hrvatskim i srpskim poslanicima, da smjesta ostave Prag. Kongres se krnj sastao još nekolika puta, ali kako su se sukobi izmedju gradjanstva i vojske pretvarali u revoluciju, pa je proglašeno i opsadno stanje, kongres se sasvim raspao, a da nije o glavnoj stvari, o zajedničkoj odbrani Slavena, ništa zaključio. Slavenski zastupnici, ostavljajući Prag, mogli su vidjeti samo jedno, što je tako jasno opazio Poljak dr. Karol Malisz, koji na pitanje, što znače praški dogadjaji, odgovara : ,,Stvara se u Austriji strahovita stranka iz soldateske, aristokracije i birokracije. Prag je drugi glavni grad u Austriji, pa se hoće tamo najprvo potisnuti demokratski elemenat.“[27] Pored svega toga slavenski kongres, ma da pretrgnut ostade bez uspjeha, imao je veliko značenje, jer je znatno pospješio razvitak dogadjajâ. Slaveni u monarkiji nakon osujećena kongresa nijesu udarili zajedničkim pravcem. Osobito oko Hrvata i Srba stvorene su takve okolnosti, da su u borbi za svoj dalji opstanak morali biti jezgra kontrarevolucije, vjerujući u federalizam i pobjedu Slavenstva u monarkiji. Badava je Bakunin, kadno je ban Jelačić potlačio bečku demokraciju, u poletnoj brošuri : ,,Aufruf an die Slaven" podsjećao Slavene na slavenski kongres, ističući da je naš spas samo u revoluciji i da je borba za slobodu istovetna s borbom protiv Austrije. ,,Trauet der Revolution ! Gebet Euch voll und ganz ihr hin ! Ohne sie kein Slaventhum !"[28] Uzalud je i Mickiewicz, podigavši u Italiji svoju poljsku legiju, da se uporedo s talijanskom revolucijom bori protiv Austrije, pozivao francuskim pismom, u nas nepoznatim, kneza Orsata Počića, da s Dalmatincima pristane uz revoluciju.[29] Počić, koji je sâm Austriju tako prezirao, te je

govorio, da se ne će ženiti, da mu djeca ne budu austrijsko roblje, pozdravio je 11. marta god. 1848. u Rimu poljskoga pjesnika, što je došao, da se bori za slobodu, elegijom „A. Mickiewiczu",[30] a dohrlivši iza toga u Zagreb, pjeva 10. marta god. 1849. u „Danici" himnu „U slavu Jelačića bana", koji je nakon kongresa provodio sabljom program Palackoga. U doba praške bune raspušten je „Národni výbor", a mjesto njega javila se nova rodoljubna organizacija „Slovanská Lípa", za čim su se poveli i drugi slavenski narodi, pa je i u Zagrebu osnovano društvo pod ovim imenom. Jelačić stoji u prijateljskom dodiru i sa praškom „Slovanskom Lípom", pa joj po svom osobitom skoroteči šalje pozdravlje i proglas iz svoga glavnoga stana u Zwölfaxingu, datiran 22. oktobra god. 1848., gdje medju inim javlja: „Bila je dakle moja dužnost kao gorljivoga Slavena, da iz nenavisti protiv Slavenstva izašlu protivuaustrijsku stranku u Pešti potlačim i uništim . . ."[31]

*

Vraz je 14. juna, kako kaže, „htio ne htio" morao ostaviti Prag i kongres, gdje se pored svoje čednosti uzvisio na tako vidno mjesto jamačno rad svojih širokih veza sa slavenskim svijetom i rad poznavanja svih slavenskih jezika. U hitnji ostavio je u Pragu svoju crvenkapu sa srebrnom iglom, a sablje nije ni smio sa sobom ponijeti.[32] Njegov rad na kongresu nije nam poznat, jer nam nedostaje gradja za pojedinosti. Kad je prema iskazima jednoga madžarskoga uhode posebno povjerenstvo počelo istraživati „urotu" kongresa, najvažniji su se spisi jednostavno „izgubili."[33] Ideja bratstva, jednakosti i slobode svih naroda, što je lebdila nad čitavim kongresom, odjeknula je u četvrtom dijelu njegovih „Djulabija." Poznavajući Vrazovo nepouzdavanje u bečku politiku, čemu smo

našli odraz i u njegovim stihovima, možemo naslućivati njegovo stanovište na kongresu, ali ipak u početku vojne protiv Madžara on je obožavatelj Jelačićev.[34] I Vraz je u bojovnoj Hrvatskoj postao bojovan. Otkako su posljednje čete ostavile Hrvatsku, vidimo i njega u narodnoj gardi, koja se smatrala jamstvom slobode naroda, a svaki njezin vojnik čuvarom ustavne slobode. Jedan dan stoji na glavnoj straži, drugi dan spava, a treći dan pada na nj patroljenje, i tako redom. Bilo je to mjeseca septembra.[35] Vraza su bila već zapala i dva odlikovanja. Beogradsko ,,Društvo srpske slovesnosti'' pod predsjedanjem arhimandrita Gavrila Popovića izabralo je pjesnika svojim članom dopisnikom,[36] a bečka ,,Slovenija'', kojoj je bio predsjednik Miklošić, preporučila ga je kao slovenskoga kandidata za bečko carevinsko vijeće. Kad je u ovo doba i u Slovenaca nastalo živahno narodno gibanje, osobito otkako je 4. jula god. 1848. počela u Ljubljani izlaziti ,,Slovenija'', Vraz je u oktobru krenuo u Ljubljanu, da bude u sredini slovenskoga pokreta.[37] On je došao u Kranjsku i Štajersku, kako veli, da bude u neposrednom doticaju sa slovenskim rodoljubima, da se s njima porazgovori, što bi valjalo učiniti, da Slovenci odbiju od sebe pogibao i spase svoje narodno biće.[38] Posljednji Vrazov narodno-agitatorski put doveo ga je opet k Slovencima, ali tu je preveliki napor pjesnika slomio i on se sklonio u Potčetrtek k svome rodjaku Hercogu, gdje ga njegova teška boljetica pod zimu prikuje uz krevet, i tu pjesnik uz njegu pobratima dr. Kočevara i posljednje svoje simpatije Anke Hercogove u doba najburnijih dogadjaja leži kao ukopan, ne javljajući se nikome, ne primajući iz Hrvatske nikakvih vijesti, a ovaj hotomični grobni muk na sklonu pjesnikova života valjda je najbolje odgovarao njegovu ugodjaju.

XV.

SUTON.

Jelačić se na bojnom polju borio za ideju federacije te integritet monarkije, pa ako je i pobijedjena ideja velikonjemačke i madžarske centralizacije, ipak su se, dok su još hrvatski i srpski mačevi bili krvavi, počeli već javljati predznaci apsolutizma, koji su bivali sve jasniji i sve teži, a to se nije moglo nigdje bolnije sleći na javni život nego u Hrvatskoj, gdje je bilo najviše razočaranja. Nezadovoljstvo bilo je u nas općeno i golemo. Vidjelo se, da su jednakost, bratstvo i sloboda, za koje ideale je borba tekla, bile sanje, s kojih je poginulo sila ljudi, što bi najvredniji bili da žive . . . Kratkotrajna potpuna sloboda, a nigdje nije bila tolika kao u Hrvatskoj, samo je otešćavala novu robiju. Ugrabljena nam je drevna konstitucija, a to je bilo, kao da nam je tko uzeo našu prošlost, našu povijest. Autonomija županija je prestala, sabor je zabranjen, narod nema utjecaja na politički život, činovništvo stenje pod pritiskom birokracije, koja ga kvari i odnarodjuje ; uvodi se biljeg, vojnici se uzimlju bez pitanja, tudjinci dolaze, da nam vladaju i da poruše sve, što je dosele u Hrvatskoj bilo, a novo njihovo uredjenje bijaše tek na papiru, po čemu je u sutonu apsolutizma zavladao u nas općeni kaos, iz kojega je jasno probijala samo toliko puta već oborena germanizacija i centralizacija. Aristokracija, što se borila za svoja, ali i za narodna privilegija, porušena je : ukinuće tlake uništilo ih je gospodarstveno, ideja narodnoga predstavništva

izjednačila ih je s ostalim gradjanima države, a reakcija ote onda jednima i drugima sva politička prava, pa tako gospodarstveno i politički skršeno plemstvo izgubi napokon i svoj društveni ugled. Narodna je aristokracija oborena, ali na njezino mjesto ne dolazi narodna demokracija, već — tudja birokracija. U ovome se preokretu opazilo, da prostodušni po svojoj naravi nijesmo bili dorasli politici diplomatâ, da nijesmo uopće imali političkih stranaka, koje bi znale, što hoće, koje bi radile prema načelima, a nije ni bilo nade, da bi se u ovo doba u prijekoj nuždi mogla organizovati ovakva stranka, gdjeno je uništen javni politički život i politička sloboda.[1] I Hrvatska bila je dokazom, kako je bečka politika, nemajući vida u dalju budućnost, umjela savršeno upotrijebiti i najplemenitiju borbu za konstituciju, narodna i ljudska prava kao sredstvo za bespravlje, za apsolutizam, a to i u nas moralno najjače pojedince oslabi, srednje učini ravnodušnima, a slabićima poda tužnu snagu, koja se sva iscrpla u jagmi za službe i u golemom broju denuncijacija, te nije bilo u Hrvatskoj vrednijega čovjeka, koji ne bi bio u Beču ocrnjen i oklevetan. Kako je u doba cvjetanja ilirizma vladao zanos i oduševljenje kao epidemija, tako se sada širila epidemija razočaranja i nezadovoljstva.

Josef Václav Frič, revolucionarac češki, došao je u Hrvatsku u ovo doba prvih depresija. Jelačić poslao ga k podžupanu Čegelu na dobro Braček u Hrvatskom zagorju, kamo bi dolazili rado ugledni hrvatski domoljubi. I na ovo zatišje okomile su se dugačke sjene crne reakcije, a u ugodjaju sutonskom bazali su pognutih glava nekoč oduševljeni preporoditelji. „Slučajno bio je — priča Frič u svojim zapamćenjima — nedavno prije toga došao k nama na Braček i on, Slovenac i prijatelj Čehâ, Stanko Vraz. Politički pokret u domovini kao da ga se nije ni taknuo!

Šetao je s nama muče, jedva odgovarajući na pitanja, ugibajući se tjeskobno svakome razgovoru bilo o poeziji ili o politici ; pričinjao nam se više kao mjesečar, koji je došao, ne znajući zapravo zašto, a otišao opet kao duh, ne znajući kamo. Tek bi tu i tamo prisluškivao one večernje milozvučne, ako i ponešto monotone pjesme ženskinja sa dvora, što su posljednji, zamirući glas od svaka dva stiha zatezale bez kraja i konca, bilježeći gdjekoji još nepoznati mu stih, prečesto upravo improvizovani."

Ovamo je došao Gaj. Po pričanju Fričevu on je bio do skrajnosti nezadovoljan, te nije ni pred kim tajio svoju ličnu mržnju prema Jelačiću. „Ne ću zaboraviti večeri, što smo je tamo proveli zajedno u sjenici. Mladi Čegel objašnjivao nam je doduše poslije, da je Gaj najviše za to bijesan, jer je sâm mislio doći do banske časti . . ." Friču se medjutim činilo vjerojatnijim, da ova mržnja potječe odatle, „što Jelačić nije njega kao diktatora slušao, premda ga je Gaj smatrao tek pukim svojim sredstvom, koje bi smio, čim dostigne svoje možda suviše smjele i čisto lične ciljeve, kad ga bude volja, odbaciti, pa makar vlastitom moćnom rukom i uništiti". „Kako sam toga Josipa stvorio, tako ću ga sada slomiti !" — rekao je Gaj u ovoj sjenici — „a brzo iza toga nije bila ni za koga tajna, da se tada spremio incognito svakakvim stranputicama upravo u Peštu, radi čega su ga mnogi, što su tu spletku progledali, proglašivali naprosto izdajicom, kojemu, kad bi se opet pojavio u Zagrebu, prijeti smjesta uapšenje, a možda i nagla osuda." Frič se čudio, kako je Gaj govorio samo o sebi, a uvijek samosvijesno i oholo. „Jadao se, kako ga od nedavna malo cijene mnogi od onih, što ih je predobio za svoju misao, što ih je on bio poodgojio, svojom pomoći podigao na noge i pomogao im do uglednih mjesta. I odao nam je, kako je odbio od sebe jednoč jednoga od mladjih,

medjutim pročulih domorodaca i književnika, koji se u nezahvalnosti i umišljenosti prema dobročinitelju svome tako zaboravio, te je Gaju prebacio, da se on sâm zapravo ni jednom važnijom knjigom ne može pohvaliti! A odbio ga je, kaže, riječima: Moj zlatni, u onoj knjizi, što sam joj ja glavnim autorom, Vaša je malenkost jedan jedini, k tome neuspjeli list!"[2] Tako eto vidimo u prvome sutonu apsolutizma vodju političkih borba razjarena, bijesna i razdražljiva, a vodju književnoga pokreta, gdje je utihnuo, ukazujući se medju ljudma kao mjesečar, koji je došao, ne znajući zapravo zašto, i otišao opet kao duh, ne znajući kamo.

Razočaranje u početku reakcije iza vratolomna optimizma, najdublja potištenost iza najopćenijega narodnog zanosa, utjecala je silno na prvake preporoda, i to na svakoga drukčije, prema razlici pojedinih značajeva. Gaj se gnjevio i žestio, pa je svojim čitaocima 30. juna godine 1849. upravio razdražljiv i strastven Proglas, gdje javlja, da prekida izdavanje „Danice" „do mirnijeg vremena", a u naknadu da će „Narodne novine" izlaziti kao dnevnik,[3] ali doskoro ih — proda bečkoj kamarili. Preradović je zabugario, zavio svoju tugu u koprenu alegorijskih pjesama, a onda u tamnilu bez vidjela posve zašutio, predavajući se spiritizmu. Kukuljević, koji je već prama svršetku god. 1848. u proglasu „Slaveni, pozor!" što ga je i Havlíček objavio u svojim novinama, zloslutno proricao pobjedu birokracije,[4] odrekavši se poslije ožujske oktroirane karte (1849.) politike, osnovao je „Društvo za jugoslavensku povjesnicu" i počeo se baviti samo naukom. Šulek, najpoznatiji preporodni žurnalist, bavi se botanikom i leksikografijom. Janko Drašković, predsjednik Čitaonice, koji je u sjednici odbora 28. decembra god. 1848. rekao, da se sve smirilo, pogibao da je od domovine odvraćena, pa

da će sada i Čitaonica moći iznovice krepčije raditi, već u prvom sutonu kao da je posve iščeznuo: ne spominje se u zapisnicima ni na jednoj sjednici, što više ni na glavnoj skupštini, a prije ne bi on ni u slučaju bolesti propuštao sjednice, već bi je sazvao u svom stanu. I Vraz, razočaran, potišten i sustao, tjelesno skršen, pridigavši se jedva od teške bolesti i osjećajući blize stope smrti, povukao se i zašutio, ali ne zadugo i njegova se energija iznova budi, pa ma da je vidio, gdje je porušeno sve, što se teškom mukom izgradilo, on opet traži utrenike, kojima bi se imalo poći.

Vrazov čitav književni rad zametnuo se u društvu, pa je on uopće prosvjetni rad zamišljao kao organizovanu silu. Ova je sila stvorila i vodila naš preporod do god. 1848., pa se baš na nju u prvom redu oboriše i razmetnuše je prvi počeci reakcije. Gajeva „Danica" oduševila je i sjedinila hrvatske književnike, privlačila je u naše kolo Srbe i Slovence, a sad je nema. Posljednja pjesma, što je u „Danici" izišla, bila je Ignjata Gjordjića „Molitva Jeremije proroka". Oko „Narodnih novina" posabralo se sve, što je moglo utjecati na politiku, a sad se nad njima vije dvoglavi orao. „Slavenski jug", koji je počeo izlaziti 6. augusta godine 1848., nije se održao dvije pune godine, a „Jugoslavenske novine" (1850.) ni tako dugo. Napokon predsjedničkim ukazom od 27. aprila god. 1850. raspuštena je Čitaonica, matica svega, što nam je u prosvjetnom, društvenom i političkom pogledu dao preporod. Sva prosvjetna preporodna vidjela redom pozamrču i ugasnu se, a ne održa se, što se u sutonu pojavilo. Matica ipak i u ovo doba postoji, ali samo po imenu, a odbor bivše Čitaonice upravlja provizorno njenom glavnicom, dok se ne riješi pitanje daljega njezina opstanka. U ovim prilikama jače se nego igda osjećala potreba književnosti, ali poticaja nije ni

otkuda bilo. Kočevaru piše Vraz 18. septembra god. 1850. iz Zagreba : ,,U ostalom za sad sve je ovdje vrtoglavo. Ljudi se strašno bore za službe, nu ne bi toga ni trebalo, jerbo ima toliko raznih mjesta, te će svaki i bez muke dobiti svoj komad. Dabogme te će pri tom zlo proći naša književnost, jerbo svi izvršeni mladi ljudi ponamjestiti će se po pisarnicama, te će vas teret književni, izuzamši novinarski, ostati na mojijem i na Kukuljevićevijem ledjima, koj će uz arhivarstvo svoje još moći šta pisati. Ja imam sila nagomiljenih rukopisa, koje bi sada rado izdavati, da mi se toliko ne bi otežavao posao izdavanja po sadašnjem odboru Matice, kojega, ako Bog dâ, kod buduće velike skupštine dignut ćemo u lagum, pa boljeg namjestit. A do onog doba koprcat ćemo se, kako budemo ljepše mogli."[5]

Preporod Matice ilirske bio je Vrazova jedina nada, ali prije toga pokušao je ipak pjesnik u posve novoj organizaciji udariti osnov razvitku hrvatske knjige, no nije uspio. ,,Jugoslavenske novine", što su počele izlaziti 8. aprila god. 1850. kao politički dnevnik, već u drugome broju donose ,,Poziv na potpis na dionice za narodnu knjigarnu i tiskarnu u Zagrebu", a potpisani su u provizornom odboru : Ambroz Vraniczany, Naum Mallin, Pavao Hatz, Dr. A. Rakovac i Stanko Vraz. Pravila tražila su 300 dionica po 50 forinti, pa je već prije ovoga poziva bio znatan broj dionica potpisan i odbor se već bio obratio na poglavarstvo glede knjižare i na bana glede tiskare, jer osnova nije bila od juče, već se oko nje radilo već nekoliko mjeseci. Torkvatu Brliću poslana su ova pravila davno prije poziva u Beč, da steče potvrdu društva i da ih dade u tisak. ,,Teško čekamo odgovor Vaš o koracima — piše mu Vraz 4. marta god. 1850. — što ste učinili u poslu našeg dioničkog društva, od kojega Vam poslasmo

pravila cum appertinentiis. Što se mene tiče, molim Vas, da se ime moje, kad već ondje stoji po zahtijevanju ovdašnjijeh članova, metne najstražnje (sada ondje stoji Rakovčevo). Zato Vi u korekturi izvolite to ispraviti."[6] Vraz je, prije negoli je poziv izašao, tražio dioničare i u Štajeru.[7] Ako i jest ime Vrazovo čedno na posljednjem mjestu, ipak možemo reći, poznavajući njegove tegobe s tadašnjim zagrebačkim tiskarama i knjižarama, i obazirući se na stil i misli poziva, da je ovo praktično zamišljeno dioničko društvo bila njegova ideja, za koju je predobio svoje prijatelje, ali kako do potvrde društva nije došlo, ostala je Matica u doba sutona apsolutizma jedinim uporištem novoga prosvjetnoga rada.

Matica je od god. 1842.—1849. stekla 204 utemeljitelja, medju njima 22 Čeha i nekoliko Slovenaca, a njezina je glavnica uto dosegla svotu od 15.533 forinta u srebru.[8] Upravljalo se ovim imutkom primitivno : kako u Zagrebu nije bilo štedionice, odbor je glavnicu dijelio u zajmove pojedincima, gradjanima, svećenstvu i vlasteli, gdje je ona odbacivala najbolje kamate. Kad je ukinuta tlaka, nepripravljena vlastela i svećenstvo, glavni dužnici Matičini, iznenada propadoše, a time se poremetiše i dohoci Matice,[9] jer nesamo da u ovo doba klonulosti nije moglo biti ni spomena o novim narodnim prinosima, već je gdješto i od stare glavnice propalo. Poremećeni računi na početku apsolutizma bili su najveća nesreća za Maticu, jer je u općemu nepovjerenju trebalo gotovo čitav decenij, da se oni pročiste, i oko toga lomile su se sve sile odborâ. Pokraj svega toga u općemu siromaštvu Matica je bila relativno bogata, i tu se moglo nešto pokrenuti, ali je iznajprije trebalo društvo preporoditi : učiniti ga samostalnim književnim društvom i sabrati oko njega književnike. Provizornom odboru, ostatku propale Čitaonice, sastavljenome

pretežno iz gradjanstva i svećenstva, bili su dakako dani odbrojeni, pa ga nije ni trebalo po Vrazovu naumu lagumom dizati. Kukuljeviću i Babukiću predana je zadaća, da prema starim izrade nova pravila „za novo ustrojenje Matice ilirske."[10] Glavna skupština, na koju je preko običaja došlo sve, što se zanimalo za naš prosvjetni život, sastala se u dva maha : 9. februara god. 1851. budu prihvaćena nova pravila, a 27. februara bude srušen provizorni odbor, pa izabran novi. Ambroz Vraniczany postade predsjednikom, a Kukuljević potpredsjednikom. Bilo je i žestoke borbe. Protivukandidat prvoga bio je Gaj, a drugoga Demeter. U književni odbor udjoše sami najvidjeniji književnici : Mirko Bogović, Stjepan Ilijašević, Petar Preradović, Ivan Mažuranić, Bogoslav Šulek i Stanko Vraz.

Matica nije nigda u književnom odboru imala same tako odlične književnike kao poslije ove glavne skupštine, koja je birala u odbor i Stanka Vraza, pa mu time dala zadovoljštinu za jade, što ih je kao tajnik prepatio, te ga u Matici restaurirala. Vraz je bio mirne ćudi, pa ako ga i gonilo nešto naprijed, u borbu, ipak bi uvijek od boja uspregnuo, ali uza sve to nije živio kao tajnik Matice u skladu s odborom Čitaonice (1846.—1851.). On je očekivao, da će odbor pokrenuti novi književni život, što ovaj nije mogao, a odbor je htio, da sve to učini „Kolo", što je Vrazu bilo nemoguće, jer nije bilo odziva pisaca, te je ponajviše sâm radio, a i tu nije bio slobodan, već stegnut cenzurom i nazorima gradjanskoga odbora Čitaonice. Upravo kad je bila izišla šesta sveska „Kola", u sjednici 2. marta god. 1848. ističe se nezadovoljstvo, što „Kolo" „vrlo neuredno i sporo izlazi", pa je odbor Vrazu naložio, da ukloni sve, što ga sprečava u izdavanju časopisa, neka se strogo drži pravila i neka nastoji oko toga, da svake četvrt godine izadje jedna

sveska. Ali kako se uto plamen revolucije rasplamsao i razbuktio po čitavoj monarkiji, nije niko na književnost mislio, pače ni odbor se nije sastajao, a Vraz je bio na slavenskom kongresu, vršio je dobrovoljačku službu u narodnoj straži i agitirao medju Slovencima, pa je i on ostavio svoje milo „Kolo", jer ne bi imalo ni smisla, da je u to doba izlazilo. Kad je poslije toga pjesnik s velikoga rada i napora smalaksao i ležaó teško bolestan u Potčetrtku, a da u Zagrebu nije za nj nitko ni znao, sastao se odbor iza velike stanke 28. decembra god. 1848., pa držeći se pomenutoga zaključka bez obzira na prilike naloži blagajniku, neka tajniku Vrazu do daljnje naredbe ne daje nikakve plaće, jer nije od marta izdao ni jedne sveske „Kola" i jer je bez dopuštenja predsjednikova prije dva mjeseca ostavio Zagreb, te se dosele nije povratio. Pjesnik ipak ni u najtežim časovima ne odbacuje pero. Byronova „Sužnja šiljonskog" počeo je prevoditi krajem god. 1847., a sad se ponovno prihvaća ovoga posla „s mladom godinom 1849., pridižući se od bolesti na Štajeru."[11] Iza toga vratio se u Hrvatsku, koja mu je bila mila kao zdravlje, pa ako mu se zdravlje i nije više vratilo, on i dalje neprekidno radi. Povrativši se u Zagreb preveo je drugo znamenito djelo romantičke poezije, drugi dio Mickiewiczevih „Dziadów",[12] iza toga i Byronovu „Parisinu", a namjeravao je prevesti i njegovu „Nevjestu abydsku".[13] U njegovoj zbirci nakupilo se toliko prijevoda iz poezije ostalih slavenskih književnosti, te je nakanio „u zgodnije vrijeme" izdati slavensku antologiju pod naslovom „Cvjetnik slovinski".[14] „Kolo" nije izašlo pune tri godine, a niti je tko za nj pitao. God. 1850., kad je bilo jasno, da nam od politike nema hljeba, počelo se opet misliti na književnost i na „Kolo", pa kad se Vraz iznova prihvatio uredjivanja i završio u julu sedmu svesku, obustavi odbor započeto već tiskanje,[15]

a pjesnik se ojadjen sasvim povuče. Na dvije opomene iz odborskih sjednica u septembru god. 1850., da vrši tajničke dužnosti, on uopće ne odgovara,[16] pa je odbor u sjednici 24. novembra god. 1850. izabrao privremenim tajnikom A. Torkvata Brlića.

Prva odborska sjednica obnovljene Matice bila je 6. marta god. 1851. Vraz, kojega je prijašnji odbor riješio službe, bude pozvan, da podnese novome odboru svoje očitovanje, da se može prosuditi „u koliko mu je krivo učinjeno, u koliko ne". Poradi toga odgodjen je i izbor tajnika, a poslove vodi i dalje privremeno Torkvato Brlić. Kako je odbor htio, da umah uskrisi „Kolo", a tri tabaka sedme sveske bila su već god. 1851. doštampana pa obustavljena, bude na sjednici 20. marta zaključeno, neka se pozove Vraz, da nastavi uredjivanje časopisa. I Vraz je član novoga odbora, ali njega nema ni na jednoj sjednici. Borio se za obnovu Matice, pobijedio je, ali raditi više nije mogao. Bolest, s kojom se od svršetka godine 1848. neprekidno borio, stegnula ga je tako, te nije mogao zapremiti svoje mjesto u obnovljenoj Matici u ovo tužno doba, gdje je poslije sutona počeo po našoj zemlji svuda padati mrak. Pjesnik se ipak i teško bolestan na molbu odborovu latio posla, pa je spremio u tisak posljednji dio sedme sveske i priredio gradju za osmu svesku, ali to je već bila njegova književna posmrčad : ni sedma sveska nije izašla za njegova života, a osmu je poslije njegove smrti izdao Torkvato Brlić. Koliko je Vraz vrijedio, vidjelo se, tek kad ga nije bilo, a Matica je trebala takova radnika. Nije mu bilo zamjenika. On je bio jedini samo književnik, a jedino ovakav književnik mogao bi nadvladjivati zapreke, što ih je narodnoj prosvjeti donio apsolutizam. Kroz nekoliko godina Matica je pozivala književnike, da suradjuju u „Kolu", obećavala je lijepe honorare, što je Vrazu i nje-

govim suradnicima bila sasvim nepoznata stvar, pokušala je sreću s nekoliko urednika, kako se razbira iz zapisaka sjednicâ, a plod svega toga bila je deveta sveska „Kola" (1853.), što ju je s Matičinom privolom o svom trošku izdao Mirko Bogović, a ona je bila posljednja i najslabija.

Vraz je umr'o u svojoj tajničkoj sobici u Narodnom domu 24. maja god. 1851., kad je nastalo puno proljeće i sva se priroda rascvala i raspjevala, a na Hrvatsku, za koju je pjesnik tako idealno radio, oborila se tama, u kojoj su se rasplakale sve goleme nade ilirskoga preporoda. A 26. maja u 9 sati na večer otpratiše rodoljubi velikoga pokojnika, što ga je u Hrvatsku dovela „Danica", plamtećim zubljama na Jurjevo groblje. Turobnu povorku pratila je rascviljena Preradova vila gotovo bez riječi, samo s jednim distihom :

Ranom u grobu počiva vriedni pjesnik naš Stanko,
Probudiv rano se već, ranije dodje mu san.

XVI.

KARAKTERISTIKA.

Kad je Vraz ležao na odru, snimio je Karas, jedini ilirski slikar, mrtvačku masku, i po njoj ponajviše poznajemo obličje pjesnikovo. Vraz nije nigda fotografiran. Pače njega nema ni na spomen-slici, što je snimljena prigodom otvorenja slavenskoga kongresa, premda su tu na okupu svi najvidjeniji učesnici.[1] Karasova je slika izašla uz prvu, posve kratku pjesnikovu biografiju iz pera Davorina Trstenjaka u ,,Koledarčeku slovenskom" (1855.), a poslije nešto izradjenija u ,,Bosiljku" (1867.). Tako se od nužde iz ove mrtvačke maske postepeno razvijala danas općeno poznata slika pjesnikova. Najstarija je veoma loša litografija bez oznake mjesta, gdje je izradjena, koje se primjerak nalazi u Božidara Kukuljevića Sakcinskoga, a bit će da je to radnja Karasova ; po njoj radirao je W. Unger lijepo izradjen portrait Vrazov za Matičino izdanje ,,Izabranih pjesama" (1880.), a prema ovim dvjema izgledima nastala je poslije litografija češkoga slikara V. Jana Vilímka. Ove preradbe oživljavale su crte pjesnikove mrtvačke maske, ali time su se udaljivale i od živoga i od mrtvoga njegova obličja. Jedina autentična Vrazova slika jest portrait u bojama, veoma lijepa radnja iz god. 1841., što je danas svojina Matice hrvatske. Portrait je slikao Lerois, bit će nekakav putujući slikar, kakovi su u ovo doba obilazili po našim gradovima i po kurijama vlastele. O njemu ne zna nitko ništa. Bit

će da je Lerois pjesnika slikao upravo u Bistrici, gdje se on početkom god. 1841. doista desio, jer iz ovoga vremena potječe i portrait Ivana Krizmanića, opata bistričkoga, što se čuva u našem narodnom muzeju, a istovetna mu je tehnika dokazom, da je i on djelo slikara Leroisa. Ovaj portrait sačuvao nam je Vraza, kakav je on doista bio, i kako nam ga crtaju njegovi prijatelji.*

„Vraz je bio — piše Vukotinović — zdrav čovjek, lica puna i rumena, velike smedje brade, smedjih očiju, vitak, tijela prilično jaka, nu morade u njem biti neka bolježljiva klica, te se je i njegov organizam istrošio prije vremena, najvećma pod naporom, kojim je duh njegov neprestano radio." Pjesnik je došao prvi put k njemu u Lovrečinu (1835.) kao „lijep mladić, krasna umiljata i zdrava obraza . . ."[2] I ovaj ugledan, jak i krepak čovjek borio se s klicom svoje boljetice već od doba djakovanja. Pjesnik nije bio tako siromašan, te bi morao oskudijevati, no on je, što se otkidalo za nj od kuće, namjenjivao duševnoj hrani, voleći i lošu knjigu od dobra zalogaja. Pored toga mladi je pjesnik neprekidno radio, i to uvijek čitavom snagom, jer je sezao samo za onim, što ga je oduševljavalo : učio je sve slavenske i ostale kulturne jezike, čitao sve velike pjesnike, sâm pjevao, pisao, prevodio, dopisivao, agitirao, putovao, snovao i maštao — a to je već u najljepšoj mladosti slomilo krepko njegovo zdravlje, ako mu i nije

* Kad je Matica ilirska priredjivala izdanje Vrazovih „Djela", zaključeno je u odborskoj sjednici 30. maja god. 1863. umoliti Lj. Vukotinovića, da dopusti, da se Vrazova slika, što se u njega nalazi, fotografički snimi i po njoj da se izvede litografija. Vrazova „Djela" izašla su ipak bez pjesnikove slike. Vukotinović se jamačno odazvao pozivu, ali u Zagrebu se u ovo doba još nije mogla izvesti valjana litografija. Pomenuta slika bit će da je istovetna s portraitom Leroisovim, te je ostala zaboravljena u tiskari, pa ju je poslije tiskar Albrecht poklonio gosp. Kostrenčiću, tajniku Matice.

tijem polomilo poletna krila Već 15. februara god. 1834. „sluteći smrt" pjeva Vraz u Gracu „Ispovijest", opijelo svojoj mladosti i životu.[3] Ne potraja dugo, 30. decembra god. 1835. jada se već Gaju, da boluje od očiju, i da mu je liječnik zabranio svako čitanje i pisanje noću, a danci su mu kratki . . .[4] O praznicima god. 1837. ogrozničavi u Krčima ; god. 1840. razboli se od tifusa, a kad se oporavio i krenuo u proljeće god. 1841. na put sa Sreznjevskim, zadrža ga groznica u Ljubljani. Pjesniku prirodjena umjerenost održa ga ipak dugo čila i uvijek puna volje za rad. Život nije pjesniku nigda ogrknuo, pače ni karakter nije mu bio nimalo natrunjen običnim posljedicama boležljivosti, a od svega toga sačuvao ga vedar humor, koji mu je razgonio crne slutnje, pa i u doba, kad je njegova bolest postala konstantna i neprebolna (1848.—1851.). „Lonac — šalio bi se — koj se toliko puta nosi na vodu te opet na vatru, mora edared poći po vragu !"[5]

Vukotinović veli o svome pobratimu, da je bio „čedan, tih, nevin i ljubezan poput djevojke ; njegovo srce plemenito, a značaj čvrst".[6] Ova nježnost ćudi, o kojoj u jedan glas govore svi suvremenici, a u drugu ruku ugibanje bučnome društvu muškaraca, pa mila dosjetljivost, njegov lijep tenor, razumijevanje glazbe, druževnost, razgovorljivost, lijepa i simpatična pojava — sve to ga je učinilo osobitim ljubimcem ženskoga društva. Ali u ljubavi bio je ipak uvijek nesretan. Pjesnik je oko bacio na neobične krasotice, koje su se jedva opjevane poudale za — drugoga, a on, čovjek bez ikakve ujamčene egzistencije, sanjario je i dalje o ljubavi, što ga čeka — preko groba. Bez živih iluzija nije nigda bio, a vjerom u ideale nije nigda krenuo. U časovima bolesti, kad je na nj pala sva tegoba osamljenosti, a ženske crte njegova značaja jače izbiše, on bi se uvijek predavao nježnoj ženskoj ruci. Sad ozdravlja kraj

posestrime Dragojle u Krčima, sad se utekao pod okrilje Pauni Štauduarovoj i maloj Gabrijelici u Bistrici, sad se sklonio k svojoj sestri Anki, sad k svojoj ,,mamici", gdji. Vancaš, pa k svojoj rodjakinji Anki Hercogovoj u Potčetrtku.[7] Mjeseca oktobra god. 1850., vraćajući se na ladanje sretnu pjesnika u Vlaškoj ulici Ružica Kraljeva i Gabrijela Štauduarova, sada zorna djevojka od petnaest godina, namame ga na svoja kola, da ih sprovede do Maksimira, ali ga onda na prijevaru odvedu u Omilje. Vraz je ovu rijetku otmicu opjevao u pjesmi ,,Proserpina ugrabljena". Bili su to njegovi posljednji časovi u Omilju. Pa i posljednjih dana pjesnikova života okupilo se oko njega sve, što ga je voljelo, a od Anke Hercogove iz Potčetrtka dolaze nježna pisma, od kojih mu posljednje dodje na ruke već — mrtvu.[8]

Pored osobite razvijenosti čuvstva i nježnosti, čemu se pjesnik rado podavao, ipak je on jak muškarački stvaralački značaj. Njegovo čuvstvo ne zaustavlja, već potiče volju do čina. Bio je uvijek razborit, pronicav, ozbiljan i odlučan, pa ga mekoća srca nije raznježila, ali zato ni u njegovoj odlučnosti i činu nema nigda nesmiljenosti i tvrdoće suha razbora. On bi se kao satirik svom žestinom obarao na rdjave pojave u prosvjetnom i političkom životu, pače i na pojedince, ali svojih epigrama, premda je na to pomišljao, nije objavljivao, pa su oni bili možda nepoznati i njegovim intimnim prijateljma.[9] Književna polemika posve se protivila njegovu značaju. On je htio oštrom kritikom suzbiti nabujali književni diletantizam, no srce mu ni to nije dalo. ,,Kolo" bilo bi posve drukčije, da je u njega bio drugi značaj. Radi općeno poznate nježnosti i blage ćudi on nije imao neprijatelja, a kad se na koga okomio, pošto mu je uskipjelo plemenito srce, bila je to uvijek bura u čaši vode. Pjesnika,

koji je najviše zamrzio buku i praznu slavičnost, u javnome radu najljepše karakteriše tišina i čednost. ,,Stanko Vraz je svigdje i u svako vrijeme — piše Vukotinović — radio tiho i čedno, te dok su se drugi prepirali i borili, on je razmišljao, bilježio i pisao".[10] Bio je i on značaj čovjeka borioca, ali u smislu Kollárove slavenske ,,golubinje duše".

U doba, kad se javio Gaj, bojalo se hrvatsko svećenstvo, da će požunski sabor ukinuti naše municipalno pravo, po kojemu nijesu protestanti smjeli u Hrvatsku, a naša je aristokracija strepila, da će bez odmjene izgubiti sva svoja privilegija. Zato je kler s aristokracijom, shvaćajući dobro već u početku naš preporod kao oporbu protiv Madžarâ, do rijetkih izuzetaka umah listom pristao uz Gaja. Poradi toga su slobodoumni madžaroni preporoditelje smatrali reakcionarcima, a bilo bi natražnjaštvo u preporodu doista jače probijalo, da nije naša aristokracija uistinu bila slobodoumna, i da svećenstvo nije živjelo još uvijek pod nekim utjecajem Vrhovčeva josefinizma. Vraz je u preporodnome kolu od početka odlučan demokrat (,,Postanak Tiharja")[11] i čovjek slobodoumnih nazora, ali ovih nazora mu ne narinu odgoja, već je to bila posljedica njegove vlastite naobrazbe, pa zato ni on svoje slobodoumlje nikome ne nameće. Demokratizam, narodna crkva, vjersko slobodoumlje, što se sve ističe u preporodnom programu javno tek god. 1848., bili su oduvijek Vrazovi ideali. Putujući sa Sreznjevskim osobito mu omilješe Uskoci, jer ,,što se tiče vjerozakona, vrlo su slobodomisleći."[12] Kad u Čitaonici, gdje su bile slike svih slavenskih velikana, nije našao jedinoga Kollára, podruguje se, što pjesnik ,,Slávy dcere" ,,čuči u ormaru" sa svojim protestantskim talarom, ,,jerbo polag mnijenja i velikodušja nekoje naše gospode uživaju i stijene naše poštovanja dostojne Čitaonice blago

municipalno pravo, polag kojeg se protestanti ne puštaju u Horvatsku."[13]

Vraz je bio tip idealista, ali ne takova, koji sanjari, već koji radi, a po radu kao i po svojoj književnoj naobrazbi bio je najsvestraniji medju preporoditeljima. Pretijesne prilike u Slovenaca za njegove ideale i ambiciju bile su glavnim povodom, te je došao u Hrvatsku, što je jasno i rekao u slovenskoj romanci ,,po Berangerovi šegi" s naslovom ,,Slovenski pisavnik", što ju je na odlasku iz Graca za spomen poklonio Davorinu Trstenjaku.[14] Vraz je bio uvijek pun osnova. Njegovu impulzivnost pored mnogih neuspjeha, osvježio bi uvijek vedri optimizam, najglavnija crta u značaju njega kao idealista. Vraz je najomiljeliji pjesnik u najpjesničkije doba preporoda ; poslije toga osnivač hrvatske književne kritike, poticalac naše prve književne evolucije, vodj književnoga rada u Hrvatskoj, najizrazitiji posrednik izmedju mlade naše knjige i književnoga rada kod slavenskih i ostalih evropskih naroda. On je najviše radio oko priljubljivanja i sjedinjivanja hrvatske, slovenske i srpske književnosti, jer je u zajednici vidio veličinu i uspjeh naše prosvjete. U Slovenaca odgojio je čitave generacije mladih ljudi, koji su govorili i pisali hrvatski, što je utjecalo i na književnost, a ponajviše je njegova zasluga, da su i Slovenci prihvatili naš organički pravopis. Kad bi se pjesnik spremio na put, u Potčetrtek, u Bistricu, u svoj Štajer ili u Kranjsku, on uzima sa sobom najnovije ilirske knjige, svoje i tudje, pa se svagdje javlja kao pravi ilirski putujući knjižar. U sabiranju pretplatnika dotjerao je do najveće vještine. Preradović mu šalje stotinu komada ,,Prvenaca",[15] a za svoje ,,Gusle i tambure" stekao je medju samim Česima više od stotinu pretplatnika.[16] Vraz je dotjecao uvijek i svuda u prosvjetno-narodnom radu. On se brine za sli-

kara Karasa, a prvi potiče misao, da rodoljubi pošalju o svom trošku u Prag Lisinskoga,[17] što se doista obistinilo, a bez čega nigda ne bi bilo „Porina" ; protiv zagrebačkih knjižara, koji se nimalo nijesu brinuli hrvatskom knjigom,[18] on zamišlja dioničku knjižaru i tiskaru, kojom bi upravljali književnici i rodoljubi, promičući ovako u prvom redu hrvatsku knjigu. Ali Vraza vidimo i kao pjevača u koru prve ilirske opere, vidimo, kako ga pozivaju u Karlovac, da nevježe uči narodno kolo, susrećemo ga svuda u rodoljubnome društvu i na zabavama narodnim, jednom riječi on je svagdje, gdje se desi zgoda, da ma štogod učini za budjenje i razvitak narodnoga duha. Niko nije imao toliko kao on smisla za sitni narodni rad. Hrvatski preporod ne poznaje ustrajnijega agitatora ilirske ideje u prosvjetnom značenju od Vraza, pa nije ni čudo, da je i njegova poezija postala nevinom žrtvom svestranosti i impulzivnosti njegova agitatorskog narodnoprosvjetnog rada.

Vraza nije ništa na svijetu, veli Vukotinović, tako zanimalo kao knjiga.[19] Književnost bila je jedino njegovo zanimanje i on se smatrao čuvarom njezina razvitka, pa ako se i uz svoju blagu ćud s kime u radu sukobio, bilo je to samo onda, kad je tko smetao, da se preporodna književnost svestrano razvija i prirodno teče. On je uvijek imao na umu, da je preporodna knjiga početak, a ne nastavak stare književnosti, pa ako je i nastojao oko što bržega njezina razvitka, ipak se protivio neprirodnim skokovima. Vraz hoće, da se stvori narodna književnost, a kako se narod tek budio kao i ona, htio je, da se knjiga razvija uporedo s narodom, da ga vodi, osvješćuje i prosvjećuje, a ne da od njega odmiče u nedohitne visine. Umjetnik mora svoje sposobnosti dovesti u sklad s potrebama postepena razvitka prosvjetnoga narodnog života.

Pjesnik postaje sluga narodne ideje i to je njegova najveća slava, a besmrtno mu ime ne pronosi poezija, već velika budućnost naroda. Žrtvovanje samoga sebe, ali tako, da to i ne osjećaš, altruizam sa slašću egoizma obilježava čitavu pojavu Vrazovu. On je htio, da preporodna poezija ne bude ni suviše prazna, ali ni preduboka, da bude u duševnom dodiru s jedva probudjenim narodom i da ga naprijed kreće. Postepeni razvitak na ovoj osnovi zamišljao je tako, da se od budnica i lake poezije prelazi k romanci, baladi i laganoj noveli, a onda ka kritici, romanu, poeziji višega stila, drami i nauci. O Demetrovim dramama kaže, da su „djela za veće zrelu dobu slovesnosti osnovana, do koje mi još nekoliko dugih koraka imamo."[20] „Kod drugih izobraženih naroda od Grkâ počamši zaglavlja se literatura s dramom, a kod nas se počimlje."[21] Ali gdje se javila prava umjetnost i izvan ovih medja, Vraz je imao za nju i suviše smisla, a da se ne bi ovakvim pobjedama od srca radovao. Protivio se imitiranju Dubrovčana, jer je bio uopće protivnik pseudoklasicizma, ali ga prenerazila Mažuranićeva nadopuna „Osmana", koja mu je bila poznata već u rukopisu, i on god. 1843. u varšavskoj „Dennici-Jutrzenki" u dopisu „Nowości literatury serbo-ilyrskiej" kaže, da se Mažuranić u podavanju značaja dubrovačke poezije istakao ko pravi pjesnik. I Vraza je oduševila „Ljubav i zloba", prva ilirska opera, te je o njoj napisao opsežnu i lijepu ocjenu, stručniju od onih, što se danas u nas pišu, pa ako i sâm ističe, da opera i drama u prosvjetnom razvitku naroda znače, da su već sve grane umjetnosti u najljepšem cvatu, a uvjeren, da to u nas nije, ipak od srca pozdravlja ovaj golemi korak našega napretka.[22]

Šafařik je u „Ost und Westu" (1838.) preporučio Gaju prvo svega izdavanje dubrovačkih pjesnika, da po

njima oživi i jača pjesnički duh preporodne književnosti, a tek kao drugu zadaću mu namjenjuje izdavanje narodnih pjesama. Vraz je htio, da se krene obrnutim putem : na osnovi narodne poezije, njezina duha i dikcije, ugledavajući se u suvremenu slavensku književnost, treba da se naša književnost izvija na evropski niveau. Bilo je to u skladu s duhom romantike. Narodna poezija otkrila je pjesnicima zanimljivost običnoga čovjeka. Književnosti, koje su imale sreću već u doba romantike steći prijevod Ilijade i Odiseje, dahnule su svježijim životom. U Poljaka Mickiewicz, u Nijemaca Goethe u smirenim časovima stvaraju najljepša djela ovoga pravca: prvi ,,Pana Tadeusza", drugi ,,Hermana i Doroteju". Slava naših narodnih pjesama odjekuje čitavom Evropom, a uz nju se pronosi ime Vuka Karadžića, na čijem se zborniku ogrijala mlada duša Vrazova. I Vraz, proglasivši se učenikom Vukovim, sabira od početka svoga književnoga rada pa do smrti narodno blago, i to ponajviše po slovenskim krajevima, sâm putujući i nagovarajući prijatelje, da mu pobilježe i pošalju, što nadju, a poznavajući dobro sav rad oko sabiranja narodnoga blaga kod svih slavenskih naroda, pa zato i nije čudo, da je to prva kritička zbirka slovenskih narodnih pjesama, a veoma bogata, ali pjesnik je uz sve nastojanje mogao od toga izdati samo jednu svesku. ,,Narodne pjesni ilirske" (1839.) jesu prva knjiga, s kojom se on prikazuje javnosti, a posvećena je ,,u znak harnosti" Vuku Karadžiću. Narodne je pjesme sabirao Vraz kao žive svjedoke duha narodnoga te izglede suvremenoj književnosti, i to takovom ljubavi, te je bila najteža bol, što ga je u životu zadesila, kad iza više pokušaja, preporučujući se i Gaju i Draškoviću za posredovanje, nije mogao svoju muku izdati, već je najveći dio sabrana blaga ostao u rukopisu. ,,Ako me oćete — piše o tom Gaju — u mojih

trudih da poduprete, to mi dajte u živa usta, u mrtva mi ne treba."[23]

Vraz je htio izdati nekoliko knjiga narodnih pjesama i uopće je nastojao, znajući da je narodno vrelo nepresušno, oko sabiranja narodnoga blaga, pače on je sâm prvi medju južnim Slavenima počeo bilježiti i narodne napjeve, jer je to bilo u skladu s idejama vodiljama čitava njegova rada : ovo je imala biti nadopuna pravcu njegova kriticizma i težnjama njegove poezije. Vraz nije uzdizao narodnu poeziju prezirući zapadno-evropsku kulturu, jer je za njom težio, ni zazirući od utjecaja evropskih na našu poeziju, jer se sâm njima podavao. Bila bi to fiksna ideja, jer nauka može u narodnim pjesmama naći upravo toliko, ako ne i više tudjih elemenata, što su prodrli u narod, koliko ih vidimo i u vezama naše umjetne poezije s ostalim evropskim književnostima. U djelima Mickiewiczevim ogleda se jamačno jače duh poljskoga naroda negoli u poljskim krakowiacima, a u djelima Turgenjeva, Dostojevskoga i Tolstoja osjećamo više ruske narodne duše negoli u ruskim narodnim „bylinama". U Vraza nije narodno sinonim pučkoga, pa shvaćajući narodno u širem, ne u folklorističkom smislu, ako mu je kao romantiku i bila narodna poezija idol, ipak ne shvaća narodnu književnost kao imitaciju narodnih pjesama. Narodna poezija ima da bude samo ishodište narodnoj književnosti, ali iza toga putovi i težnje njihove razilaze se i ne sastaju se nigdje. Vraz zamišlja narodni preporod na osnovi prosvjete, što joj je glavni organ narodna književnost, koja ima izaći iz narodne poezije, ali ojačavši duhom suvremene slavenske književnosti treba da teži na razinu evropsku, jer samo po tome može biti suvremena i utjecati na razvitak narodnoga života. Ovoj osnovnoj Vrazovoj misli podredjen je sav njegov rad, pače i poezija.

Vraz je mnogo pjevao i prevodio. On je najznatniji prevodilac u doba preporoda, te prijevodi zapremaju jednu trećinu njegova pjesničkoga rada. Najviše je prevodio iz slavenskih književnosti, i to Vodnika, Prešerna, Kollára, Erbena, Čelakovskoga, A. S. Homjakova, N. M. Jazykova, Lermontova, Puškina, Žukovskoga i Mickiewicza. Za ilirski teatar, ma da mu se u načelu protivio, prevodio je (1840.) poljsku veselu igru Aleksandra Fredra: „Pierwsza lepsza", ali ne znamo, dali je prijevod dovršio i gdje mu se trag zameo.[24] Ali svuda dosljedan u svome književnome programu prevodio je takodjer mnogo iz engleske, a ponešto iz francuske, talijanske i španjolske poezije. Značajno je, da je iz njemačkoga preveo samo Schillerovu „Diobu svijeta" i jedan Uhlandov sonet. Vraz je preveo četiri oveća pjesnička djela: iz područja narodne poezije „Rukopis zelenohorský a kralodvorský", iz slavenske poezije drugi dio Mickiewiczevih „Dziadów", a od ostalih evropskih pjesnika Byronovu „Parisinu" i „Sužnja šiljonskoga". Vraz je preveo obadva Hankina rukopisa, premda se od prvoga nije sačuvalo ništa, a iz drugoga nema u izdanju njegovih djela lirske pjesme „Jelen", koja nam se ipak sačuvala iz druge ruke,[25] i pet epskih pjesama. Veći dio ovoga prijevoda je dakle propao. Poslije pojavila su se u nas još dva prijevoda Hankinih pjesničkih falsifikata: Ignjata Brlića, koji je izašao u Hankinu izdanju „Polyglotta kralodvorského rukopisu" (1852.), te Ivana Trnskoga „Kraljodvorski rukopis", što je izašao u osobitoj knjizi, posvećen banu Jelačiću (1854.). Vraz je dakle u nas prvi preveo čitavo ovo znamenito djelo, koje se prevodilo na sve evropske jezike.* Vraz je savjestan prevodilac, ali njego-

* U „Danici" god. 1840. str. 197. izašla je „Kitica", prvi Vrazov prijevod iz kraljodvorskog rukopisa, i tu je u bilješci dodato, da je preveo i ostale sitnije pjesme: Ruža, Jagode, Kukavica, Jelen, Ševa, Zbyhonj,

vim prijevodima, osobito ovećih pjesničkih djela, nedostaje ono, što i njegovoj poeziji, osobito baladama i pjesničkim pripovijestima : krepčina, izradjenost tančinâ i zaobljenost cjeline. Ali kako je pjesnik u borbi s oblikom ove nedostatke ipak svladavao u svojoj sitnoj lirici, u dvokiticama „Djulabijâ, u sonetima, gazelama, epigramima i nekolikim romancama, tako je pobjedjivao i u prijevodima lirskih pjesama. Vrazovi prijevodi iz Mickiewiczeve lirike („Razgovor", „Sanak", „Najbjedniji", „Slušat i cjelivat") i danas su svježi i lijepi, pače on nam je u prijevodu „Slušat i cjelivat" sačuvao daleko više nježnosti, Mickiewiczeve srdačnosti i ritmike originala od Ise Velikanovića. Tako su i prijevodi Vrazovi dokaz, da je on bio pravi čisto lirski pjesnik.

Vrazov pjesnički talenat je eminentno lirski, a svojim značajem i opsegom podsjeća nas na slovensku narodnu pjesmu, gdje ima više čuvstva nego intuicije, gdje uvijek sadržaj nadmašuje melodija, mila i puna, ako i nije op-

---

Ostavljena. U Hankinu četvrtom izdanju rukopisa (1843.) nalazi se Vrazov prijevod pjesme „Jagode", koja je prvi put izašla u „Glasovima iz dubrave žerovinske" (1841.). God. 1844. 20. IV. piše Vraz Erbenu, čuvši da Hanka sprema novo izdanje s prijevodima u svim slavenskim jezicima, da ima prevedenu polovicu, pa da bi mu za pol godine mogao poslati čitav prijevod, ali već 28. juna iste godine javlja mu : „Prijevod rukopisa kraljodvorskog dogotovio sam ; sada treba još da ga ispilim." (Djela, V. 356.). U Časopisu Českého Museum (1845.) priopćio je Vraz pomenutih sedam sitnijih pjesama, što ih je preveo već god. 1840., a uredništvo dodaje, da je Vraz preveo već čitav rukopis. God. 1847. piše Vraz Hanki, da je već „prije dvije godine preveo čitav taj rukopis", ali da ga ne će izdati, dok ga ne isporedi s ruskim prijevodom (Vijenac, 1896. str. 11.). A kad je Macun spremao slavensku antologiju u hrv. prijevodu (1849.), Vraz mu obećaje svoju pomoć, pa ga medju ostalim upućuje na svoje sitne priopćene prijevode iz kral. rukopisa i dodaje : „Ostalo imam u rukopisu. Meni se najbolje dopada Libušin sud i Zaboj, i tu mogu služiti. " (Dj. V. 414.—415.).

sežna, a grli se u njoj melanholija sa prpošnom šalom. On je specifički slovenski pjesnik, ma da je pjevao na hrvatskom jeziku. Nježna melodioznost njegovih čuvstava oslabila je ispod teškoga hrvatskoga plastičkog izražaja, ali nije zatrta. On je pjesnik tišinâ i šaptajâ, što se hvataju tek probrstalih žerovinskih dubrava tihom poezijom proljeća. Domena njegova pjesničkoga duha jest u erotici : on je pjesnik sitne erotike. Epigramatičnost je prirodjeni oblik njegova pjesničkoga izražaja, što ga i označuje kao eminentnog lirika, i u tome obliku javila se njegova satirička poezija, a da se s dubokim čuvstvom grli vedra šala, koja se u časovima samoprijegora promeće u oštru satiru, nije ništa neprirodno, što je dobro opazio Milivoj Šrepel, ističući da su veliki lirici Prešeren, Zmaj, Heine i Puškin bili u isti mah i satirici.[26] Vraz je prvi naš erotik u doba preporoda, i njegova je erotika izgled potonjim našim eroticima.

U doba preporoda bio je u nas književni život posve drukčiji negoli u braće Slovenaca, a ipak zaprema u nas Vraz u razvitku novije poezije slično mjesto kao u Slovenaca Prešeren. Obadva pjesnika uvode evropske pjesničke oblike : sonet, gazelu, glosu, balade i romance s asonancama, udarajući svojom poezijom suvremenoj književnosti evropski pečat ; oni donose nove pojmove o književnosti i bore se s natražnjaštvom konservativaca, što se odbija u njihovoj satiričkoj poeziji. Prešeren i Vraz jesu erotici, pače slučilo se, te oba pjevaju Juliji (Ljubici), a pored toga odlikuju se kao satirici. Ali medju njima je i velika razlika : Prešeren je u duševnoj osami i pustoši slovenskoga prosvjetnog života, ostavši tudj ilirskoj ideji, a slušajući samo iz daleka glasove mladoga Slavenstva, razvijao najljepše svoje sposobnosti i postao velik pjesnik, a Stanko Vraz, predavši se posve u službu prosvjetnoga

panslavizma te preporodnih ilirskih ideja, kojima je poezija bila samo sredstvo, zatirao je svoje osobite pjesničke sposobnosti, te nije postao veliki pjesnik nego svestrani propagator. Njegov talenat bio je gibak, a svestrana naobrazba i sprema učinila je Vraza svuda upotrebljivim, pa su tako njegove sekundarne sposobnosti prodrle i razvile se doduše u korist ilirizma, ali na štetu njegova pjesničkoga stvaranja. Pjesnik je to i sâm dobro osjećao, pa se bojao, da i Preradović ne podje istim putem. Bilo je veoma važno za pobjedu preporodnih ideja u Dalmaciji, da netko od preporoditelja bude urednikom „Zore dalmatinske", a ipak, kad se pročulo, da će uredništvo primiti Preradović, Vraz piše Erbenu, da ne želi, da se to zbude, bojeći se da mu „pri tom vrlo dosadnom poslu ne otupi um." „Škoda bi bilo za takav prekrasan poetički duh. . ."[27] Ali Vraz je sâm i pjesničko stvaranje kao i sav svoj rad podložio odredjenim ciljevima svoga propagatorskoga duha. On je bez ikakve žalbe žrtvovao svoj krasan pjesnički duh, jer mu kao uredniku, kritiku, sabiraču slovenskih narodnih pjesama i narodnom agitatoru nije bilo zamjenika. Vraz je svuda dotjecao, gdje je bila potreba, i u ovoj svestranosti gubila se njegova poezija, jer mu je ostajalo malo momenata u životu, gdje bi se mogao predati samo srcu i osjećajima, a što dalje, bivalo je to sve rjedje. U Vraza bio je jak pjesnički talenat, ali mjesto da se produbljuje, on se u razgranjenosti i svestranosti njegova rada samo raširivao i napokon izašao iz svojih prirodjenih granica. Pa zato, prije negoli je Matica ilirska izdala njegova pjesnička djela, ona su već svojim značenjem, a od veće česti i umjetničkom vrijednošću zašla u historiju. I poslije Matičina izdanja Vrazovih „Izabranih pjesama", kojima je napisao opsežni estetički uvod Franjo Marković, on se sve manje i manje čitao. I tu je bilo više pjesama negoli

poezije. A ipak ima u Vrazovim zbirkama i prave poezije, koja je preživjela stihove mnogih ilirskih pjesnika, te će živjeti i dalje s pjesmama Preradovićevim i Mažuranićevim, ali ponovno oživjeti bi Vrazovu poeziju mogao samo malen, ukusan i nježan njegov kanconijer, gdje bi bili posabrani svi momenti, kad je on progovarao kao pravi pjesnik, prvi preporodni erotik i satirik, a nema toga mnogo : oveći niz pjesmica iz ,,Djulabijâ'', ponajviše erotičkoga sadržaja, probrani soneti i gazele, nekolike romance i niz epigrama. Ovo će čuvati i u dalja vremena Vrazu nadimak pjesnika, a mi ga bez toga ne možemo ni zamišljati, jer on je radio i živio kao pjesnik, njegova je čitava pojava pjesnička. Njegovo će se ime spominjati uvijek uz Mažuranića i Preradovića.

Vraz je najizrazitiji književnik u doba preporoda. Književnikovanje jedino je njegovo zvanje, a ,,spisatelj ilirski'' ili ,,homme de lettres'', kako ga u naslovima pisamâ zovu prijatelji, jedina je njegova titula. Jedina služba, koje se u životu domogao, postavši tajnikom Matice ilirske, bila je književna. A kako još danas u Hrvatskoj književnik, ne imajući nikakva drugoga zvanja, mora biti bohem, tako je bilo i onda : Vraz je naš prvi književni bohem. On je kao književnik pristao uz naš preporod, a bio je uvjereniji i dosljedniji Ilir od oca ilirizma Ljudevita Gaja. Ideja ilirizma bila je ideja prosvjetnoga ujedinjenja Hrvata, Srba i Slovenaca. Ona je Gaju bila sredstvo, a Vrazu konačni i jedini cilj, jer onaj je bio politik, ovaj samo književnik. Vraz je najviše žrtvovao ilirskoj ideji, svoj jezik, život i poeziju, najviše je unutarnjih borba trebao, da uz nju prione, pa zato joj je i ostao najvjerniji. On je bio optimist, kojega su razočaranja mogla poništiti, ali ga nijesu mogla učiniti skeptikom. Vraz je umr'o u početku apsolutizma. Posljednje godine njegova života zabilježile

su najsjajnije preporodne pobjede i najgolemija razočaranja, a on je ipak promijenio svijetom tvrdo uvjeren, da je svoje djelo izvršio i da će ono oboriti i nadživjeti apsolutizam. Prije svoje smrti prorekao je smrt germanizaciji u Hrvatskoj .,,Nijemštini odmah već svako sjeme, što se baci u zemlju, tu i sagnjije i struhne, prvo neg uznikne : o cvjetanju germanskijeh ruža dakle ni traga ni nade.''[28] Jedino ga obuzima strah za njegove Slovence, jer ih hrvatski preporod nije bio potpuno obuhvatio, pa on i sada, kao i u početku svoga rada, upire oči u ilirsku ideju, i posljednja je njegova poruka Slovencima, ako će da odbiju germanizaciju : ,,Preporučajte zaboga mladeži učenje ilirštine.''[29]

BILJEŠKE.

I. Mladost.

[1] Iscrpljiva radnja o mladosti Vrazovoj, koje se i držimo, jest dra. Frana Ilešića : Stanko Vraz u školama (Gradja, V. 77.—117.), a o Miklošićevu djakovanju radnja dra. M. Murka : Miklosichs Jugend- und Lehrjahre (Sonderabdruck aus Forschungen zur neueren Literaturgeschichte. Festgabe für Richard Heinzel. Weimar, 1898.).

[2] Franjo Marković : Rodni kraj Stanka Vraza. Obzor, 1880. br. 198.—201.

[3] Gradja, V. 80.

[4] Dr. M. Murko : Miklosichs Jugend- und Lehrjahre, 13.—14.

[5] Davorin Trstenjak : Stanko Vraz. Koledarček slovenski za leto 1855. str. 28.

[6] Slomšek : Zbrani spisi, III. 361.—363.

[7] Macun : Književna zgodovina slovenskega Štajerja, 115.

[8] Velimir Gaj : Knjižnica Gajeva, str. XXIV.

[9] Gradja, V. 106.

[10] Macun : Književna zgodovina, 115.

[11] Djela (Stanka Vraza), V. 142.

[12] Velimir Gaj : Knjižnica Gajeva, str. XXVI—XXVII.

[13] Djela, V. 10.

[14] Nepriopćeni Vrazovi slovenski rukopisi (prilog br. 8.), na koje ćemo se češće pozivati, a čuva ih Matica slovenska.

[15] Vrazovi slovenski rukopisi, br. 2. Zabilježit ćemo karakteristični Miklošićev epigram, namijenjen Vrazu, s naslovom „Prijatelov svét" :

Raji uči se filozofije
Lepe, in ne kvas' filologije.

[16] Život i književni rad F. Miklošića. Rad, knj. 112. str. 41.

[17] Vrazovi slovenski rukopisi, br. 4.

II. „Ilir iz Štajera".

[1] Djela, V. 130.

[2] Dr. Fran Ilešić : Hrvatski utjecaji u starim istočno-štajerskim tekstovima. Rad, knj. 162.

[3] Djela, V. 132.

[4] Vraz o tom piše, ne znamo kome, u sačuvanom pismu medju nepriopćenim njegovim slovenskim rukopisima, br. 18.

[5] K. Štrekelj: Pisma in zapiski iz Cafove ostaline. Zbornik Matice slovenske, II. 205.

[6] Ljudevit Vukotinović: Uspomene na godine 1833.—1835. Narodne novine, 1885. br. 3.

[7] Štrekelj, ib. 205. To su bila ova izdanja: Dragutin Rakovac: Duh, dramatička vitia (1832.) — Ljudevit Gaj: Slavoglasje iz Zagorja (1832.) — Josip Marić: Plač krajišnika po smrti Radivojevića (1829.) — Lj. Vukotinović: Prvi i zadnji kip (1833.) — Pavao Stoos: Noć horvatske zemlje (1831.) i Nut novo leto (1831.). Isp. Gradja, III. 260.

[8] Gradja, III. 259.

[9] Djela, V. 138.

[10] Vrazovi slovenski rukopisi, br. 21.

[11] Vrazovi slovenski rukopisi, br. 42.

[12] Vrazova korespondencija u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici.

[13] Ib.

[14] August Žigon: Nekoliko stvari izpod Čopovega in Prešernovega peresa. Zbornik Matice slovenske, V. 121.

[15] Letopis Matice slovenske, 1877. str. 158.

[16] Tako je oprezno radio kasnije i Bleiweis u „Novicama" (1843.)

[17] Vrazovi slovenski rukopisi, br. 37.

[18] Ib. br. 50.

[19] Ib. br. 39.

[20] „Gaj i Rakovec, redaktora novin zagrebečkih, kere budu v prosincu l. 1834. na svetlo dane s prileglim literarskim listom Danica, mene sta poprosila naše literatore njim na pomoć zediniti i njihova dela poslati i narodne pesme po Štajeru pobirati za njihovo Danico". „Ne neham Vam naznaniti nekih lepših nadéj, ktere sem u vakacijah na mojem potu po Hrovatskem najšel, i kerih še zdaj moja duša odpustiti nemre. Pripadne sem se lani tu z nekim gorlivim, al kak ga Čehi i Šafarik imenuje, „vybornym mladencem" Horvatom Ljudevitom Gajom srečal, po dvuh besedah sva se spoznala, i po tem me je on na Hrovatsko pozval, i tam sem najšel, da starci tak kak mladenci za vlast i narodnost gorijo, možkega kak ženskega spola. V kavarijah le hrovatsko, malo djačko i nemško, a madjarskega nič čuti". „Jednoj vse gori i ze srditostjo od Madjarov govori, kak z unetnostjo od domovine. Povsod so mi

Hrovati čast skazali, kad so zvedli, kaj sem ljubitel Slovenstva, a ka je Hrovate tak vplamenilo? Sila. Nedostojnosti narod slavski ne prenese. Ah, da naš narod bi htel se ze sna probuditi i zarjo lepših dnevov prizvati, za zarjoj se solnce ne mudi dolgo — ali tega ne bude, če se mi z Hrovati ne zedinimo, po čem oni hrepenijo". To su ulomci Vrazova nepriopćena pisma, upravljena na nekog Slovenca, što se nalazi medju njegovim slovenskim rukopisima, br. 18.

[21] Danica, 1846. str. 53.

[22] Gradja, III. 259.—260.

[23] Ib. III. 261.

[24] Djela, V. 138.

[25] Ib. V. 137.

[26] Ib. V. 138.

[27] Vrazovi slovenski rukopisi, br. 16.

[28] Ljudevit Vukotinović: „Uspomene na godine 1833.—1835." Nar. novine, 1885. br. 3.

[29] Djela, V. 145.

[30] Ib. V. 146.

[31] Vijenac, 1883., str. 163.

[32] Djela, V. 147.

[33] Ib. V. 139.

[34] Ib. V. 140.

[35] Danica, 12. septembra god. 1835.

[36] Gradja, VI. 310.

[37] Djela, V. 140.

[38] Ib. V. 140.

[39] Ib. V. 149.

[40] Ib. V. 149.

[41] Ib. V. 148.

[42] Ib. V. 151.

[43] Ib. V. 154—155.

[44] Ib. V. 158.

[45] Ib. V. 159.

[46] Ib. V. 156.

[47] Letopis Matice slovenske, 1877. str. 158

[48] Djela, V. 160.

[49] Letopis Matice slovenske, 1877. str. 161.

[50] Djela, V. 163.

[51] Ib. V. 170.

[52] Vijenac, 1883. str. 606. — Isp. M. Murko: Miklosichs Jugend- und Lehrjahre, 61.

[53] Djela, V. 193.

[54] Ib. V. 202.

III. Pjesnički prvenci.

[1] Djela, V. 170.

[2] „Navuk v peldah. Lepe zgodbe i koristne povesti za otroke". Z nemškega poslovenil Janes Dragotin Šamperl. V Gradci, 1836.

[3] „Ovdje se za dan njegovog misovanja prilična pjesan pečata. Ma toga ne smije nitko znati". Vraz Cafu: Zbornik Matice slovenske, II. 206. — Isp. takodjer dr. J. Pajek: Nekaj drobtinic o Stanku Vrazu. Kres, III. 42.

[4] U „Sloveniji" (1849.) napisao je Vraz kratku biografiju Dragotina Šamperla.

[5] Djela, V. 163.

[6] Macun: Književna zgodovina, 93.

[7] Djela, I. 225.

[8] Vrazovi slovenski rukopisi, br. 53.

[9] Macun: Književna zgodovina, 94.

[10] Ib. 94.

[11] Vrazovi slovenski rukopisi br. 27.

[12] Macun: Književna zgodovina, 94.

[13] Vrazovi slovenski rukopisi, br. 13.

[14] Djela, III. 68.

[15] Narodne srpske pjesme, u Lipisci 1824. I. str. 90.

[16] Vrazovi slovenski rukopisi, br. 3.

[17] Ib. br. 43. i 36.

[18] Ib. br. 26.

[19] Ib. br. 33.

[20] Gradja, VI. 305.

[21] Slávy dcera, IV. son. 129.

[22] Vraz je prijevod Kollárova soneta sa svojim dvjema originalnima zapisao u primjerak Šamperlove knjige „Navuk o peldah", što ga je na dar poslao gimnazijskoj knjižnici u Mariboru, a izašli su u članku Dra. J. Pajka: Nekaj drobtinic o Stanku Vrazu. Kres, III. 45.

[23] Vrazovi slovenski rukopisi, br. 38.

[24] Ib. br. 30.

[25] Ib. br. 37.
[26] Ib. br. 38. i 44.
[27] Ib. br. 33.
[28] Ib. br. 44.
[29] Ib. br. 44.
[30] Čbelica, III. 5.
[31] Ib. IV. 83.
[32] Vrazova korespondencija u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici.
[33] Vrazovi slovenski rukopisi, br. 17.
[34] Macun: Književna zgodovina, 94.
[35] Djela, III. 54.—55.
[36] Ib. II. str. XI.
[37] Vrazovi slovenski rukopisi, br. 17.
[38] Ib. br. 29.
[39] „Borbu" spjevao je Vraz u Gracu 23. travnja 1834. Za ovu borbu značajna je Vrazova ironička bilješka na jednom papiru medju pjesmama, što ih je spjevao učeći za ispit geometriju: „Jaz sem scer dozdaj vse dokaze geometrične brez lastne skušbe veroval, in naboženstvene slabe (ψευδο-) dokaze (ali nar bolj nedokaze) radostjoj prevračal; vonder pa sem zdaj prisiljen moje maximi preobrnuti. V enem nesmem ničesar verovati, v drugem vse. Velki inkvizitor bi mi lahko veči red (classis) dal, kak mi ga treba". Vrazovi slovenski rukopisi, br. 17.

IV. Djulabije.

[1] Isp. pisma Jarnikova Stanku Vrazu, Letopis Matice slovenske. 1877., str. 149.—158.
[2] Djela, V. 171.
[3] Ib. V. 204.
[4] Gradja, I. 244.
[5] Ib. I. 243—244.
[6] Iz četvrte pjesmice „S * * * * * ci", nejasne i nedotjerane, izvio je poslije pjesnik tri veoma lijepe dvokitice, i to Djul. I. 74., 75. i 44. — „Djulabije" citirat ćemo uvijek prema potpunijem izdanju Matice ilirske, gdje su one izašle kao prva knjiga Vrazovih „Djela".
[7] Djela, V. 205.
[8] Danica, 1837., str. 205. — Danica, 1838., str. 141.
[9] Danica, 1839., str. 145.

[10] Marković u studiji o Vrazu veli, da je otac Ljubičin bio ljekarnik u Samoboru, što su svi pisci poslije na vjeru prihvatili. Ovu je tvrdnju ispravio u članku: Nešto o Vrazovoj Ljubici (Narodne novine, 30. aprila 1902.) Bogumil Toni, učitelj u Samoboru, koji je za me pregledao i zapisnike općine, na čemu mu usrdna hvala. Tradicija, kojom se Marković služio, mogla je Cantilyja učiniti ljekarnikom, jer njegov je brat bio doista ljekarnik u Gracu, a tast, otac Gajev, u Krapini.

[11] Macun: Književna zgodovina, 101.

[12] Cuvaj: Gradja za povijest školstva, I. 769.

[13] Macun: Književna zgodovina, 101.

[14] Dr. V. Deželić: Vrazova Laura. Prosvjeta, 1900. str. 734—335. — Ovdje priopćeni miniature portrait zametnuo se poslije smrti Vrevčeve, te mu ne mogosmo nikako ući u trag. Ali pored toga postojao je i oveći portrait Ljubičin, koji je još dr. Fr. Marković vidio u kući Slavoljuba Englera, a kad je ovaj umr'o, ponudi njegova udovica sliku Matici hrvatskoj, da je kupi, ali ponuda nije primljena, pa se i ovoj slici zameo trag.

[15] Macun: Književna zgodovina, 101.

[16] Gradja, VI. 310.

[17] Djela, V. 144.

[18] U izdanju Matice ilirske: Djela, II. Gusle i tambura, str. 25. označena je ispod ove pjesme godina 1835., iz čega su se izvodili krivi zaključci, no u prvom izdanju ove zbirke stoji ispravno godina 1836.

[19] Djela, V. 204.

[20] Ib. V. 204.

[21] Dan Ljubičine udaje saopćio mi je g. Fr. Sal. Forko, kapelan u Samoboru.

[22] Djela, V. 166.

[23] Macun: Književna zgodovina, 94.

[24] Vrazovi slovenski rukopisi, br. 35.

[25] Heine: Buch der Lieder, Traumbilder, pj. 4.

[26] St. Vraz: Izabrane pjesme, uvod str. CXXXVI.

[27] Dr. V. Deželić: Vrazova Laura. Prosvjeta, 1900., str. 735.

[28] U Vrazovu rukopisu „Sitnije pjesmice ilirske“, što se nalazi u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici, dolazi i ova pjesma, kako je prvi put bačena na papir, s naslovom „Novinarom. Izlomak iz Djulabija, IV.“, i tu je na istom mjestu zabilježen naslov: „Horvat pred nebeskim vratima“, a ova Vrazova pjesma potječe iz god. 1848. — Treći dio „Djulabija“ bio je u glavnome gotov već god. 1843. To se jasno razbira iz

njegova dopisa prof. Dubrowskomu (Dennice-Jutrzenka, god. 1843., mjesec jul), gdje kaže: „Sada skupljam različite moje pjesme, što ću ih izdati s nasiovom Gusle i tambura. U toj zbirci nalazit će se i treći dio mojih pjesama Djulabija". — Kad je god. 1848. Vraz dovršio Djulabije, htio je treći i četvrti dio izdati u Leipzigu, pa je djelo priredio za tisak, a na naslovnome listu rukopisa, koji se poslije izgubio, bilo je na dnu napisano: „U Lipsku, 1848." Novice, god. 1854. str. 63.

[29] Danica, 1837. str. 145.

[30] Macun: Književna zgodovina, 101.

[31] Djela, I. 225.

[32] Čelakovský: Slovanské národní písně, III. 224.

[33] J. V. Frič: Paměti (Prag, 1886.), II. 112.

[34] Ib. II. 11.

V. Posestrima Dragojla.

[1] St. Vraz: Izabrane pjesme, uvod str. XXXVII. i CXXXIII.

[2] Djela, 139.

[3] St. Vraz: Izabrane pjesme, uvod str. LXXIV.

[4] Gradja, III. 262.

[5] Ib. III. 269.

[6] Ib. III. 270.

[7] Ib. III. 274.

[8] Ib. III. 271.

[9] Ib. III. 277.

[10] Ib. III. 285.

[11] Ib. III. 287.

[12] Djela, III. 100.

[13] Ib. V. 328.

[14] St. Vraz: Izabrane pjesme, uvod str. LV.

[15] Gradja, I. 136.

VI. Vraz i Kollár.

[1] Upotrebljavat ćemo svagdje izdanje: Slávy dcera. V Praze 1862.

[2] Literatura česká devatenáctého století. Napsali: Josef Hanuš, Jan Jakubec, Jaroslav Kamper, Jan Máchal, Lubor Niederle, Jaroslav Vlček. Díl II. V Praze 1903. str. 166.

[3] Ib. II. 223.

[4] Ib. II. 222.

[5] Isp. u zborniku „Jan Kollár" (Vídeň, 1893.), što ga je izdao u proslavu stote obljetnice rodjenja pjesnikova Fr. Pastrnek, ove radnje: Mil. Šrepel : Jan Kollár i Hrvati. — S. Gjordjević : Kollár i srpska književnost. — Iv. Franko: Literaturne vidrodžene Poludnevnoi Rusi i Jan Kollár. — Mich. Hórnik: Jan Kollár a łužiscy Serbja. — Ilešić: Prešeren in Slovanstvo.

[6] U narodnom izdanju Preradovićevih djela neispravno je zabilježeno, da ova pjesma pada u god. 1851. — Isp. Branko Drechsler: Petar Preradović, 15.

[7] Preradovićeva elegija „U smrt Jana Kollára" izašla je jedino u Matičinu izdanju: „Izabranih pjesama". Prigodom smrti Kollárove napisao je Kukuljević u „Nevenu" (1852.) veoma zanimljive „Crtice o Janu Kolláru", str. 182.—187.

[8] Lit. česká XIX. století, II. 210.

[9] Herder: Ideen zur Philosophie der Menschheit, 1791. cap. IV.

[10] Lit. česká XIX. století, II. 211.—212.

[11] T. G. Masaryk: Slovanské studie. Jana Kollára slovanská vzájemnost. Naše doba, I.

[12] T. G. Masaryk: Humanita a Národnost. Naše doba. IV. (1897.)

[13] Slávy dcera, V. son. 7.

[14] Ib. IV. son. 19.

[15] Ib. II. son. 69.

[16] Prvi je povukao kratku paralelu izmedju „Djulabija" i „Slávy dcere" dr. Fr. Marković u predgovoru Matičinu izdanju njegovih „Izabranih pjesama", str. C XLV—C XLVI. Potanje bavio se ovim pitanjem dr. Stjepan Bosanac u radnji : Vrazove Djulabije i Kollárova Slávy dcera (Vijenac, 1899.), kojom se na više mjesta služimo.

[17] Isp. Djulabije II. 12. 16. 33. 34. 56. 57. 78. 80. 82. 84. 89. 97. 123 ; III. 69. 71. 102. 105. 112. i t. d..

[18] Djulabije, II. 64.

[19] Isp. „Národem vás zovou holubičím". Slávy dc. III. son. 62. „Hrůzy na náš národ holubičí. Slávy dc. II. son. 20.

[20] Djulabije III. 108.

[21] Ib. II. 34. — Isp. i njegova „Izjašnjenja", Djela, I. str. 233.

[22] Slávy dcera, I. son. 7.

[23] Ib. I. son. 13.

[24] Ib. III. son. 122.

[25] Ib. III. son. 121. — Isp. Bosanac: Vrazove Djulabije i Kollárova Slávy dcera. Vijenac 1899. str. 107.

[26] Djulabije III. 49.

[27] Ib. II. 47. — I Kollár pjeva o lipi:

V letě at' se tebe netýká
Perún hněvný veda s živly hádku.
Slávy dcera, I. son. 13.

[28] Djulabije III. 35.—36. — Isp. sličnu strofu, gdje Kollár crta stan svoje Mine:

Pahorek jest, na němž rozvaliny
Hradu tráví času kolečko,
Pod pahorkem hezké městečko,
V městečku dům stojí lípostinný.
Slávy dcera I. son. 16.

[29] Ib. III. 118.

[30] Ib. IV. 17.

[31] Ib. III. 94.

[32] Ib. III. 95.

[33] Ib. III. 96.

[34] Ib. III. 98.—99.

[35] Ib. III. 99.

[36] Ib. III. 100.

[37] Slávy dcera, I. son. 25.

[38] Ib. I. son. 12.

[39] Danica ilirska 1837. str. 193. — Anakrentovu pjesmu s ovim motivom preveo je na slovenski Vodnik, te je izišla u Čbelici, IV. 78., a jednako je u „Čbelici" II. 24. izašla i Prešernova imitacija ovoga motiva, sonet „Očétov naših imenitne dela", koji je kasnije Vraz preveo.

[40] Stanko Vraz: Djela III. 11. 12. 35. 41. 46. U spomenici „Jan Kollár", (Zagreb 1893.), što ju je izdalo hrv. sveučilišno literarno društvo „Zastava", ima osamdeset probranih soneta iz „Slávy dcere" u lijepom prijevodu Stjepka Španića.

[41] Vijenac, 1899. str. 29.

[42] Ib. str. 28.

[43] Slávy dcera, son. 420—421.

[44] Dr. J. Jakubec: Politické a socialní názory v Kollárově poesii. Rozhledy, III. (1894.) str. 507.

[45] Murko: Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik. Graz 1897. str. 211., 199. — Isp. Lit. česká XIX. stol., II. 169.

[46] Djela, III. 18.

[47] Djulabije, I. 83. — Isp. Vijenac, 1899. str. 30.

VII. Na raskršću.

[1] Djela, V. 193.

[2] Ib. V. 211.—212.

[3] Ib. V. 212.

[4] Ib. V. 218.

[5] Ib. V. 228.

[6] Adela Milčinović: Dragojla Jarnevićeva, str. 87.

[7] Djela, V, 224.

[8] Ib. V. 231.

[9] Ib. V. 217.

[10] Ib. V. 226.

[11] Ib. V. 237.

[12] Ib. V. 237.

[13] Ib. V. 220.

[14] Ib. V. 252.

[15] Ib. V. 270.

[16] Живая Старина god. III. svez. I. str. 32. i II. 157.

[17] Djela, V. 275.

[18] „Die Tendenz des Illyrismus war also eine rein literarische Wiedererweckung des erstorbenen Nationalgefühles durch die Geistesglocke weltgeschichtlicher Erinnerung, geistige Wiederbelebung eines bildungsfähigen, aber unter den Kämpfen mit einem barbarischen Feind in lethargischen Geistesschlaf versunkenen Volkes, auf der Basis nationaler Entwikelung." Der politische Parteienkampf in Croatien. Eine Relation an das deutsche Publicum von einem Croaten. (Leipzig, 1844.) str. 6.

[19] Der politische Parteienkampf in Croatien, str. 10.

[20] Kukuljević piše 22. juna 1842. iz Beča Vrazu: „U domovini našoj živi se oli u budućnosti, oli u prošastnosti, oli pako u carstvu fantomâ i prazninâ. Ovdje žive ljudi u sadašnosti i zbilnosti i ćute u sebi da žive, i žive da ćute". — Nepriopćeno pismo u Vrazovoj korespondenciji u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici.

[21] Wachsmuth: Geschichte des Illyrismus (Leipzig, 1849.) str. 94.—95. — Pisac ove knjige je nepoznat, a navodimo je pod imenom Wachsmuthovim, jer joj je on napisao predgovor.

[22] Narodne novine, 18. juna, 1842.

[23] Der politische Parteienkampf in Croatien, str. 10.—12. — Isp. i brošuru: 29. srpanj 1845. Historička crtica, str. 9. (Preštampano iz Zatočnika. Sisak 1870.). — Wachsmuth: Geschichte des Illyrismus, str. 99.

[24] Tkalac: Jugenderinnerungen aus Croatien, str. 270.—272.

[25] Djela, V. 302.

[26] Wachsmuth: Geschichte des Illyrismus, str. 175.—177.

[27] Macun: Književna zgodovina, str. 101.

[28] Djela, V. 276.

[29] Ib. V. 279.—280.

[30] Ib. V. 288.

[31] Nepriopćeno pismo u Vrazovoj korespondenciji u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici.

[32] „Gajeve Novine ne nose više imena ilirske, što se mu tim laglje zabrani, jerbo na to ime nije imao dopuštenje, nego svojevoljno g. 1836. ime Nar. novine horvatske, za koje je steko privilegium, pretvori jednim mahom u ilirske. Domoroci, koji su za tu anomaliju znali, nagovarahu ga, da ište dopuštenje, što bi i bio steko, nu badava. On ih ne sluša, a sad smo u kaši do koljena". Vraz Trnskome, 28. januara 1843. Gradja, I. 248.

[33] Djela, V. 323.

[34] Ib. V. 302.

[35] Šurmin: Bilješke za hrvatski preporod, str. 23.

[36] Gradja, I. 248.

[37] Ova je pjesma prvi put priopćena u Matičinu izdanju Izabranih pjesama Stanka Vraza, str. 271.

[38] Danica, god. 1845. str. 62.

[39] Posljednja strofa ove pjesme, gdje jasno izbija alegorija, glasi:

Bratinska sloga, blaženog zvanja,
Malo pomalo smutnje razganja,
Omraze nema, gnjev se rastaplje,
Svuda u krvi žive su kaplje.
Ljubav počimlje vladat nad svima,
Ljubica bratskih svuda već ima.
Proljeće evo nami se javlja,
Narod se čisti, krepko ozdravlja.

Prema povodu postanja „Proljetne pjesme" i njezinu alegoričkom značenju posve je krivo, što je u narodnom izdanju Preradovićevih „Pjesničkih djela" uvrštena medju „Pjesme ljubovke".

[40] Narodne novine, 18. januara god. 1845.

[41] Gradja, II. 231.

[42] Šurmin: Dnevnik Antuna Vakanovića. Vjesnik arkiva, V. 253.

[43] Isp. brošuru: 29. srpnja 1845., str. 22.—28., te Wachsmuth: Geschichte des Illyrismus, str. 129.—132.

VIII. Vrazovo Kolo.

[1] Djela, V. 206.

[2] „Godina 1841. prošla je. Što smo učinili? Čim smo literaturu našu obogatili? Žalibože, za svu godinu ništa nije izišlo do nekoliko igrokaza i Glasi iz žerovinske dubrave od St. Vraza. Tko je pisao? Nitko. Dali se je koji novi spisatelj pojavio? Nije nijedan. Čemu je daklem tolika vika i buka o domoljublju, kad ne će nitko da se ozbiljno trudi!" Lj. Vukotinović: Zimske misli. II. Nar. novine, 1. februara g. 1842.

[3] Borojević piše 20. augusta 1839. iz Gospića Vrazu: „Mislim, da bi dobro bilo, kad bi mi jedan kritički list imali ... a ovo bi mogla za sada naša Danica najpriličnije na sebe uzeti ..." Vraz mu je na to odgovorio, da sâm namjerava osnovati kritički časopis, što razbiramo iz Borojevićeva pisma Vrazu od 15. novembra 1839., gdje veli: „Isto tako jesam nestrpljiv Vašu namjeru o kritičkom listu znati, koju ste mi saopćiti obećali ..." Nepriopćena pisma u Vrazovoj korespondenciji u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici.

[4] Gradja, III. 201.

[5] Ib. I. 246.

[6] Djela, V. 281.

[7] Ib. V. 289.

[8] Ib. V. 292.

[9] Ib. V. 301.

[10] Ib. V. 298.—299.

[11] Ib. V. 307.—308.

[12] Ib. V. 290.—291.

[13] „Nadamo se, da će se svaki gospodin predbrojnik zadovoljiti ljepotom i izobiljem knjige (barem je ovdje malone sve zadovoljeno)." Vraz Muršcu 20. V. 1842. Djela, V. 297.

[14] Djela, V. 305.

[15] Kolo, III. 127.

[16] Djela, V. 322.

[17] Gradja, II. 283.

[18] Nepriopćeno pismo u Vrazovoj korespondenciji u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici.

[19] Djela, V. 282.

[20] Za ovu značajnu i zanimljivu anegdotu obavezan sam g. dru. T. Maretiću, kome ju je pripovijedao Bogoslav Šulek, urednik Gajevih „Novina" i „Danice".

[21] Travnicki je pseudonim Vukotinovićev, a Rešetar Vrazov.

[22] Djela, V. 293.—294.
[23] Ib. V. 307.—308.
[24] Ib. V. 297.
[25] Ib. V. 319.
[26] Ib. V. 322. i Kolo, III. 140.
[27] Djela, V. 354.
[28] Ib. V. 354.
[29] Ib. V. 322.
[30] Ib. V. 343.
[31] Ib. V. 321.—322.
[32] Ib. V. 344.
[33] Ib. V. 345.
[34] Ib. V. 325.
[35] „Kaži Gaju, da mi je Mačik cenzor reko, da se ne ufa potpisati fragmenta od Judite Gjordjićeve, nego veli, da će u Budim poslati, ako Gaj hoće." Babukić Vrazu, koji je bio u Bistrici s Gajem, iz Zagreba 23. V. 1843. Nepriopćeno pismo iz Vrazove korespondencije u sveučilišnoj zagrebačkoj knjižnici.
[36] „Tomaseove Iskrice i cenzura u Hrvatskoj". „Obzor", 1905. br. 15. od 19. januara.
[37] Djela, V. 357.
[38] Gradja, III. 206.

IX. Kritika.

[1] Kolo, II. 102.
[2] Gradja, I. 109.
[3] Kolo, II. 105.
[4] Ib. II. 105.
[5] Ib. II. 105.—106.
[6] Ib. II. 106.
[7] Ib. II. 94.
[8] Djela, V. 363.
[9] Kolo, II. 106.
[10] Ib. II. 106.
[11] Ib. I. 60.
[12] Ib. I. 42.
[13] Ib. I. 89.—90.
[14] Ib. I. 42.

[15] „Štosovi rimi su ljepi, ali pesme preveč v alegorijo oblečene, jednake misli v jednoj pesmi prevečkrat ponovlene i pregolge". Gradja, III. 260.

[16] Nepriopćeno Demetrovo pismo Vrazu iz Zagreba 7. juna 1838., sačuvano u Vrazovoj korespondenciji u zagrebačkoj sveuč. knjižnici.

[17] Djela, V. 186.

[18] Nepriopćeno pismo bez datuma iz Vrazove korespondencije u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici.

[19] Gradja, I. 115.

[20] Ib. I. 125.

[21] Ib. I. 127.

[22] Djela, V. 321.

[23] Kolo, V. 89. i 92.

[24] Ib. I. 125.

[25] Djela, V. 294.

[26] Ib. V. 294.

[27] Literatura česká XIX. století, II. 800.

[28] „Sad, kad poznadem onog nepoznanog prijatelja, koji je mene nezaslužno u Podunavki i u českih Květych spomenuo i uzvisio, mogu mu i moju zahvalnost iz svega srca izjaviti." Preradović Vrazu iz Zadra 5. maja 1845. Gradja, I. 116. — „Izvolite mi što skorije poslati odgovor na pismo moje, od kojega ste metnuli komad u Květy . . ." Vraz Erbenu 28. juna 1844. Djela, V. 355. — Isp. takodjer : Dopis iz Zagreba od J(akoba) R(ešetara) C(erovčanina). Podunavka, 1844. str. 163. i 167.

[29] „Nowości literatury serbo-ilirskiej". Dennice-Jutrzenka, god. 1843. u brojevima za april i jul.

[30] „Przegląd literatury Słowian południowych za 1842. r." Dennice-Jutrzenka za god. 1843. u broju za jul, str. 20.—51.

X. Preporodna satira.

[1] „Pasquil ili slïčnorični natpis groba Zvekanovoga", rukopis sveučilišne knjižnice u Zagrebu sa signaturom SM. 33. E. 8. Pored ovoga rukopisa ima tu još jedan „Sličnorični natpis" sa signaturom SM. 32. C. 1., koji se više udaljuje od tiskanoga teksta. Oba su rukopisa pisana starim pravopisom.

[2] Gradja, II. 140. — Branko Drechsler : Slavonska književnost u XVIII. vijeku, str. 22.—26. i 59.—67.

[3] Djela, V. str. XXV.

[4] Ib. V. 346.
[5] Ib. V. 309.
[6] Ib. V. 310.
[7] Kolo, III. 125.
[8] Zvekan opet na svijetu, str. 11., 46., 76. i 81.
[9] 31. decembra 1844. piše Vrazu štajerski kapelan Jernej Ciringar : „Molim Vas najuljudnije, ako je moguće, pošljite mi na skorom onu nedavno izišavšu satiru suprot vrhovnomu škola ravnitelju i Mačku cenzoru." A 14. januara 1845. piše mu iznovice o tome i veli, da je pomenuta satira izišla kao „pod rukom izilazeći časopis, kojeg predmet je otkrivanje madžaronskih opakih namjera". Oba se pisma nalaze u neprioпćenoj Vrazovoj korespondenciji u sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.
[10] Branko Drechsler : „Paprike" i „Srčike". Savremenik, III. 635.
[11] Gradja, I. 250.
[12] Gradja, V. 118.
[13] A. Šenoa : Pamflet na Ilirce. Vijenac, 1878. br. 6.

XI. Satire i epigrami.

[1] Gradja, V. 95.
[2] Djela, V. 344.
[3] Ib. V. 343.
[4] Ib. V. 362.
[5] Ib. V. 344.
[6] Ib. V. 374.
[7] Ib. V. 375.
[8] Ib. V. 375. — Vrazov sud o Havlíčku spominje i Edvard Jelínek u članku : „Z listů chorvatského básníka". Slovanské črty ze života společenského, literarního i uměleckého (V Praze, 1889.) str. 48.
[9] Kolo, III. 125.
[10] Dennice-Jutrzenka, god. 1843., sv. za mjesec jul, str. 45.
[11] Djela, V. 318.—319.
[12] Ova zanimljiva pričica glasi :

Sveti Nikola je čovjeku, koj se je topio pa mu vikao : Pomagaj, sveti Nikola ! kazao : Povezi ti veslom, pa ćeš bit izbavljen.

Lud je onaj, koj prekrsti ruke pa gleda, gdje mu gori kuća, pa viče : Pomozi, sveti Ilija ili sveti Florijane !

O Horvati, kad Vam gori kuća nad glavom, kad Vam susjedi ruše dom, ne čekajte milost carsku, da Vam ga spasi, nego dignite sami ruku.

[13] Čitav ovaj epigram glasi :

A.

Pao je il dottore d' ogni bella arte,
Pao je Dulcamare, pao naš Bonaparte,
Pao je puzeći, ko pseto zamuko,
Tek šteta, što je i nas za sobom povuko.

B.

O ne blazni, brate, on ima zasluga,
On je stvar počeo i kroz ljeta duga
Vodio ju do dandanas svedj dosljedno.

A.

O i ja priznajem to neprikoslovno,
Nu baš u tom grmu zečić leži jednom :
Izveo nas iz govna, uveo u govno.

[14] Живая Старина, god. III. svez. II. 155.

[15] Ovako je pjesnik zapisao ovaj epigram u svoju bilježnicu, dok u izdanju njegovih djela ima samo četiri stiha, a naslov mu je „Dvojna čast." Djela, III. 161.

[16] Ljudevit Vukotinović : Iz ilirske dobe. Nekolike uspomene na Stanka Vraza. Hrvatski svjetozor, god. 1878. str. 298.

XII. Soneti i gazele.

[1] Djela, V. 361.

[2] Stanko Vraz : Izabrane pjesme, str. LVII.

[3] U „Danici" od god. 1845. str. 42. sâm pjesnik u bilješci ispod crte dodaje, da će iste godine izaći njegova zbirka „Sanak i istina", a uistinu izašla je ona tek poslije njegove ismrti u izdanju Matice ilirske : Djela, III. 7.—63.

[4] Andrej Fekonja : Stanko Vraz, pesnik in pisatelj slovenski. Kres, god. 1883., str. 617. — Isp. Vijenac, god. 1880. 36.

[5] Dzieła Adama Mickiewicza. Wydanie zupełne przez dzieci autora dokonane. Paryż, 1880. Tom I. 91.—107.

[6] Ib. I. 95.

[7] Isp. obje prve strofe :

Ledwie wnijdę, słów kilka przemówię z nią samą :
Już ci dzwonek przeraża, wpada galonowy,
Za nim wizyta, za nią ukłony, rozmowy :
Ledwie wizyta z bramy, już druga za bramą.

(Do D. D. Wizyta.)

Tek unidem, prozborim tri slova,
Već zakuca . . . evo udje glatki,
Sad dugački, za njim krupni, kratki,
Usta puna sitnoga otrova. (Pohode.)

[8] Milivoj Šrepel : Prešernov utjecaj na Stanka Vraza. Spomen-cvijeće, izdanje Matice hrvatske, str. 251.

XIII. Matičino „Kolo".

[1] Djela, V. 377.

[2] Narodne novine, 30. decembra god. 1843.

[3] Ib. 26. augusta i 16. decembra god. 1843.

[4] Djela, V. 382.

[5] Ib. V. 383.

[6] Ib. V. 380.

[7] Ib. V. 380.—382.

[8] Ib. V. 364.

[9] Ib. V. 386.

[10] „U p. Gaje já jen to nechválím, že k cíli dobrému nezamítá i nedobrých prostředkův, a tudiž mimo vědomí a vůli mad'arizuje; nebot' za našého věku nikde jesuitská ta zásada, že prostředek cilem svým svatý, tak zřejmě není v praxi, jako u Mad'arů v ohledu na šíření národnosti jejich." „Ostatně ja o p. Gajovi zlého níc nevím, aniž od Vás co zlého slyšel sem ; potřebujete li o tom vysvědčení zvlaštního, i to Vám dáti mohu." Nepriopćeno pismo Palackoga Vrazu od 1. oktobra god. 1846. u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici.

[11] Djela, Y. 385.

[12] Ib. V. 389.

[13] Ib. V. 389.

[14] Ib. V. 390.

[15] Račun od Matice za književnost ilirsku za godišta 1847., 1848. i 1849. str. 9. Zagreb, 1850.

[16] Zapisnici Matičinih sjednica, II. 16. marta 1848.

[17] Ib. 15. novembra, 1846.

[18] Djela, V. 345. — Zapisnici Matičinih sjednica, II. 6. oktobra, god. 1846.

[19] Zapisnici Matičinih sjednica, II. 15. i 19. novembra god. 1846.

[20] Narodne pjesme bugarske. Kolo, IV. 37.—56. i V. 24.—57.

[21] Naš pravopis i Zora dalmatinska. Kolo, IV. 85.—93.

[22] Kolo, IV. 64.—65.
[23] Ib. V. 3.—23.
[24] Ib. IV. 3.—9.
[25] Ib. VI. 11.
[26] Ib. V. 66.—71.
[27] Ib. VII. 54.
[28] Dodatak uredništva. Kolo, IV. 80.—85.
[29] Pabirci bajoslovni. Kolo, V. 58.—63.
[30] Kolo, V. 58.—59.
[31] Djela, V. 270.—274. Ovo pismo nije bilo upravljeno Erbenu, kako su izdavači označili, već Čelakovskome, jer u njemu Vraz spominje „Vaš Ohlás písní českých", a to je djelo Čelakovskoga.
[32] Ova se bilješka nalazi na nepriopćenom pismu Luke Ilića Vrazu od 20. decembra god. 1843. u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici.
[33] Kolo, IV. 84.
[34] Ib. VII. 80.
[35] Djela, V. 272.
[36] Ib. V. 411.
[37] Kolo, IV. 84.
[38] Ib. V. 87.
[39] Ib. IV. 37.
[40] Ib. IV. 80.
[41] Narodne novine, 27. marta god. 1844.
[42] Kolo, V. 85.
[43] Ib. V. 85.
[44] Ib. VII. 83.
[45] Ib. VII. 81.
[46] Ib. V. 92.
[47] Ib. VI. 3.
[48] Ib. VI. 85.
[49] Novice, god. 1854. str. 124.
[50] Narodne novine, god. 1880. br. 205.
[51] Zapisci Matičinih sjednica, II. 28. decembra god. 1848.
[52] Račun od Matice za književnost ilirsku za godišta 1847., 1848. i 1849., str. 9. Zagreb, 1850.

XIV. Slavenski kongres.

[1] Karla Havlíčka Borovského politické spisy. V Praze 1900. I. 69.

[2] Jos. J. Toužimský: Na úsvitě nové doby. Dějiny roku 1848. v zemích českých. V Praze 1898., str. 246.

[3] Dr. Rudolf Horvat u djelu: Najnovije doba hrvatske povijesti, str. 114. piše, da je ovaj sastanak bio 31. marta, ali to ne stoji, jer je češka deputacija prispjela tek 1. aprila u Beč.

[4] J. V. Frič, govoreći o tome sastanku u II. dijelu svojih Paměti, kaže: „Jiný můj přítel Franjo Kurelac překvapil bratry Poláky znamenitým přednesem básně Mickiewiczovy: Reduta Ordona, již znal z paměti". — Isp. Toužimský: Na úsvitě nove dobý, str. 278.

[5] Slawische Jahrbücher, 1848. str. 136.

[6] Ovo je pismo prvi put izašlo u 10. i 12. broju praških Narodnich Novin god. 1848.

[7] Karla Havlíčka Borovského politické spisy. I. 69.

[8] J. V. Frič pripovijeda, da je ideja slavenskoga kongresa potekla od Ljudevita Štura, vodje Slovaka, koji je za ovu misao predobio Poljake i Hrvate, osobito Kukuljevića i Kušlana. Paměti, III. 144.

[9] Dr. Luboš Jěrábek: Slovanský sjezd v Praze roku 1848, jeho průběh a výsledky. Rozhledy, VII. (1898.) str. 961.

[10] Jos. J. Toužimský: Na úsvitě nové doby, str. 465.

[11] Jelačićev poziv, koji je češki politik Rieger zanosno hvalio, priopćen je u djelu Toužimskoga, str. 467. — Isp. Gradja, VI. 201.

[12] Djela, V. 399.

[13] Dr. Fran Ilešić: Korespondenca dr. Jos. Muršca, str. 142.

[14] Ib. 140.

[15] Jos. J. Toužimský: Na úsvitě nové doby, str. 494.

[16] Zpráva o sjezdu slovanském (V Praze, 1848.) str. 6.

[17] Dr. Zdeněk V. Tobolka: Slovanský sjezd v Praze roku 1848., str. 103.

[18] Dr. Luboš Jeřábek: Slovanský sjezd v Praze roku 1848. Rozhledy, VII. (1898.) str. 961. — Isp. Národní Noviny, 1848. 210.

[19] Jos. J. Toužimský: Na úsvitě nove doby, str. 511.

[20] Dr. Luboš Jeřábek: Slovanský sjezd v Praze roku 1848. Rozhledy, VII. (1898.), str. 961.

[21] Dr. Zdeněk V. Tobolka: Slovanský sjezd v Praze roku 1848., str. 147.—148.

[22] Ib. 97. i 188.

[23] Program, što ga je Bakunin iznio na kongresu, donio je mjeseca jula god. 1848. „Dziennik domowy“.

[24] Michael Bakunin: Aufruf an die Slaven (Koethen, 1848.) str. 10. — Noviny Lípy slovanské donijele su 2. januara god. 1849. prijevod ove brošure pod naslovom: Hlas k Slovanům. Od ruského vlastimila Michala Bakunina, úda sjezdu slovanského v Praze“.

[25] Jan M. Černý: Boj za právo, I. 262.

[26] Dr. Carl Malisz: Der Slaven-Kongress und die neusten Ereignisse in Prag (Mannheim, 1848.) str. 16.

[27] Ib. 17.

[28] Bakunin : Aufruf an die Slaven, str. 28.

[29] Ovo je pismo izašlo u poljskom historičkom časopisu „Atheneum“, god. 1897. III.[3] 532.

[30] Orsat Počić : Talijanke. U Zagrebu, 1849.

[31] Jos. J. Toužimský : Na úsvitě nové doby, str. 712.

[32] Djela, V. 400.—401.

[33] Dr. Zdeněk Tobolka : Slovanský sjezd v Praze roku 1848., str. 205.

[34] Djela, V. 406.—407.

[35] Ib. V. 405.

[36] Srpske Novine, dne 1. (13.) augusta god. 1848.

[37] Novice, 25. oktobra god. 1848.

[38] Djela, V. 409.

XV. Suton.

[1] Godina 1850. u Hrvatskoj i Slavoniji. U Zagrebu 1851.

[2] J. V. Frič: Paměti, III. 414.—415.

[3] Danica, 1849. str. 200.

[4] Jos. J. Toužimský: Na úsvitě nové doby, str. 755.

[5] Djela, V. 427.—428.

[6] Nepriopćeno Vrazovo pismo u knjižnici odvjetnika g. Brlića u Brodu na Savi.

[7] Dr. Fran Ilešić: Korespondenca dr. Jos. Muršca, str. 228.

[8] Račun od Matice za književnost ilirsku za godišta 1847., 1848. i 1849. Prilog Jugoslavenskim novinama, god. 1850.

[9] Kolo, VII. 88.

[10] Zapisnici Matičinih sjednica, II. 9. septembra god. 1850.

[11] Kolo, VIII. 4.

[12] Djela, V. 413.

[13] Kolo, VIII. 6.

[14] Danica, 1849. str. 193.

[15] Kolo, VII. 88.

[16] Zapisnici Matičinih sjednica, II. 1. i 9. septembra god. 1850.

XVI. Karakteristika.

[1] Jos. J. Toužimský: Na úsvite nové doby, str. 472.—473.

[2] Vukotinović: Iz lirske dobe. Nekolike uspomene na Stanka Vraza. Hrvatski svjetozor, god. 1878. str. 298.

[3] Djela, II. „Gusle i tambura", str. 7.

[4] Gradja, VI. 311.

[5] Gradja, III. 288.

[6] Vukotinović: Iz ilirske dobe. Hrvatski svjetozor, god. 1878.

[7] Dr. Kočevar pisao je Ivanu Macunu: „Anka, o kteri je Vraz pisal v posveti Glasov iz dubr. žer., bila je lepa gospodični Anna Herzog, kčerka nekdajnega obskrbnika podčetrške grajšine. On jo je rad obiskaval in zarad nje vsako leto Podčetrtek prihajal s pretvezo, da mene obiskuje, ali ona nobene ljubezni do njega ni čutila, kolikor sem opazil." Macun: Zgodovina, str. 104.

[8] Stanko Vraz: Izabrane pjesme, uvod str. LXXIII.—LXXV.

[9] U Novicama Bleiweisovim god. 1854. str. 63. u dopisu: „Iz Zlatnega Praga" kaže se, da su u Slavenskom jugu izlazile Vrazove političko-satiričke pjesme. — Bile su to samo dvije satire: Hrvat pred otvorenim nebom (br. 1.) i Tko nije naš (br. 5.) Pored toga izašao je u Slavenskom jugu 15. septembra god. 1848. Vrazov uvodni članak: Glasovi iz Slovenije.

[10] Vukotinović: Iz ilirske dobe. Hrvatski svjetozor, god. 1878. str. 299.

[11] Djela, III 190.

[12] Ib. V. 77.

[13] Ib. V. 352.

[14] Davorin Trstenjak: Slovstvine reči. Tudi nekaj o slovstveni zapuščini Stanka Vraza. Novice, god. 1854. str. 90.—91.

[15] Gradja, I. 127.

[16] Vraz: Gusle i tambura, Prag, 1845. str. 180.—184.

[17] Djela, V. 366.

[18] Ib. V. 212. i 300. — Isp. Vijenac, 1899. str. 89.—90.

[19] Vukotinović: Iz ilirske dobe. Hrvatski svjetozor, god. 1878. str. 298.

[20] Djela, V. 185.

[21] Ib. V. 206.

[22] Danica, god. 1846. br. 13. i 14.

[23] Gradja, VI. 325. — Isp. Djela, V. 210.

[24] Djela, V. 195.—196.

[25] Časopis Českého Museum, god. 1845.

[26] Milivoj Šrepel: Prešernov utjecaj na Stanka Vraza. Spomen-cvijeće (Zagreb, 1900.) str. 248.

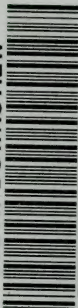
[27] Djela, V. 347.—348.

[28] Ib. V. 417.

[29] Ib. V. 419.

SADRŽAJ.

	Strana
Mladost	1
Ilir iz Štajera	9
Pjesnički prvenci	29
Djulabije	41
Posestrima Dragojla	54
Vraz i Kollár	61
Na raskršću	77
Vrazovo „Kolo“	92
Kritika	103
Preporodna satira	112
Satire i epigrami	124
Soneti i gazele	137
Matičino „Kolo“	142
Slavenski kongres	158
Suton	170
Karakteristika	181
Bilješke	197

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 13 01 07 008 9